

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜREL İNCELEMELER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

LACAN'IN BÜYÜK ÖTEKİ KAVRAMI VE PATERNALİST SİYASİ
LİDERLER

Vildan Merve ARVAS
118611007

Prof. Dr. Arus YUMUL

İSTANBUL
2023

Lacan’ın Büyük Öteki Kavramı ve Paternalist Liderler
Lacan’s Big Other Concept and Paternalistic Political Leaders

Vildan Merve Arvas

118611007

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Arus Yumul

.....

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Jüri Üyeleri: Doç. Dr. Zeynep Talay Turner

.....

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Doç. Dr. Enis Emre Memişoğlu

.....

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Tezin Onaylandığı Tarih: 06.02.2023

Toplam Sayfa Sayısı: 96

Anahtar Kelimeler

Keywords

1) Paternalist

1) Paternalist

2) Siyasi

2) Political

3) Lider

3) Leader

4) Öteki

4) Other

5) Lacan

5) Lacan

TEŞEKKÜR

Gerçek bir üniversite deneyimi yaşamamı sağlayan Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler Programı'nda derslerine girdiğim hocalarıma, “Sadece Lacan okuyorsun” diyerek ara sıra keyfimce şeyler okumamı sağlayan oğlum Agâh’a, değerli görüşlerini benimle paylaşan tez danışmanım Prof. Dr. Arus Yumul’a teşekkür ederim. Ayrıca hayatın bin bir meşakkati içerisinde, bu vahada bambaşka ufuklara bakmamı sağlayan kendime, kendime ve kendime müteşekkirim.

İstanbul 2023

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: LACAN'DA ÖZNE.....	6
1.1. ÖZNENİN ÜÇ AYAĞI.....	10
1.1.1. İmgesel.....	12
1.1.2. Simgesel.....	16
1.1.3. Gerçek	22
İKİNCİ BÖLÜM: LACAN'DA BABANIN İŞLEVİ	27
2.1. İLK BABA VE OEDİPUS	27
2.2. BABA-NİN-ADLARI.....	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BÜYÜK ÖTEKİ'NİN YOKLUĞU VE PATERNALİST LİDERLER.....	36
3.1. BÜYÜK ÖTEKİ	36
3.2. ÖTEKİ'NDEKİ EKSİK	46
3.3. ÖTEKİ'NİN YOKLUĞUNDA KAYGI	48
3.4. PATERNALİZM.....	52
3.5. GÜNÜMÜZÜN PATERNALİST LİDERLERİ VE ÖTEKİ	57
3.6. TÜRKİYE'DEKİ PATERNALİST LİDERLER	61
3.6.1. Mustafa Kemal Atatürk	63

3.6.2. Adnan Menderes	69
3.6.3. Süleyman Demirel	72
3.6.4. Recep Tayyip Erdoğan	75
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	82

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1 Çalınan Mektup'taki tekrar eden tema	11
Şekil 1.2 Çalınan Mektup'taki sahneler	12
Şekil 3.1 Gösterge ve Anlam (Evans, s.20'den uyarlanmıştır)	47

ÖZET

Bu çalışma toplumda paternalist (babacan) liderlere gösterilen teveccühün arkasında yatan nedenleri Lacan'ın Öteki kavramı üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Lacancı psikanalizde varlığından, tutarlılığından, tamlığından emin olduğumuz, varoluşsal mesnet olarak addettiğimiz Öteki'nin, tarih boyunca kültür, din, kilise, devlet, bilim gibi farklı kurumlar ya da olgularla temsil edildiği öne sürülür. İçinde bulunduğumuz bu çağda bahsedilen kurumlara atfedilen anlamın değişmesi, bilgiye kolay ulaşımın verdiği avantajla bilimsel olanın birbiriyle çelişen yorumlarına maruz kalmak, aile kavramının değişmesi, kimliklerin buharlaşması, insanın sınırsız seçeneklerle bezenmiş dünyada sürekli olarak seçim yapmak zorunda kalması vb. faktörler psikanalitik açıdan kaygı verici olarak nitelenebilir mi? Günümüz insanının hayatı deneyimleme biçimi önceki yüzyıllarda hiç olmadığı kadar kendini inşa etmek üzerine kurulu. Kendinden, hayatından, sağlığından sürekli olarak mesul olmak ve maruz kaldığı bilgi bombardımanından kendisi için en iyi olanı çekip alarak olabilecek en makul kararı almak zorunda olmak kişinin siyasette paternalist liderlere meyletmesine sebep olabilir mi? Siyasi liderlerle seçmenleri arasında kurulan ebeveyn çocuk ilişkisinin altında yatan nedenlerden biri Öteki'nin giderek silikleşen gölgesidir diyebilir miyiz? Bu çalışma bu sorulara yanıt arayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Paternalist, Siyasi, Lider, Öteki, Lacan

ABSTRACT

This study aims to analyze the reasons for the favor shown to paternalistic leaders in society through Lacan's concept of the Other. In Lacanian psychoanalysis, it is claimed that the Other, whose existence, consistency, and completeness we are sure of, which we regard as existential support, has been represented by different institutions or phenomena such as culture, religion, church, state, and science throughout history. In this age we live in, can we say that factors such as change in the meaning attributed to the institutions mentioned, exposure to conflicting interpretations of the scientific with the advantage of easy access to information, the evolution of the concept of family, evaporation of identities, constant need to make choices in a world adorned with unlimited options, etc promote anxiety? The way today's people experience life is more than ever before based on constructing themselves. Could constantly being responsible for oneself, one's life, and health, and having to take the most reasonable decision possible by pulling out what is best for oneself from the information bombardment one is exposed to, cause one to incline towards paternalist leaders in politics? Can we say that one of the underlying reasons for the parent-child relationship established between political leaders and their voters is the fading shadow of the Other? This study will seek answers to these questions.

Keywords: Paternalist, Political, Leader, Other, Lacan

GİRİŞ

Bana gerekli olan bir sestir, Lynkneus'un bakışı gibi içe işleyen, devlerin iniltisi gibi korku uyandıran, bir boğa sesi gibi dur duraksız, her şeyi donduran bir bora gibi aşağılayıcı, kalpsiz alaycının yankısının gibi sinsi, en derin bakıştan, en eritici göğüs iniltisine dek uzanan bir genişlikte, en kutsal-yumuşak fısıltıdan çılgınca enerjiye dek çeşitlenen bir ses.

S.Kierkegaard¹

Paternalist (babacan) liderler şüphesiz dünya politikasında kendilerine rağbet edilen politikacılar arasında sıkça yer almakta. Birçok ülkede örneklerini gördüğümüz paternalist liderlerin ortak özellikleri genellikle tereddütsüz, sert olmaları, eril bir dil kullanmaları, kendilerinden emin, güçlü duruşları ve halka rağmen halkın menfaatine olduğunu iddia ettikleri kararlar almaları. Bu güçlü ve kapsayıcı lider profili ile günümüzün sıradan insanının sonsuz seçenekler arasında, kaygıdan donakalmış bir şekilde hayatını inşa etme süreci arasında birbirini besleyen bir ilişki olup olmadığı sorusu ister istemez akla geliyor.

Geç kapitalizmin bize bir hediyesi olan sınırsız seçenekler ve post-modernizmin hediyesi olan ufulanmış, parçalara ayrılmış ideolojiler, geçerliliğini yitirmiş kimlikler günümüz insanında eskiye nazaran daha sık ve şiddetli görüldüğü söylenen kaygı hissine zemin hazırlıyor gibi durmaktadır. Özgürlük vadeden bu çağda kapitalist söylem, sanki insan ile arzu ettiği nesnelerin arasındaki sınırın ortadan kalkmasıyla ve insanın arzu nesnesini ele geçirmesiyle birlikte hayatına dair tüm problemlerin bertaraf olacağına ve cennete benzer bir hayat modeliyle nihayet karşılaşacağımıza dair mesajları sık sık vermektedir. Bu

¹ Søren Kierkegaard; *Ya/Ya da*, Erster Teil, s.24-25, Eugen Diederichs Verlag Düsseldorf, 1956 [aktaran: Ömer Naci Soykan, *Varoluş Ana Kavşağında: Korku ve Kaygı Kierkegaard ve Heidegger'de Bir Araştırma*, (Doğu Batı,2007) s.43.

mesajlar tüketim çarkının dönmesine ön ayak olması sebebiyle veriliyor gibi durmaktadır. Tüm bu özgürlük söylemine ve kişilerin önüne serili sınırsız seçeneklere rağmen çağımızda kaygının arttığını görüyoruz. Bu “sınırsız” dünyada insanın kendine artan kaygı sebebiyle sınır koyması durumunu anlamak için psikanalitik teoriye bakmak şüphesiz faydalı olacaktır. Günümüz dünyasında sadece seçeneklerin artması değil; bu seçeneklerle birlikte insanın kendinden mesul bırakılması da kaygıyı tetikleyen bir faktör olarak karşımıza çıkıyor. İnsanın kendini inşa etmesi sürecinde yalnız bırakılması, kimliklerin buharlaştığı günümüz dünyasında durmaksızın kimliğini değiştirme baskısının da özel bir kaygı hissini tetiklediğini düşünülür.

Öte yandan kaygının makbul olmadığı bir çağda yaşıyor olmamız bu hisse alan açmak yerine onsuz bir hayatı tercih etmemize sebep oluyor. Kaygı, kişinin süratle kurtulması gereken, insanı verimsizleştiren ve adeta doğal olmayan bir duygu olarak kabul ediliyor. İlaçlar, bağımlılıklar, sonsuz mülk edinme arzusu, alışveriş merakı bu kaygıyı geçici olarak ortadan kaldırmanın kısa yolları. Peki bahsi geçen paternalist, güçlü ve tereddütsüz liderler bu kaygıyı telafi edecek, ayağımızın altından kayan zemini tekrar dolduracak kimselerdir diyebilir miyiz?

Bu çalışma, bu soruya kesin cevaplar bulmaktan ziyade ona Lacancı psikanaliz üzerinden bakmayı amaçlıyor. Bu anlamda yapmaya çalıştığım şeyin siyasal olanı psikanalitik kavramlarla açıklama girişimi olduğunu söyleyebiliriz. Bahsi geçen girişim elbette yeni bir şey olmamakla beraber psikanalitik teorisinin gelişimiyle birlikte defaatle tekrar edilmiştir. Psikanalizin insanın eylemlerinin ve seçimlerinin bilinçdışı süreçlerden etkilendiği tezi psikanalitik teoriyi, nihai elementi insan olan siyasetin yorumlanmasında başvurulan teorilerden biri haline getirmiştir.

Lacan’ın ortaya attığı “Büyük Öteki” (Öteki) ve “Baba-nın-Adları” gibi kavramlar siyasetin ve toplumdaki siyasal tercihlerin tetikleyici unsurlarını incelemek açısından oldukça zengin bir zemin sunmaktadır. Bilhassa Türkiye gibi siyasetin kişiselleştirildiği ve genelde lider odaklı ilerlediği ülkelerde Lacan’ın

baba kavramı toplumun siyasi tercihleri açısından daha da önem arz etmektedir. Yine de Lacancı psikanalizin her siyasi temayülü açıklayacağına dair varsayımın bilimsel açıdan fazla iddialı olacağı kanaatindeyim. Bu anlamda paternalist liderlere meylin görece daha az olduğu ülkelerde durumun böyle olmasının altında bambaşka psikanalitik, sosyolojik ve kültürel örüntülerin yattığı ihtimalini göz ardı etmemek faydalı olacaktır.

Siyasi liderler üzerine yapılan çalışmalarda çalışmaların ya da araştırmaların odak noktasının genellikle lider olduğunu söylemek mümkün. Toplumun belli tür siyasi liderleri seçmedeki motivasyonları, söz konusu seçimlerdeki bilinçdışı süreçler üzerine yapılan çalışmalar ise oldukça sınırlı. Bu çalışma siyasi tercihleri etkileyen iki uçlu süreçte odağını daha çok seçmen üzerinde tutarak seçmenin davranışını, Türk halkının seçilmiş liderlerine olan bakışını psikanalitik açıdan yorumlamayı hedeflemektedir. Bu yorumlama girişimi Lacancı psikanalize dair birçok terimin açıklanması zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu zorunluluktan hareketle çalışmanın birinci bölümünde Lacan'ın özne kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Konuya öznenen başlamamın sebebi özne kavramının Lacancı psikanalizde çok merkezi bir yer tutmasıdır. Ayrıca bu çalışmanın konusu olan Öteki kavramı öznenin üç konumundan biri olan Simgesel düzleme ait olduğu için öznenen bahsetmeden yol almak mümkün görünmemektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Lacan'da baba kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Kavram Freud'un ortaya attığı haliyle ve kronolojik gelişimi göz önünde bulundurularak safha safha açıklanmıştır çünkü Lacancı literatürde bilhassa baba kavramı açıklanırken Freud'un kullandığı baba terimine ve Oedipus karmaşasına geri referans verilmekte ve çoğunlukla argümanlar bunların üzerine inşa edilmektedir.

Herhangi bir konuda Lacancı psikanalizden faydalanmak belli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bunun en önemli sebebi Lacancı kavramların henüz Lacan hayattayken anlamlarının genişlemesi, daralması hatta bazen

değişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum beni ister istemez Lacan'ın külliyatının tamamına hâkim Bruce Fink, Paul Verhaeghe gibi psikanalistlerin çalışmalarından faydalanmaya ve tercihen Lacan'ın son dönem çalışmalarını odağa almaya itti. Bu çalışmanın da ana konusu olan “Öteki” ve “baba”, Lacan'ın en karmaşık ve kronolojik olarak defaatle değişikliğe uğramış terimlerinden denebilir. O yüzden gerekli yerlerde terimlerin ve kavramların geçirdikleri değişime metinde sıkça yer verilmiştir. Metinde faydalanan terimlerin birçoğu Freud tarafından ortaya atıldığı için terimin kapsamının iyice anlaşılması adına Freud'un o terimi nasıl kullandığına ve anlamına yer verilmiştir. Ardından aynı kavram yahut terim Lacan'ın son dönem çalışmalarında ele aldığı haliyle açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Öteki kavramı açıklanmış ve Öteki'nin yokluğunda oluşan kaygı hissi, bu kaygının bertaraf edilmesine yönelik baba figürlerine yönelim konusu tartışılmıştır. Bu bölümde ayrı bir başlık altında paternalizm konusuna da yer verilmiştir. Her ne kadar bu çalışmaya konu olan paternalist tavır daha çok aile babası rolünü siyasi alana taşımak olsa da diğer paternalist uygulamaları da kısaca açıklamayı tercih ettim. Bunun nedeni siyaset bilimi çalışmalarına 1990'lardan itibaren konu olmaya başlayan terimin başka anlamlarda da kullanıldığını göstermektir.

Çalışmanın son bölümünde Türkiye'de şimdiye kadar seçilmiş ve halk nezdinde şu veya bu şekilde “baba” yerine konmuş liderler ve halkın o liderlere yönelik algısı incelenmiştir. İncelemeyi seçtiğim liderler uzun seneler iktidarda kalmış, iktidarlara süresince halkın çoğunluğu tarafından devlet denen aygıtı yönetmek üzere orada bulunan değil de devletin ta kendisiymiş gibi muamele edilen kişilerdi. Bu liderlerden bazıları görev başındayken bazıları da vefatlarından sonra kendilerine atfedilen kutsallıkla siyaset sahnesinde iz bıraktılar denebilir. Mustafa Kemal Atatürk, Adnan Menderes, Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan'ın politik tavırları ve halk üzerindeki intibaları; bazılarının direkt baba isminin verilmesi, bazılarının da halkla kurdukları ilişkinin baba-çocuk ilişkisine benzer olması sebebiyle bu çalışmada örnek olarak

incelendi. Amacım zikredilen isimlerin seçilmesinin tek sebebinin üstlendikleri baba rolü olduğu ispat etmek değıl daha ziyade seçilmelerinde diğerk faktörlerin yanında böyle bir etmenin de olabileceğı ihtimaline işaret etmektir.

BİRİNCİ BÖLÜM: LACAN'DA ÖZNE

Bu bölüm Öteki varsayımının açıklanmasında Lacan'a göre bir diğer varsayım olan öznenin açıklanmasının gerekliliğinden dolayı yazıldı çünkü Lacan'ın öğretisinde ördüğü fikirler daima özne etrafında dolanmaktadır diyebiliriz. Bittabi burada bahsedilen “özne” felsefe metinlerinde okuduğumuz ve Batı düşüncesinde sıklıkla karşımıza çıkan özne kavramından farklı olarak tözsel değil rastlantısaldır. Lacan'a göre öznenin bir ayağı olan Gerçek öznenin konuşulmasını mümkün kılar. Öznenin kavranamaz bir noktaya yaslanması kabul edilse bile Lacancı psikanalizde özne büyük ölçüde insanın içinde bulunduğu yapının şekillendirmesiyle oluştuğu düşünülen bir kavramdır. Öznenin içerisine doğduğu yapı ile oluştuğu düşüncesinden dolayı Lacan literatürde genellikle -çok doğru olmamakla beraber- yapısalcı ekole dahil edilen bir psikanalist/felsefecidir. Bu tespitin doğru olmamasının nedeni Lacan'ın öznenin üç ayağından biri olarak gördüğü Gerçek'teki açıklanamaz olan deneyim ile ilgilidir. Ölüm böyle bir deneyim olması sebebiyle Gerçek kavramına örnek olarak verilebilir.

Öznenin sebebi olarak Lacan dış dünyayı, dışarıdaki dünyanın tutarsızlığını göstermiştir. Bu tutarsızlıkta oluşan boşluk yine Gerçek düzlemindeki kavranamazlığı da beraberinde getirir. Alenka Zupančič'in aktardığı “yalnızca aksayan bir şeyin nedeni vardır” ifadesi Lacancı psikanalizde öznenin sebebini açıklamaktadır.²

“Özne düzenlilik, töz ya da yapının bozulduğu; bunların kendi kuruluşlarıyla ilgili içsel bir güçlük, çelişki, olumsuzluk, olumsuzluk kesinti veya eksik gösterdiği noktanın kavramsal adıdır. Özne bir süreksizliğin, boşluğun, aksaklığın, lekenin verili bir nedensel zincire kayıtlı hale geldiği yerdir. Bundan dolayı dil sürçmeleri, rüyalar ve şakalar (şaşırtıcı bir

² Alenka Zupančič, *Neden Psikanaliz*, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s.39.

biçimde üretilen anlamsızlıktaki anlam) simgesel yapıdaki öznel mahalleridir.”³

Bu konuyu biraz daha açmak gerekirse bir ön kabul olarak bilinçdışı olmadan öznenin bahsedemeyeceğimiz tespitini yapmak gerekmektedir. Bilinçdışının nedenini açıklamak için ise “Öznenin kendi bilinçdışının kuruluşunda ötekinin bilinçdışı feda edilir. Burada öteki, (büyük) Öteki olarak karşımıza çıkar” ifadesi konuyu özetlemektedir.⁴ Bu ifadeye göre bilinçdışının nedeni olan olaylar silsilesinin başına ötekinden özne olacak insana iletilen fakat anlamı anlaşılmayan mesajları koymalıyız. Bu mesajlara örnek olarak Freud’un ortaya attığı yetişkinlerin çocukları baştan çıkarmasına sebep olan hal ve hareketler yahut konuşmaları verebiliriz. Yetişkin birinin bir hareketi bir bakışıyla çocuğu baştan çıkartma olasılığını Freud ilerleyen yıllarda çocuğun fantezisi olarak yorumlamıştır.⁵ Laplanche ise yetişkinin çocuğa yolladığı baştan çıkaran mesajların aslında yetişkin için de bir muamma olduğunu öne sürer.⁶ Özne olma yolunda olan kişi (verdiğimiz örnekte bebek yahut çocuk) öteki ile arasındaki anlaşılamayan mesajın bir anlamı olduğunu varsayar. Bu varsayım ‘öteki’yi artık Büyük Öteki konumuna getirir. Öteki bilen ve tutarlı olan konumundadır ve bu haliyle doğal olarak bilinçdışından muaf tutulur.⁷

Bütün bunlara dayanarak Lacan konuyu ontolojik açıdan bir adım daha ileri taşıyarak öznenin dışarıdaki dünya tarafından şekillendirildiği ve kendinde içkin olarak sürekli var olamayacağı fikrinde karar kılmış ve öznenin ancak varsayılabilir bir şey olduğunu ileri sürmüştür; “Özne asla farz edilenden başka bir şey olamaz”⁸ diyerek birçok disiplinde sıklıkla rastlanılan özne varsayımına dikkat çekmiştir.

³ Alenka Zupančič, *Neden Psikanaliz*, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s.39.

⁴ Zupančič, *Neden Psikanaliz*, s.49.

⁵ Zupančič, *Neden Psikanaliz*, s.43.

⁶ Zupančič, *Neden Psikanaliz*, s.43.

⁷ Zupančič, *Neden Psikanaliz*, s.49.

⁸ Bruce Fink, *Lacancı Özne*, İstanbul: Encore Yayınları, 2020, s.67.

Lacan öznenin üç ayağı olarak tanımladığı imgesel, simgesel ve gerçek kavramlarını diğer disiplinlerden elde ettiği yeni bilgilerle harmanlayarak ortaya çıkarmıştır diyebiliriz. 1939’da Hegel’in felsefesi üzerine aldığı seminerden sonra diyalektik kavramını psikanalize taşımıştır. İnsanlar da dahil olmak üzere hiçbir şeyin sabit ve kendi içinde kapalı birer sistem olmadığını, aksine şeylerin birbirleriyle temasları neticesinde tek taraflı değil çift taraflı olarak değişip dönüştükleri fikrini benimsemiştir. Hegel’e göre özbilinç bilincin kendine yabancılaşması ve kendine kendinin dışına çıkıp bakmasıyla mümkün olmaktadır. Bu durumda özbilinç Hegel’e göre ötekinin varlığıyla kaimdir. Nitekim Hegel, “özbilinç ancak tanınan bir şey olarak vardır” diyerek ‘öteki’yi bilincin koşulu olarak yorumlamıştır.⁹ Hegel felsefesiyle tanıştıktan sonra Lacan “Her bir insanın varlığının nasıl da bir başkasının varlığı içinde olduğunu” söyleyerek çağdaşı psikanalistlerden sıyrılacaktır.¹⁰

Bu anlamda Lacan’ın tamamen materyalist bir zeminden psikanalizi, insanın ruhsal aygıtını yorumladığını söyleyebiliriz. Ona göre bilinçdışı, dışarıdaki nesnel dünyanın insan gibi öznel bir varlık tarafından çarpıtılmasıyla ortaya çıkmamaktadır. Bilakis nesnel dünyanın kendisi tutarsızlıklar manzumesi olarak karşımızdadır.¹¹ Alenka Zupančič nesnel gerçekliğin ontolojik açıdan kurulmuş olması durumunda bilinçdışı denen bir şeyden bahsedemeyeceğimizi söyler.¹² Lacan “Bilinçdışı dışarıdadır.”¹³ derken aslında hem bilinçdışının sebebinin öznenin algısındaki bükülmeler ve sapmalar olmadığını hem de epistemolojik açıdan doğru bilginin imkansızlığını kastetmektedir. Bilinçdışı varlığını müphem ve çelişkili olana borçludur diyebiliriz. Buna göre eğer herkesin üzerinde ittifak edeceği evrensel doğrularla örülü bir matrikste yaşıyor olsaydık bilinçdışının varlığından bahsedemezdik.

Lacan’ın düşüncesini şekillendiren bir diğer etmen de dilbilimdeki gelişmelerdir. Tarihsel dilbilime getirdiği yenilikle Saussure dilin bir göstergeler

⁹ Hegel, *Tinin Görüngübilimi*, İstanbul: İdea Yayınları, 1986, s.124.

¹⁰ Sean Homer; *Jacques Lacan*, çev. Abdurrahman Aydın, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2016, s.40.

¹¹ Zupančič, *Neden Psikanaliz*, s.28.

¹² Zupančič, *Neden Psikanaliz*, s.28.

¹³ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s.131.

ağı olduğunu söylüyordu. Saussure’e göre dil göstergelerden, göstergeler ise gösteren ve gösterilen olmak üzere iki bileşenden oluşuyordu. Bir göstergenin anlamı sanıldığı gibi kendinden menkul değildir. Bunun anlamı gösterge ve gösterenin birbirlerinden ayrı bir şey ifade etmemeleridir. Göstergenin anlamı onun dildeki konumu ve gösterenlerin birbirleri arasındaki ayrım ile bakılır. Gösterenler daima başka gösterenlere işaret ettiği için dildeki sisteme bir gösterenler zinciri benzetmesi yapılmıştır. Bu analogiye sözlük kullanımı örnek olarak gösterilebilir. Bir sözcüğün anlamına bakmak için kullandığımız sözlükler asılları itibarıyla sözcükleri başka sözcüklerle açıklayan kaynaklardır. Bu anlamda “sözcükler aslında birer göstergeler koleksiyonudur” diyebiliriz.¹⁴ Lacan da bilinçdışının dil gibi yapılandığı ve bilinçdışının dış dünyaya açılan kapısının Saussure’un bahsettiği göstergeler zinciri olduğu kanaatindeydi. Dilin toplumsal bir sözleşme olması, dile toplumun kültürü, alışkanlıkları, yasalarının etki ettiği anlamına gelmektedir. Böylece Lacan dil ile yapılan bilinçdışını içine doğulan toplumun, yasalarının ve kültürünün oluşturduğu kanaatine varmıştır.

Fenomenoloji de Lacan’ın düşüncesini etkileyen disiplinlerden biridir. İnsan algısının yöneldiği nesnelerden bağımsız olarak düşünülemeyeceği fikrinden yola çıkan Husserl, bir nesneyi, onu düşünme sürecinden bağımsız olarak ele alamayacağımızı söylemiştir.¹⁵ Husserl’in öğrencisi olan Heidegger ise öznenin kendisinin de nesne olduğunu söylemiştir. Bu nesnenin bilinci sadece düşünce ve imgelerden oluşan kapalı bir sistem değil, bir süreçtir. Bu süreci Heidegger “ex-sistence” olarak adlandırmıştır.¹⁶ Buna göre özne dış dünya tarafından otantik halinden uzaklaştırılarak işgal edilmektedir.¹⁷ Heidegger’in derslerini takip etmiş olan Jean-Paul Sartre ise daha sonraları Lacan’ın psikanalize kazandıracağı boş öznesini anımsatacak fikirler ileri sürmüştü. Sartre öz-bilinç ile ben arasında bir ayrım yapmıştı. İnsanın kendinin ayırında olması ile ilgili olan öz-bilinç Sartre’a göre zaten yoktu. Tıpkı Lacan’ın dış dünya tarafından şekillenen

¹⁴ Homer, *Jacques Lacan*, s.61.

¹⁵ Homer, *Jacques Lacan*, s.37.

¹⁶ Homer, *Jacques Lacan*, s.35.

¹⁷ Homer, *Jacques Lacan*, s.35.

öznesi gibi. “Ben” ise dış-dünya-içinde-bir-nesneydi.¹⁸ İnsanın kendinin farkına varması sorununa yani öz-bilinç konusuna Lacan “ayna evresi” ile cevap verir. Ayna evresi Lacan’ın öznenin üç ayağından biri olarak tanımlandığı İmgesel’in işlendiği bölümde açıklanacaktır.

1.1. ÖZNENİN ÜÇ AYAĞI

Lacan’ın öznesini açıklamak, insanın bazı güçlüklerle karşılaşmasını kaçınılmaz kılıyor diyebiliriz. Karşılaşılan zorluklardan biri öznenin üç dayanağı (*trépied imaginaire*) olarak öne sürülen imgesel, simgesel ve gerçek terimlerinin bağlamına göre farklı anlamlara gelmeleridir.¹⁹ Böylece bu terimlere kesin birer anlam vermek mümkün görünmemekle birlikte en genel kullanımları hakkında bir tablo ortaya çıkarılabilir, zira bu terimleri açıklamadan özne ile kastedilenin ne olduğunu anlamak mümkün olmayacaktır. Lacan da son tahlilde bu üç düzlemde birinin anlaşılmasının diğer ikisi üzerinden olabileceğini söylemiştir ve bu üç düzlemi anlamadan Freud’un tekniğini anlayamayacağımızı ileri sürmüştür.²⁰

Öznenin konumlarını en iyi açıklayan materyallerden biri Lacan’ın 1956’da Edgar Allan Poe’nun *Çalınan Mektup* adlı hikâyesine dair incelemesidir. Bu inceleme bizlere gösteren-özne ilişkisine dair önemli ipuçları vermesinin, özneler arası yer değiştirme konusuna açıklık getirmesinin yanı sıra İmgesel, Simgesel ve Gerçek konumlarının kapsamını anlamamıza da yardımcı olmaktadır. Hikâyeden kısaca bahsetmek gerekirse 19. yüzyıl Paris’inde zamanın kraliçesine ait bir mektup bakan D. tarafından çalınır. Mektubu bulmak için hikâyenin anlatıcısı konumundaki dedektif Dupin’den yardım istenir. Hikâyede özneler arası durum iki sahnede gözler önüne serilir. Birinci sahne mektubun çalındığı sahnedir. Kraliçe, kendisi için çok önemli olan bir mektubu okurken Kral ve Bakan D. odaya girerler. Kraliçe’nin mektubu telaşla şifonyerin üzerine bırakmasıyla Bakan D. mektubun kraliçe için önemli olduğuna kanaat getirir ve

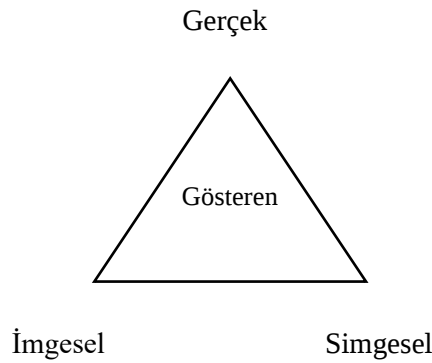
¹⁸ Homer, *Jacques Lacan*, s.36.

¹⁹ Homer, *Jacques Lacan*, s.22.

²⁰ Dylan Evans, *An Introductory Dictionary to Lacanian Psychoanalysis*, Londra: Routledge, 2006, s.135.

kraliçenin gözleri önünde lalettayin bir biçimde mektubu alıp cebine atar. Kral'ın mektuptan haberinin olmasını istemeyen Kraliçe mektuptan bahsedemez. Kral'ın gözünden kaçan mektubu, Bakan D.'nin fark etmesi sayesinde Bakan D. büyük bir siyasi koz elde eder ve mektubun içeriğini Kral'a anlatma konusunda Kraliçe'ye şantaj yapar. Kraliçe mektubu Bakan D.'den almak için polisleri görevlendirir ancak polisler Bakan'ın evinde defalarca ve en ince ayrıntısına kadar arama yapmalarına rağmen muvaffak olamazlar. Bunun üzerine emniyet müdürü dedektif Dupin'den yardım ister. Dupin mektubun saklanmadığını alelade bir yere konduğunu; daha doğrusu ortaya bırakılarak saklandığını düşünür. Hikâyenin ikinci sahnesinde Dupin mektubu almak üzere Bakan D.'nin odasına gider ve odaya göz gezdirir. Mektup tahmin ettiği gibi gözlerden saklanmamış, şöminenin yanında durmaktadır. Dikkat çekmemek için Dupin mektubu hemen almaz. Ertesi gün tekrar bakanı ziyaret ederek mektubu başka bir kağıtla değiştirerek ele geçirir.²¹

Lacan Freud'un ortaya attığı “yineleme otomatizmi” kavramının penceresinden hikâyeye bakar ve hikâyenin temel bir sahne çerçevesinde döndüğünü söyler. Bu sahne kendini farklı mizansende tekrar ederek gözümüzün önüne öznenin konumlarına dair bir tablo sermektedir. Bu anlamda Lacan'a göre hikâye iki ana sahneden oluşur diyebiliriz. Bu iki sahne mektup göstereni etrafında öznenin aldığı İmgesel, Simgesel ve Gerçek konumları etrafında şekillenmektedir (Şekil 1)

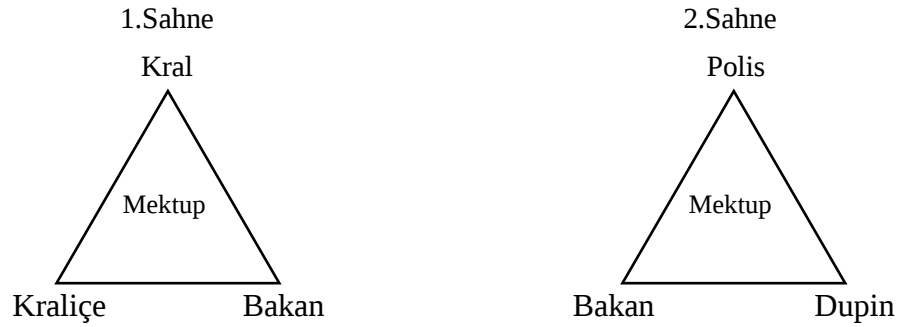

Şekil 1.1 *Çalınan Mektup*'taki tekrar eden tema

²¹ Edgar Allan Poe, “Çalınan Mektup”, *Bütün Hikâyeleri*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2002, s.595.

Birinci sahnede odada Kraliçe, Kral ve Bakan bulunmaktadır. Kraliçe mektubu göz önünde bir yere koyar. Bakan mektubun önemiyetini hissedip mektubu alır. Kral ise olup bitenden bihaberdir. Lacan’a göre bu sahnede Kral, Gerçek konumundadır. “Gören” kişi olan Kraliçe ilk sahnede öznenin İmgesel konumuna işaret etmektedir. Bakan ise ilk sahnede öznenin Simgesel konumunu işgal etmektedir.

İkinci sahne ise Bakan’ın odasında gerçekleşir. Mektup herkesin görebileceği alelade bir yere şömine kenarına bırakılmıştır. Daha önce defalarca, son derece ileri tekniklerle ve detaylı bir şekilde Bakan’ın odasını arayıp mektubu bulamayan polisler bu sahnede ilk sahnedeki Kral ile aynı bakışa sahiptirler. Polisler öznenin Gerçek konumunu işaret etmektedirler. İmgesel konumdaki kişi ise Bakan’dır (Şekil 2).

Şekil 1.2 Çalınan Mektup'taki sahneler

1.1.1. İmgesel

Lacan'ın psikanalize getirdiği en önemli yeniliklerden biri, kendisine en çok atıf yapılan “Ayna Evresi/ *Le stade du miroir*” adlı çalışmasıdır. Bu çalışmayla birlikte imgesel düzlem kavramı da ortaya çıkar.²² Metne göre “ben”in kendini algılamasıyla beraber bir kendilik imgesiyle özdeşleşme durumu söz konusudur. Bu özdeşleşme “ben”in biçimlenmesine de sebep olacaktır. Sonraki

²² Homer, *Jacques Lacan*, s.31.

dönemlerde ise ben simgesel ile özdeşleşecektir. Hem imgesel hem de simgesel özdeşleşme Lacan’a göre yabancılaşmanın iki uğrak yeridir.

Yabancılaşmanın ilk uğrağı olan ayna evresinde çocuk, sınırları olan bir varlık olarak kendisinin ayırdına varır ve kendilik bilincini bu aşamadan itibaren muhafaza eder diyebiliriz. Ayna evresi takriben bebek 6-18 aylıkken ortaya çıkar. Bu evre Freud’un narsisizm evresi olarak adlandırdığı döneme tekabül eder. Ayna evresine kısaca bebeğin mecazi manada kendi görüntüsüyle, gerçek anlamıyla ötekiindeki aksiyile karşılaştığında geçirdiği dönüşümdür diyebiliriz. Bu dönemde bebek kendi imgesini bir ayna vasıtasıyla tanımaya başlar. Burada ayna olarak bahsedilen şey sadece bir ayna da olabilir, bebeğe bakım veren kişinin yüzü de olabilir.²³ Bebek annesinin yahut bakım veren kişinin bebeğe dair hislerinin sebep olduğu ifadelerden, ses tonundan kendisine dair bir imge oluşturur. Böylece bebek “benlik”, “ben” yahut bir birey olarak kişilik algısını geliştirir.

Bu evreden önce çocuk kendisini ayrı bir varlık, bir “ben” olarak görmez. Çocuk ayna evresinde, imgesini aynada gördüğü andan itibaren beden bütünlüğünü algılar. Vücudunu hareket ettirerek aynadaki imgesinin hareketlerini yönetmesi çocuk için haz verici bir olaydır. Bununla birlikte yaşı itibariyle bedeni üzerinde tam bir kontrole sahip olamadığından bedenini henüz tam olarak koordine edememektedir çünkü motor becerileri henüz bu hakimiyeti sağlayacak kadar gelişmemiştir. Koordinasyon yetisinin gelişmemesine karşın görme yetisi aynadaki aksini görebilecek düzeydedir. Bebek kendini bir bütün olarak görür fakat bu bütünlük algısı kendi bedeni üzerinde kontrolü olmadığı gerçeği ile çelişir. Bu çelişki “parçalanmış beden” deneyimine yol açar ve çocuğun kendi imgesiyle rekabete girmesine sebep olur.²⁴ Çünkü çocuğun bütünlük imgesi özneyi parçalanmakla tehdit etmektedir. Böylece özneye imge arasında saldırganlık olarak tanımlanabilecek bir gerilim doğar.²⁵ Bu gerilimi çözmek için özne imgeyle özdeşleşir ve ego ortaya çıkar.

²³ Homer, *Jacques Lacan*, s.41.

²⁴ Dylan Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, İstanbul: Isık Yayınları, s.47.

²⁵ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.47.

Homer’a göre imge, çocuğun bir bütün halinde kendini kontrol edemeyiş hali ve koordinasyon yetisinin olmamasından kaynaklanan bedenini parçalar halinde deneyimlemesi durumunun üstesinden gelmesini sağlar.²⁶ İmge sayesinde çocuk birlik ve bütünlük duygusunu deneyimler ve parçalanmışlık duygusunun üstesinden gelir. İmge parçalanmışlığı engeller fakat yabancılaşmayı da beraberinde getirir. Çünkü çocuk imgeyi kendilikle karıştırır oysa imge edimsel olarak tesis edilmiş ikame bir “ben”dir denebilir. “Bu nedenle birlikli bir ben duygusu, benin bir başkası olması yani kendi ayna imgemiz pahasına edinilmektedir.”²⁷ Ayna evresi öznenin imgesel düzene girişini temsil ettiği gibi Simgesel düzene de ilk temasının gerçekleştiği yerdir. Çocuğa bakım veren kişi Simgesel düzene aittir ve çocuk yeni özdeşleştiği imgesinin onaylanması için yüzünü Büyük Öteki’ye yani bakım veren kişiye çevirir.²⁸

Wallon ise süreci şöyle açıklamaktadır: Çocuk ayna evresinden önceki aşamada tanımlanmamış, dünyanın etrafında döndüğü, füzyon halinde ve bütün bir varlıktır. Bu narsistik yanılsama ayna evresi ile son bulur ve çocuk kendini “ben” olarak görmeye başlayınca bütünlük algısı sona erer. Bu süreç Wallon’a göre bebeği bir ikileme sürükler çünkü bebeğin kendi yansımısını tanıması onu dış dünyayla ilintili hale getirirken eş zamanlı olarak meydana gelen benlik algısı da kendisini dış dünyadan ayırmasını sağlar.²⁹ Bebeğin sürüklendiği bu ikilem sınır kavramıyla ilgilidir. Lacan’ın muhtemelen Hegel’in düşüncesi ile karşılaşması sonucunda felsefesine dahil ettiği diyalektik kavramı “sınır”ın doğasını açıklamada son derece önem taşımaktadır. Zira “ben” denen şey bir “öteki” olmadan var olamaz.

İmgeyle özdeşleşmenin getirdiği yabancılaşma ile birlikte “ben” için artık bir kendilik temsilidir diyemeyiz. “Ben” o noktadan sonra imgesel bir işlevden ibaret olmuştur. Bu noktada Lacan ego psikolojisinden farklı bir yön çizmiştir bizlere. Ego psikolojisinde ben bilinçdışı süreçlerden kendini özgürleştirmiş ve

²⁶ Homer, *Jacques Lacan*, s.42.

²⁷ Homer, *Jacques Lacan*, s.42.

²⁸ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.48.

²⁹ Homer, *Jacques Lacan*, s.37

kendiliğe eşitlenmiş bir pozisyonda karşımıza çıkar. Oysa Lacan benin görevinin “bütünlük ve hakimiyet” yanılması sürdürmek olduğunu söyler. Bu anlamda benin işlevi hakikatin bir tür reddidir.³⁰

İmgesel özdeşleşme ile özne kendisinin haricinde olanla özdeşleşir. Bu özdeşleşmeyle birlikte ego meydana gelir. Ego ise kişiyi kendisine rakip konuma getirir. Çünkü artık beni doğuran bütünlük imgesi parçalanmışlık deneyimiyle karşıt hale gelmiştir. Bu haliyle özdeşleşmenin içinde bir yabancılaşma ile beraber bir tür saldırganlık olduğu söylenebilir.³¹ Bu rekabet hali öznenin ileride diğer insanlarla olan ilişkilerine de yansıtacaktır. Aynı zamanda bu çatışma hali toplumsal ilişkilerde diyalektik bir sürecin başlamasına sebep olacaktır. Var olmak başkası tarafından tanınmayı gerektiren bir şeydir. “Fakat bu kendimize eşit olan imgemizin, bir başkasının bakışıyla dolayımlanmış olduğu anlamına gelir. Bu durumda öteki kendimizin garantörü olur. Aynı anda hem kendimizin garantörü olarak ötekine bağımlı ve yine aynı ötekiyle rakip durumdayızdır.”³²

Bu noktada akıllara şu çıkarım gelebilir: yabancılaşmış bir öznenin bahsediliyorsa eğer, bu durumda özne ilk olarak kendisine yabancılaşmamış ve kendisinin farkında olmalıdır. Tam bir özbilinç hali olmadan yabancılaşmadan söz edilemeyeceği herkesçe malum iken Lacan’ın hem yabancılaşmayı öne sürüp hem de öznenin ilksel bir eksikliğine vurgu yapması onu eleştirenler tarafından çelişkili bulunmuştur.³³ Fakat Lacan’ın bahsettiği yabancılaşma, ayna evresinde kendi bedenine hâkim olmaya başlayan çocuğun bu hakimiyeti kendisinden başka bir yerde gerçekleştirdiğini imgelemesi halidir. Homer, Lacan’ın bahsettiği bu yabancılaşma halinin tam olarak bu varlık eksikliği olduğunu söyler. Çocuğun gerçekleşmesi bu eksiklik sayesinde kendinden başka bir yerde meydana geldiği için özne kendisine yabancılaşmamış, kendi varlığı içinde yabancılaşmıştır.³⁴ Kendine yabancılaşma hali Lacan’a göre sonradan üstesinden gelinecek bir şey

³⁰ Homer, *Jacques Lacan*, s.44.

³¹ Dylan Evans, *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*, Londra: Routledge, 2002, s.82-83.

³² Homer, *Jacques Lacan*, s.43.

³³ Homer, *Jacques Lacan*, s.44.

³⁴ Homer, *Jacques Lacan*, s.44.

değil öznenin yapılanmasıyla ilgili temel bir durumdur. Benin imgesel işlevi kendi kendisine yabancılaşmış öznenin birliğidir. Özne ancak kendine yabancılaşarak içinde bulunduğu benliği tanıyabilir.³⁵

Lacan öznenin İmgesel konumunu bu çalışmanın “Öznenin Üç Ayağı” adlı bölümünde bahsedilen Edgar Allan Poe’nun *Çalınan Mektup* adlı hikayesinde ele alır. Olan biteni göremeyen Gerçek konumunun aksine İmgesel, gören öznenin konumudur. Hikâyenin birinci sahnesindeki Kraliçe ve ikinci sahnesindeki Bakan İmgesel konumundadır. Kraliçe ve Bakan hem gerçekliğe kör olan Gerçek konumundaki öznenin farkındadırlar hem de üçüncü konum olan Simgesel konumunun farkındadırlar. Fakat farkında olmak ya da görmek yanılmayı engellemez. Kraliçe ve Bakan bir şekilde mektubu saklayabileceklerine inanmışlardır. Bu durum bize öznenin İmgesel konumundayken tıpkı ilk bebeklik dönemindekine benzer bir narsisistik yanılsama içerisinde olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak İmgesel dönem kronolojik olarak Gerçek döneminin ardından gelse de Poe’nun hikayesinde gördüğümüz gibi öznenin konumu gösterene bağlı olarak değişmektedir. İmgesel düzleme geçilmesiyle birlikte kaotik ve ötekinin varlığından berî olan gerçek döneminden çıkılır. Artık karşıtlıklar üzerine kurulu bir düzen ve ötekilerle olan ilişkiler vasıtasıyla kurulan bir özne vardır.³⁶

1.1.2. Simgesel

Simgesel terimi bir tanımlama olarak Lacan’ın ilk dönem yazılarında matematik ve fizikte kullanılan sembolik mantığı çerçevelemek amacıyla kullanılmasına rağmen daha sonraları antropolojiye de gönderme yaparak anlam kaymasına uğrar. Sonraki dönemde söz konusu anlamlar terimin bir isim olarak kullanılmaya başlanmasıyla beraber tek bir kategori altında toplanır.

³⁵ Jacques Lacan, *Baba-nın-Adları*, İstanbul: Monokl Yayınları, 2017, s.34.

³⁶ Mutluhan İzmir, *Öznenin Diyalektiği*, Ankara: İmge Kitabevi, 2019, s.365.

Lacan, Simgesel düzlemi (S) kişinin özne olma yolunda bir zorunluluk olarak görür. Simgesel düzlem kısaca kişinin toplumla, kültürle kurduğu ilişki olarak tanımlanabilir. Lacan'ın Simgesel düzlemi antropolog Claude Levi-Strauss'un çalışmalarından ilham alarak teorisine dahil ettiği söylenir. Zaten Lacan da simgesel düzen kavramı için Levi-Strauss'a çok şey borçlu olduğunu söyler.³⁷ Levi-Strauss akrabalık ilişkilerini kuran yasaların toplum hayatını şekillendirdiğini söyleyerek, insanların konumlarının ve sosyal ilişkilerinin kendilerinin bile farkında olmaksızın bilinçdışı bir yapı tarafından düzenlendiği görüşünü ileri sürmüştür.³⁸ Lacan'ın ve Lévi-Strauss'un bahsettiği yasa, toplumsal sözleşmeler uyarınca yapılan kanuni düzenlemeler anlamındaki hukuksal bir terim değildir. Yasa, daha ziyade kültürün, toplumsal ilişkilerin temelinde yatan, sözü edilmeyen ama dille kendini gösteren ve bu haliyle toplumu mümkün kılan ilkelerdir diyebiliriz. Dilin en temel iletişim yahut mübadele biçimi olduğunu kabul edersek eğer yasanın toplumsal mübadele biçimlerini yönettiğini ve dolayısıyla dilsel olduğunu görürüz.³⁹

Levi-Strauss'un ve dolayısıyla Lacan'ın çalışmalarından etkilendiği kişi ise yapısal dilbilimin kurucusu olarak kabul edilen Saussure'dur. Saussure'un dilbilime getirdiği bakış açısıyla tanışan Lacan bilinçdışının dil gibi yapılandığı fikri üzerinden simgesel düzeni açıklar. Saussure'a göre dil kendine özgü ve kapalı bir sistemdir. Lacan'a göre bilinçdışı da tıpkı dil gibi kendine özgü ve dış dünyayla ilişkisi ancak rastlantısal düzeyde belirlenen kapalı bir sistemdir. Lacan, bilinçdışı denen yapıya güdülerin, biyolojik ihtiyaçların hükmettiğine dair anlayışa karşı çıkar. Aksine dilin kuralları bilinç dışına hükmetmektedir. Yine Saussure'a göre dil gösterenler arasındaki ayrım üzerinden işler.⁴⁰ Göstergeler gösterilen ve gösterenden oluşmaktadır. Burada gösterge olarak bahsedilen dildeki anlamlı işaretlerdir. Gösterilen bu işaretlerin anlamı, gösteren ise işaretin fiziksel halidir.

³⁷ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.228.

³⁸ Jacques Lacan, *Écrits: a Selection*, çev. A. Sheridan, Londra: Routledge Classics, 2001, s.54.

³⁹ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.256.

⁴⁰ The Norton Anthology of Theory and Criticism (Third Edition), *Ferdinand de Saussure*, Editör: Cain, E. William; Finke, Laurie A. ve ark. ABD: W.W.Norton & Company, 2018, s.833.

Homer’a göre Saussure’un teorisinin üç temel noktası vardır: Bunlardan ilki dilin bilinçten evvel oluştuğu ve insanın dilin yapısının içine doğduğudur. İkinci temel nokta ise dilin gerçekliği yansıtmak şöyle dursun insan deneyimini de sınırladığıdır. Dil deneyimi kendi sınırları içerisine hapsederek kendi sistemi içerisinde üretir. Bu anlamda deneyimi kapsayamadığı gibi belli bir dereceye kadar koşula bağlar. Üçüncü nokta ise dilin bileşenlerinin bulundukları koşula göre farklı anlamlara gelen ilişkilere sahip olmalarıdır.⁴¹

Lacan’a göre bilinçdışının işleyişi de bilinçdışı sistemdeki göstergeler yani simgeler arasındaki fark ve ayrım ilişkileri ile belirlenir. Kişi birbirine bağlanmış göstergeler vasıtasıyla dünyayı anlamlandırır. Buna örnek olarak “bardak” kelimesinin bir gösteren olduğundan hareketle “bardak” bize “cam”ı, “cam” göstereni bize “şeffaflık”ı, “şeffaflık” göstereni bize suyu veyahut başka gösterenleri çağrıştırabilir. Bunlara ek olarak dilde gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki nasıl rastlantıysa bilinçdışında da gösteren ile onun içimizde taşıdığı anlam o derecede belirlenimden uzaktır. Lacan ve Saussure’un teorilerindeki benzerliklerin dışında analizde bilinçdışına dil yoluyla ulaşılabilir olması da önemli bir noktadır.⁴² Dışarıdaki dünyada bir dil sürçmesiyle tecessüm eden zincir iyi takip edildiğinde göstergelerden oluşan halkalar bizi bilinçdışına götürür diyebiliriz. Çünkü özneyi oluşturan şey dildir, yani kültürdür.

Saussure de dil (langue) ve sözün (parole) bir sistem tarafından, dili kullanan öznelerin bilinçsizce yasalarını kabul ettikleri bir sistem tarafından yönlendirildiği görüşüyle yine bir yasaya vurgu yapar.⁴³ Böylece Lacan bizim dili konuşmadığımızı, aksine dilin bizim aracılığımızla konuştuğunu söyleyerek bilinçdışını denetimimiz dışında kalan ve malzemesi gösterge olan bir yapı olarak tanımlar.⁴⁴ İşte bu yüzden psikanaliz deneyimin en büyük mesnedi dildir diyebiliriz. Çünkü dil dönüşümün temel yolaklarından biridir. İnsanın nüvesini

⁴¹ Homer, *Jacques Lacan*, s.61.

⁴² Selin Uçar ve Faruk Gençöz, “Lacanyen Psikanaliz”, *Psikanalizde Bilinçdışı* (1. Baskı), editör T. Gençöz, Ankara: Türkiye Klinikleri, 2019, s.41-46.

⁴³ Homer, *Jacques Lacan*, s.57.

⁴⁴ Homer, *Jacques Lacan*, s.66-67.

konuşan özneye dönüştüren şey Simgesel düzense eğer, dil bu dönüşümün dolayısıyla Simgeselin kendisidir denebilir.⁴⁵

Öznenin kurulumunda önemli noktalardan biri olan İmgesel özdeşleşmeden bir önceki bölümde bahsedilmişti. Simgesel özdeşleşme tıpkı “Ben”in yabancılaşmasında ilk noktalardan biri olan imgesel özleşmede olduğu gibi öznenin kurulumuna dair önemli uğrak noktalarından biridir. Simgesel özdeşleşme Oedipus kompleksi vasıtasıyla gerçekleşir denebilir. Aynı zamanda Simgesel, Oedipus kompleksindeki arzuyu düzenleyen Yasanın alanıdır.⁴⁶

Lacan Seminer 11’de öznenin Öteki tarafından belirlendiğini vurgulamak amacıyla cinsel eğilimin nasıl oluştuğundan bahseder. Biyolojik olarak dişi ve erkek ayrımının tartışılacak tarafı yoktur belki ama ruhsal anlamda tıpkı Freud gibi Lacan da öznenin kendini erkek yahut dişi olarak konumlandırabileceği hiçbir şey olmadığını söyler. Freud’a göre erkek ya da dişi varlıklar arasındaki etkinlik içinde yaşanan toplum tarafından belirlenir, edilginlik ise dışarıya yönelik olarak belirlenir. Bu bölünme halini Lacan “...kişinin erkek ya da kadın olarak ne yapması gerektiği tamamen Öteki’nin alanındaki bir drama, bir senaryoya havale edilmiştir, ki bu da Oidipus’tur... insanın erkek ya da kadın olarak ne yapması gerektiğini hep en başından Öteki’nden öğrenmesi icap eder”⁴⁷ şeklinde ifade eder.

Lacan Baba-nın-Adları seminerinde “İki öznenin arasında libidinal olarak bir şeyin gerçekleşebilmesi bir aracı ile mümkündür. Bu da bizleri her şeyin nihayetinde Oedipus aracılığıyla yorumlanabilir olması sonucuna götürmektedir” der.⁴⁸ İkili ilişkiye imgesel olanın üslubuyla vurulan damga, simgesel düzene geçildiğinde ilişkinin anlam kazanabilmesi için üçüncü bir kişinin aracılığına muhtaçtır. Bu üçüncü unsur özneye nesne arasındaki mesafeyi tesis eder ve belki de aşkınlığı sebebiyle aynı zamanda bu mesafenin korunmasını da sağlar. Bu

⁴⁵ Lacan, *Écrits: a selection*, s.112.

⁴⁶ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.228.

⁴⁷ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, s.216.

⁴⁸ Lacan, *Baba-nın-Adları*, s.37.

anlamda imgesel ilişki ile simgesel ilişki arasında suçluluk duygusunu tesis eden bir mesafe vardır diyebiliriz.

Oedipus karmaşası Freud’a göre kişinin bilinçdışında ebeveynlerine duyduğu bir dizi sevecen ve düşmanca arzudur.⁴⁹ Erken çocukluk döneminde başlayan Oedipus karmaşası, çocuğun ebeveynine yönelik cinsel isteğinin ardından araya giren üçüncü bir kişinin –ki bu kişi genellikle baba yahut annedir– varlığıyla isteğinden vazgeçmesi ile başlar. Bu vazgeçişle birlikte çocuk cinsel olarak arzuladığı ebeveyniyle arasına giren üçüncü kişiyle özdeşleşir. İlk etapta anne çocuk birlikteliği varken çocuk ilk defa annenin arzusu halindeki Öteki ile karşılaşır. Ardından annenin arzusunun aslında annenin fallus eksikliğinden kaynaklandığını anlar.⁵⁰ Çocuk, Öteki’nin arzuladığı şeye sahip olmak ister. Öteki’nin arzuladığı şey ise “fallus” a sahip olmaktır. Çocuk annesi gibi kendisinin de bir eksiklikle malul olduğunu anlar. Çocuğa düşen kendisindeki eksikliği tamamlamak için annenin fallusu olmaya çalışmaktır. Bunu başaramayan çocuk kendi yetersizliğinden kaynaklanan bir kaygıya kapılır.

Anne-çocuk-fallus etrafında dönen ilişkiye Lacan “preödipal üçgen” adını verir.⁵¹ Bu ilişkiye babanın dahil olmasıyla birlikte çocuk annenin babaya bağımlı olmasıyla yüzleşir. Fallusa sahip baba annenin arzusundadır aynı zamanda. Böylece çocuğun annenin arzusu olma ihtimali ortadan kalkar. Çocuk bu ihtimalin ortadan kalkmasıyla birlikte kastrasyona uğrar. Çocuğun kastrasyona uğramasındaki bir diğer etmen de babanın annenin fallik nesneye erişimini engellemesi ve çocuğun anneye erişimini yasaklayarak annenin arzusuna karşın yasayı ona dayatmasıdır. Burada en can alıcı nokta ise annenin söz ve hareketleriyle yasaya saygı göstermesidir.⁵² Baba ise Öteki’nin bulunduğu düzleme aittir. Son tahlilde anne de baba da Öteki’ye yani yasaya bağlıdır. Burada bahsi geçen baba biyolojik babadan ziyade annenin yasasını hayata geçirdiği

⁴⁹ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.192.

⁵⁰ Jacques Lacan, *Fallusun Anlamı*, çev. Saffet Murat Tura, İstanbul: Afa Yayınları, 1994, s.12.

⁵¹ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.193.

⁵² Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.194.

“babanın işlevi”dir. Böylece çocuk babayla rakip olma ihtimalinin getirdiği yükten ve anksiyeteden kurtulmuş olur.⁵³

Çocuk bir anlamda Oedipus kompleksi sayesinde Simgesel’e yani yasanın kurduğu düzene, yani Öteki’nin alanına adımını atar. Böylece çocuk yasaya tabi olarak Lacan’ın tabiriyle insan olmanın önkoşullarından birini yerine getirmiş olur. Çocuğun bilinçdışı Simgesel düzlemdeki Öteki’nin diliyle şekillenir. Çocuk böylece toplumla ve kültürle tanışır ve bir anlamda ona dil aracılığıyla biat eder. Lacan’a göre Oedipus Kompleksi var olan tüm ikili ilişkilerden farklı olarak ikili ilişkiyi üçlü bir yapıya çevirerek paradigma değişmesine sebep olur. Anne çocuk arasındaki ilişkiye giren üçüncü öge imgesel düzenden simgesel düzene geçilmesini sağlar.⁵⁴

Evans imgeselin ikili ilişkiler ile karakterize iken simgeselin öznel arası ilişkilerdeki Öteki ögesinden dolayı üçlü yapılarla karakterize olduğunu söyler.⁵⁵ Buna ek olarak simgesel düzen doğa ya da genetik tarafından belirlenmeyen özerk bir yapıdadır. Levi Strauss gibi Lacan da yasanın yani simgeselin insana dair bir şey olduğunu savunur. Hayvanlar arasında kurala tabi olmayan cinsi münasebetler insanlarca kurallara bağlanmıştır. Bu haliyle yasa denilen şey insanı hayvanlardan ayıran bir şeydir. Lacan bunu II. Seminer’de şu şekilde örnekler: “Egzogamiyi açıklayan biyolojik bir nedenden, özellikle de genetik bir nedenden söz edilemez. İnsan söz konusu olduğunda bütünüyle yeni bir işlevle, bütün insani düzeni kendi bütünlüğüyle kuşatan bir işlevle karşı karşıyayız.”⁵⁶ Simgeselin bütün insani düzeni kuşatması hali aynı zamanda onu imgesel düzenden keskin bir çizgiyle ayırır. İmgesel düzenden simgesele geçtiğinde insan kendisini başından beri simgeselin içindeymiş gibi hisseder. Bunun nedeni Lacan’a göre simgeleri kullanmadan simgesel düzenin öncesinde ne olduğunu düşünmenin imkânsız olmasıdır. Dolayısıyla aynı imkânsızlık dil için de geçerlidir. Dilin öncesinde ne

⁵³ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.130.

⁵⁴ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.193.

⁵⁵ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.228.

⁵⁶ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.228.

olduğunu, dilin kökenini düşünmedeki imkânsızlık bizleri şu sonuca götürür: gelişim meseleleri psikanalizin alanının dışındadır.⁵⁷

Lacan Simgesel kavramını “Çalınan Mektup Üzerine Seminer” (1955) adlı seminerde Edgar Allan Poe’nun *Çalınan Mektup* adlı hikâyesi ile açıklayarak anlatır.⁵⁸ Bu hikâyede Simgesel, öznenin konumlarından biri olarak aktarılmaktadır. Hikâyenin ilk sahnesindeki Bakan öznenin simgesel konumunu işgal etmektedir. İkinci sahnede ise simgesel konumunda Bakan’ın yerini Dupin almıştır. Bu konumdaki özne etrafında vuku bulan olayların farkındadır. Mektubun içeriğinin farkına varan Simgesel’deki özne, aynı zamanda bu bilgiye dayanarak davranışlarını da ona göre şekillendirir.

1.1.3. Gerçek

Lacan’ın teorisinde öznenin üç düzleminden biri olan “gerçek” düzlemi, beylik kullanımıyla “gerçeklik”ten farklı bir yeri işaret etmektedir. Gerçek, esas itibarıyla Lacan’ın felsefeye olumsuzluk yoluyla soktuğu bir kavramdır. Dilin bizler için sadece bir konuşma aracı olmadığı, bunun ötesinde düşüncelerimizin de dilin çizdiği sınırlar içerisinde kalmaya mahkûm olduğu bilinmekte. İşte gerçek, Lacan’a göre hayvan-ı nâтік denilen insanın dil öncesi yahut dil ötesi varlığına kayıtlı bir düzlem olarak karşımıza çıkar. Ne kadar çabalarsak çabalayalım dil öncesi zamanımızı yahut dil ötesi diyebileceğimiz ölüm deneyimini dilin olanaklarından azade bir biçimde düşünemeyeceğimiz fikrinden hareketle Lacan “gerçek” kavramını ortaya atmıştır. Dilin alanında olmayan, simgesel düzenin çöküşünde kayıtlı bir mefhum olan gerçek, bu yönüyle özneyi konuşulabilir kılar.

Lacan II. Seminer’de “Geçeğin eksiki yoktur” diyerek Simgeselin oluşturduğu gerçekliğin boşluklarından bahseder ve telafi edilmesi için bir ömür çabalanan eksikliklerin gerçek düzlemde olmadığını söyler. Gerçek tanımı

⁵⁷ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.229.

⁵⁸ Jacques Lacan, “Çalınan Mektup Üzerine Seminer”, *Çalınan Poe Lacan ve Derrida: Psikanalitik Devekusu*, çev. Mukadder Erkan ve Ali Utku, İstanbul: Birey Yayınları, 2005, s.33-70.

gereği tamdır. Gerçeklik ise Gerçek'ten farklı olarak Simgesel düzendeki göstergeler vasıtasıyla oluşturulan, içinde bulunulan toplumun ya da topluluğun kullandığı dilin kavramlarıyla oluşturulan bir dünyadır denebilir. Bu haliyle dile getirilemez olan şey gerçeklikte kendine yer bulamaz.

Gerçeğin müstakil bölgelere, farklı yüzlere ve çelişen yapılara ayrılması Simgesel düzenin bir sonucudur; ayrımlar, boşluklar yaratıp bir anlamda gerçeğin pürüzsüz yüzünü çizen, ayırt edilebilir varlıklar yaratıp gerçeği gömen, başka bir ifadeyle gerçeği tanımlarken kullandığı sembollerin içine çekip oraya sıkıştıran ve böylece de gerçeği imha eden simgeselin ta kendisidir.

Lacan'ın gerçek kavramına değindiği yerlerden biri *Psikanalizin Dört Temel Kavramı* ⁵⁹ adı ile Türkçeye kazandırılan "*Le Seminaire Livre XI Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* " adlı eseridir. Bu seminerde Lacan, Freud'un *Düşlerin Yorumu* adlı kitabında geçen bir rüyayı yorumlar. Gerçek kavramının anlaşılması için Lacan'ın bu rüya hakkındaki yorumunda değindiği noktalar oldukça önemlidir. Rüya kısaca şöyledir: Çocuğunun hasta yatağı başında günlerce bekleyen baba oğlunun vefatıyla birlikte dinlenmek için yan odaya geçmiş ve yatak odasından çocuğun cesedinin çevresinde uzun mumlarla yatmakta olduğu odayı görebilsin diye kapıyı açık bırakmış, böylece uyuyakalmıştır. Ölünün başında beklesin diye yaşlı bir adam tutulmuş, baba dinlenirken cesedin yanında dualar mırıldanarak oturmuş. Birkaç saatlik uykudan sonra baba çocuğun, yatağının başında durduğu, kolunu yakaladığı ve serzenişle "Baba, görmüyor musun yanıyorum " diye fısıldadığı bir düş görmüş. Uyanmış ve yan odadan gelen bir ışık parıltısı görerek oraya koşmuş ve yaşlı adamın uyuya kaldığını, örtülerin ve sevgili çocuğunun bir kolunun da üzerlerine düşen yanan bir mum yüzünden yanmış olduğunu görmüş.

Lacan bu rüyayı yorumlarken rüyanın bilinçdışı istekleri tatmin etmeye yönelik işlevi olduğu açıklamasının yetersiz kaldığından bahseder:

⁵⁹ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, s.39.

*“Bu durumda rüyanın bir arzusun imgesi olduğunu söyleyen kuramı neden hâlâ destekleyelim? Bu örnekte alev almış bir tür yansımada, ondan adeta kopya edilmiş bir gerçeklik sanki rüya gören kişiyi uykusundan söküp alır. Bize öbür dünya denen muammayı hatırlatmak için değil de neden? Aynı zamanda bu baba ile ona ‘Baba, görmüyor musun, yanıyorum’ diyen oğul arasındaki kim bilir hangi sırrı hatırlatmak için değil de neden? Çocuk neden yanmaktadır?”*⁶⁰

Rüyaların bilinçdışı ile olan bağlantısı göz önünde bulundurulduğunda bu rüyanın Lacan’ın bilinçdışını algı ile bilinç arasında bir yarık olarak tanımlamasına dair en somut örneklerden biri olduğu görülecektir. Bunun yanı sıra rüya Lacancı öznenin konumlarından biri olan “Gerçek” kavramını anlamak için de önemlidir. Gerçek kendini göstermeye başladığında rüya sonlanır çünkü Gerçek rüyada İmgesel ya da Simgesel gibi işlemlenebilir değildir. Daha basit bir deyişle Gerçek öznenin kendisiyle karşılaşmayı kaldıramayacağı bir boyuttur, onunla karşılaşma anı rüyanın bitmesi ve uykudan uyanmayla sonuçlanır. Ayrıca özneye dair kavranamaz olan Gerçek, bu nedenle rüyaların tam olarak analiz edilememesine sebep olur. Gerçek’i daha iyi anlamak için dil öncesi derken Lacan’ın neyi kastettiğine bakmalıyız. Her türlü sembolleştirmenin dışında kalan Gerçek, bebeğin anne karnındaki hali, ani afetler ya da ölüm gibi deneyimlerde öznenin bulunduğu konumdur diyebiliriz.

Lacan’ın öznenin konumu olarak Gerçek terimini kullandığı bir başka yer daha önce bahsedilen Edgar Allan Poe’nun *Çalınan Mektup* adlı hikayesine dair incelemesidir. Lacan’a göre hikâyenin ilk sahnesindeki Kral, Gerçek konumundadır. Bunun nedeni Kral’da kendinden ve dış dünyadan emin olma, bu emin olma durumunun getirdiği bir körlük, belki bir füzyon halinin mevcut olmasıdır. Gerçek konumunu hikâyenin ikinci sahnesinde ise polis işgal etmektedir. Çünkü tıpkı birinci sahnedeki Kral’da olduğu gibi polislerde de aynı güven vardır: evrenle ilişkimizin -belki de bir hakikat çerçevesinde- doğrudan olduğuna dair bir güven. Gerçek konumundaki bakış dünyaya baktığı zaviyeye

⁶⁰ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, s.40.

sonuna kadar güvenen, o bakışı mutlaklaştıran ve tam da bu yüzden hata yapan bir bakış açısıdır. Durumundan şüphe etmeme hali yüzünden hata yapan pozitivist ve bilimci bakış önce Kral'da ardından da polislerde tezahür etmiştir diyebiliriz. Lacan “Çalınan Mektup Üzerine Seminer”de öznenin Gerçek konumuyla bilimcilik ilişkisine veciz bir şekilde değinmiştir: “*Sutor ne ultra crepidam*, çizmeyi aşma. Bunu yapmanız için, bilimsel araçlar bile vereceğiz. Bu size karanlıkta bakmanızın iyi olacağı hakikatleri düşünmemeniz konusunda yardımcı olacaktır.”⁶¹

Zaten hikâyenin bir yerinde Dupin matematikçi olmanın yanında şair olması sebebiyle Bakan'ın mektubu sakladığı yerin bulunamayacağını söyler. Hikâyenin devamında polis müdürünü kastederek: “...bu müdür, tamamıyla yanılgıya kapıldı; yenilgisinin ilk bakışta göze çarpmayan nedeni ise, bir şair olarak da ad yapmış olması nedeniyle, Bakan'ın aptal olduğunu varsaymasında yatıyor. Bütün aptallar şairdir -Müdür böyle düşünüyor, suçuyorsa bundan bütün şairlerin aptal olduğu sonucunu çıkarması nedeniyle *non distributio medii*.”⁶² Polisler tekniklerine o kadar odaklanmışlardır ki, kafalarını kaldırıp olaya başka bir açıdan bakmayı akıl edemezler. Poe'nun bu hikayesi bizlere Lacan'ın Gerçek konumuna dair somut bir çerçeve çizmemiz konusunda yardımcı olmakta ve kavramın çok yönlülüğünü gözler önüne sermektedir.

Gerçek kavramına dair bir diğer ipucunu da Lacan'ın Merleau-Ponty'den aktardığı paradoksal bir hikâyede görürüz.

“Rüyada o bir kelebektir. Bu ne demektir? Bakış olarak kendi gerçekliğinde kelebeği görüyor demektir... Zhuangzi uyandığında, ya bir kelebek rüyasında kendini Zhuangzi olarak görüyorsa, diye sorar. Haklıdır da, hem de iki kere haklıdır, çünkü birincisi, deli olmadığının kanıtıdır bu, kendini Zhuangzi'nin ta kendisi olarak görmez — İkincisi, ne kadar haklıdır, onu da tam bilmez. Hakikaten de kimliğinin kökenlerinden birini kelebekten —o sırada olduğu ve özünde hep olduğu, onu kendi

⁶¹ Lacan, *Çalınan Poe Lacan ve Derrida: Psikanalitik Devekusu Diyalektiği*, s.67.

⁶² Lacan, *Çalınan Poe Lacan ve Derrida: Psikanalitik Devekusu Diyalektiği*, s.23.

renklerine boyayan o kelebekken— kavramıştır ve bu nedenle en son kökeninde Zhuangzi'dir.”⁶³

Aktarılan bu hikâyede Zhuangzi'yi Gerçek konumundaki bir öznenin asla yapmayacağı bir etüt yaparken buluyoruz: kendi algılarından, varlığından şüphe etmek pahasına bile olsa varoluşu üzerine düşünmek. Bu düşünme pratiğiyle birlikte özne hakikat göstereninin onu gitmeye zorladığı noktaya gitmemiş olur. Lacan bu noktayı yani öznenin Gerçek konumunu kısaca “embesillik” olarak adlandırmaktadır.⁶⁴

⁶³ Lacan, *Çalınan Poe Lacan ve Derrida: Psikanalitik Devekusu Diyalektiği*, s.67.

⁶⁴ Lacan, *Çalınan Poe Lacan ve Derrida: Psikanalitik Devekusu Diyalektiği*, s.67.

İKİNCİ BÖLÜM: LACAN'DA BABANIN İŞLEVİ

2.1. İLK BABA VE OEDİPUS

Lacan'da babanın işlevi konusunu incelerken Freud'un ortaya attığı kavramları birer uğrak noktası olarak almak, konuya dair terimleri ve referans noktalarını anlamak açısından önem teşkil etmektedir zira Lacan kendi kuramını bu kavramlar üzerinden oluşturmuştur denebilir. Freud baba kavramını annede olduğu gibi öznenin kurulumuna dair temel bir noktayla ilk ilişkilendirenlerden birisidir. İnsan olgunlaşmasını dönemlere bölen Freud, oral dönem sonrası girilen fallik dönemden bahseder.⁶⁵ Bu dönemde çocuğun annesiyle olan bütünleşik halini devam ettirmeye çalışmasına mukabil çocukla anne arasındaki ilişkiye üçüncü bir kişi olan babanın katılmasıyla beraber ortaya çıkan karmaşık durumu Oedipus Kompleksi olarak adlandırır. Bu noktada çocuk, anneye olan sevgisinden dolayı babası tarafından cezalandırılma korkusu, babasına karşı agresyon gibi duygularla başa çıkmaya çalışır.

Freud daha sonra insanın olgunlaşması sürecinin uygarlığın tekamülüyle paralellik gösterdiği fikrini ortaya atmıştır. Bu anlamda klinik çalışmaların ardından baba kavramını psikanalitik teori ve antropoloji ekseninde kendi öğretisine dahil etmiş, “*Totem ve Tabu*” da oğulları tarafından öldürülen baba mitinden bahsetmiştir.⁶⁶ Mite göre insanlığın başlangıcında var olan ve klanının bütün kadınlarına sahip bir ilk baba olmalıydı. Oğulları bu ilk babanın sahip olduğu sınırsız özgürlük ve doyum haline nefretle sonuçlanacak bir imrenmeyle bakmış olmalıydılar. Babanın sahip olduğu sınırsızlıktan kendi haklarını almak istemek onları bu ilk babaya karşı işlenecek suça teşvik etmişti muhtemelen. Mite göre bu motivasyonla babalarını öldürdüler. Babaya karşı kazanılan ilk zafer olan bu olay bu sefer babalarının sahip olduğu zevk ve sefanın tadını çıkarmak yerine oğullarda suçluluk hissine sebep olmuştu. Freud'a göre buna benzer bir olayın

⁶⁵ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.228.

⁶⁶ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Elif Yıldırım, İstanbul: Oda Yayınları, 2018, s.208.

vuku bulduğu varsayımından hareket edersek babalarının katlinden sonra bir tür ödipal anksiyete yahut suçluluk, sonraki nesillere aktarılan bir bilgiye dönüşmüş, uygarlığın gelişimine ve insanın olgunlaşması serüvenine yön vermiştir.

Freud bu motiflere sahip bir hikâyenin gerçekleşmiş olabileceği ihtimalini “*Musa ve Tektanrıcılık*” kitabında yine antropolojiden faydalanarak temellendirmeye çalışmıştır. Kitapta Otto Rank’ın yazılarındaki tespitlere dayanarak, farklı insan topluluklarının mitlerindeki ortaklıklardan bahsetmiştir. Mitlerdeki kahramanlar birçok farklı ortak noktaların yanında babasına başkaldıran ve nihayetinde babasıyla savaşıp onu yenen kişiler olarak anlatılmaktadır.⁶⁷ Bu noktada konuyla yeni hemhâl olmuş bir kişinin aklına kolaylıkla şu soru gelebilir: mitlerin tüm dünyada ortak olmasıyla bireysel psikolojiye dair konuları aydınlatmak nasıl mümkün olabilir? Farzımuhal insanlığın başlangıcında bir ilk baba vardı. Bu babayla oğulları arasında geçen ilişki sonra gelen nesilleri nasıl etkileyebilir? Tüm bunlarla ilgili olarak Freud bilinçdışının kolektif niteliğinden bahsetmiş ve ilk bilginin nesilden nesle aktarılacak insanlığın ortak mülkiyeti haline geldiğini öne sürmüştür.⁶⁸ Ona göre tarihin başlangıcında belki de rastlantısal olarak vuku bulan bir olay, tüm insanlığın kaderini etkilemiş olabilirdi. Olayın aktörlerinin davranışları ve sonucunda ortaya çıkan duygular, insanlığın ortak mirası olarak kuşaklararası bir aktarım yoluyla bugünlere kadar gelmiş olabilirdi. Bu haliyle ilk baba mitindeki olayların ufak bir temsili çocuğun büyüme evrelerinde belki de binlerce yıldır sayısız defalar tekrar edip durmuştu belki de.

İlk baba mitinde babanın katliyle birlikte artık anaerkil düzene geçilmiştir. Anaerkil düzen oğulların babanın korunmasına ihtiyaç duymalarına sebep olacak kadar belirsizdir. Bu korunma, bildiğimiz anlamda dış dünyaya karşı savunmasız bir şekilde dünyaya gelmiş olan insan yavrusunun korunma ihtiyacını karşılar ama mesele bundan ibaret değildir. Bahsedilen korunma, anneyle çocuk arasındaki kapalı sistemde meydana gelen ve çocuğu içine hapsedecek sınırsızlık ve

⁶⁷ Freud, Hz. *Musa ve Tektanrıcılık* (3. Basım), İstanbul: Cem Yayınevi, 2015, s.18.

⁶⁸ Freud, Hz. *Musa ve Tektanrıcılık*, s.177.

“okyanusvâri duygu” ile kendini kaybetmesine karşıdır denebilir.⁶⁹ Çocuk yaşamın ilk aylarında anneyle kendisini ayrı canlılar olarak algılayamaz ve anneyle bir bütün halinde olduğunu düşünür. Kendi vücudunun sınırlarını ancak ilerleyen aylarda ellerine ayaklarına bakıp uzun uzun incelemek suretiyle ve “ayna evresi” denen ilk altı ayın sonunda kendi imgesiyle karşılaşması neticesinde tanır.⁷⁰ İnsan yavrusunun olgunlaşma sürecini anlatırken Freud “başlangıçta her şeyi içeren benlik kendinden bir dış dünya kesip atar” ifadesini dile getirerek insanın tekâmül süreciyle uygarlığın başlangıcı arasındaki paralelliği bir kez daha vurgulamış olur.⁷¹

En nihayetinde babalarının katlinden sonra bir tür ödipal anksiyete olarak adlandırılabilir bir duyguyla veya anneden kendilerini korumak amacıyla yahut suçlulukla oğulları babayı tek tanrılı dinler aracılığıyla diriltirler.⁷² Suçluluk yahut ödipal anksiyete haricinde oğulları babayı diriltmeye iten bir diğer şeyi kaygı olarak okumak mümkündür. Bu kaygı babanın kanatları altında olmadan yaşamak zorunda olmaya dair duyulan bir his olarak karşımıza çıkar. Nitekim Freud *Uygarlığın Huzursuzluğu* adlı eserinde de “Babanın korumasına duyulan gereksinime benzer güçte başka bir çocukluk gereksinimi düşünemiyorum” demiştir.⁷³

Babanın yeniden tesisiyle insanlığın nasıl bir noktaya evrildiği *Musa ve Tektanrıcılık*’ta anlatılır. Düşüncenin duyular üzerindeki zaferi olarak aktarılan bu olgu anaerkil düzenden ataerkil düzene geçişle ortaya çıkmıştır. Çünkü annelik biyolojik olarak bir keskinlik, bir gerçeklik ifade eder. Elle tutulabilir, gözle görülebilir ve dolayısıyla duyusal bir yerdedir. Buna mukabil babalık ise bir varsayımdır denebilir.⁷⁴ Bu varsayım neticesinde baba biyolojik olmanın dışında

⁶⁹ Nilüfer Erdem, “Baba İşlevi”, Freud’un Kuramında Baba İşlevi, İstanbul: Psikanaliz Kitaplığı, 2012, s.18.

⁷⁰ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.38-47.

⁷¹ Erdem, *Baba İşlevi*, s.18.

⁷² Paul Verhaeghe, *Baba İşlevinin Çökmesi ve Bunun Toplumsal Cinsiyet Rollerini Üzerindeki Etkisi*, çev. Özgür Ögütçen, 2021.

⁷³ Sigmund Freud, *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. H. Barışcan, İstanbul: Metis Yayınevi, 1999, s.28.

⁷⁴ Freud, *Hiz. Musa ve Tektanrıcılık*, s.152.

simgesel bir anlam da taşır. İnsanlığın önceki dönemlerindeki elle tutulup gözle görülebilen cisimleşmiş totemlere nazaran tek tanrılı dinler çok daha soyut kalmaktadır. Bu anlamda düşünsel süreçler neticesinde varılacak birer menzile olan tek tanrılı dinlerin tıpkı baba gibi duyularla değil de akılla imkân bulan birer olgu oldukları çıkarımı yapılabilir.

İnsanlığın pagan dönemde tanrılarını somut hale getirmek adına onları cisimleştirmeleri insana ister istemez bir özgürlük de sunmaktaydı denebilir. Dokunulmamış ilkel kabilelerden yola çıkarak insanlığın ilk dönemlerine ait bir yorumda bulunmak gerekirse; ilk çağlarda itaatte kusur etmediği halde işleri yolunda gitmeyen, bir diğer deyişle cezalandırılanlar, tanrılarını işe yaramadıkları gerekçesiyle taretmek yahut işlevlerinden menetmek gibi yöntemlere başvuracak ehliyeteye sahiplerdi. Tek tanrılı dinler ile bu denklem tersine dönmüş gibi durmaktadır. Musa ile birlikte ismi cismi olmayan Tanrı artık manevi olarak hissedilen, ruha hitap eden ve gücünden sual olunmayan bir konuma yükselmiştir. Musevilik tarihinden bahseden Freud, kavmin başına gelen onca şeye, siyasi yenilgilere, aşağılanmaya, dünyanın dört bir yanına dağılmak zorunda kalma durumuna rağmen geleneklerini sürdürme kabiliyetini işte bu her şeye kadir olan Tanrı'ya inanmalarına daha da önemlisi onun suretinin yasaklanmasına bağlar.⁷⁵ Bu süreç babanın biyolojik babadan çıkıp simgeselleşmesiyle benzerlik göstermektedir.

Meselenin bir diğer boyutu da oğulların babayı tesis etmesine karşılık olarak kendilerini bir anlamda kurban etmeleridir. Annenin tehdidi karşısında korunmanın bedelini oğul özgürlüğüyle öder. Bu hikâye tarih boyu süregelen, çoğumuzun kişisel hayatımızda da şahit olduğumuz bir fenomene de ışık tutmaktadır: güvenlik için özgürlüğün feda edilmesi. Freud'un anlatısında dişiliğin tehdidinden kendini korumak için babanın diriltilmesi ve onun emri altına girilmesi insanın kaygı ile olan imtihanını gözler önüne sermektedir. Feda edilen sadece özgürlük değildir, insan egosunun göklerdeki babanın ayağı altında ezilmesi sonucu oğul artık kendini baba için (en nihayet kendi güvenliği için) feda

⁷⁵ Freud, *Hiz. Musa ve Tektanrıcılık*, s.152.

eden bir kurbandır. Tüm bunlar bize kilisenin onca düşünsel devrime rağmen nasıl yüzyıllarca ayakta durduğunu açıklar.

Bu durum Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşleri*'nde İvan Karamazov'un dilinden aktarılan hikâyede oldukça ayrıntılı bir şekilde betimlenmiştir.⁷⁶ Hikâyede Hazreti İsa 16. Yüzyıl'da engizisyonun en yoğun olduğu dönemde İspanya'nın Sevilla kentine gelir. Halk tarafından coşkuyla karşılanır ve ölmüş bir kızı dirilterek bir mucize gerçekleştirir. Ardından Büyük Engizisyoncu olarak adlandırılan bir kardinalin karşısına çıkar. Kardinal Hazreti İsa'ya meydan okur ve bugün ardından koşan halkın yarın kendisinin bir göz işaretiyle yakılacağı ateşe odun taşıyacağını söyler.

Kardinal'e göre kilisenin İsa'nın getirdiği hürriyetle savaşı artık kesin bir biçimde kilisenin lehine olacak şekilde son bulmuştur. "İnsanlar hür olduklarına şimdi her zamankinden çok daha emindirler; oysaki özendikleri hürriyeti kendi elleriyle bize teslim ediyorlar... İlk defa olarak insan mutluluğunu düşünmek mümkün oldu. İnsanlar isyancıydı; isyancılar mutlu olabilir mi?"⁷⁷ Ardından kardinal İncil'de geçen Hazreti İsa'nın çölde kırk gün oruç tuttuktan sonra Şeytan'la olan görüşmesini referans göstermiştir. Bu görüşmede Şeytan İsa'ya "Tanrı oğlu isen buradaki taşları ekmek haline getir, karnını doyur" demiş İsa da "Kitaplarda 'yalnız ekmek ile yaşanmaz' yazılıdır diye cevap vermiştir. Kardinal'e göre Şeytanın teklifinin anlamı şudur:

"İnsanlar alemine gitmek istiyorsun ve eli boş gidiyorsun. Onlar basitlikleri ve doğuştan gelme savrulukları yüzünden bunu kavrayamayacak, hatta korkacaklar verdiğin sözden... Çünkü insanoğlunun ezelden beri, hürlükten çok yadırgadığı şey olmamıştır! Şu çıplak kızgın çöl taşlarını ekmek yap, insanlar minnetle uysal bir sürü halinde hem peşinden koşacak hem de nimetlerini geri alırsın diye korkudan titreyeceklerdir. Ama sen insanları hürlükten yoksun etmek istemedin, bu teklifi geri çevirdin; ekmek pahasına satın alınan itaatın

⁷⁶ Fyodr Mihailoviç Dostoyevski, *Karmazov Kardeşler II*, İstanbul: MEB Yayınları, 2001, s.155.

⁷⁷ Dostoyevski, *Karmazov Kardeşler II*, s.155.

*değersiz olduğunu düşündün. ‘Yalnız ekmekle yaşanmaz’ diye karşılık verdin.”*⁷⁸

Kardinal İsa’ya “İnsanoğlunun baş derdi, kendilerine doğuştan bağışlanan hürriyetten sıyrılıp bunu bir an önce başkalarına devredebilmektir. Hürliklerini, vicdanlarını huzura kavuşturana pekâlâ teslim edebilirler” der ve ekler: “Sen insanların hürriyetlerini ellerinden alacak yerde bunu daha da artırdın. İnsanların iyiyle kötüyü diledikleri gibi seçmek hakkına pek değer vermediklerini; rahatı, hatta ölümü tercih ettiklerini unuttun mu?” Kardinale göre İsa insanın kapasitesinin çok üstünde, gücünü aşacak şeyler istemiştir insanoğlundan. Böylece insanlara ıstırap verici bir iç alem bırakmıştır. İnsanlara verilen seçme hakkı “çeşitli kaygılar ve çözümsüz problemleri” de beraberinde getirecektir.⁷⁹ Çünkü İsa şeytanın ikinci teklifini de reddetmiştir. Şeytan İsa’ya kendisini yüksek bir yerden aşağı atmasını, ölmediğini gören halkın onun Tanrı’nın oğlu olduğuna tam iman edeceğini söylemiş fakat İsa ne bunu ne de çarmıhtan kendini kurtarma fikrini kabul etmemiş; böylece insanlığı muallak bir iman-inançsızlık ikileminde bırakmayı tercih etmiştir.

Dostoyevski Ivan’ın ağzından aktarılan bu hikâyede aslında insanın kendisine sunulan özgürlükle beraber hissettiği yoğun kaygıyı ve bu kaygıyı bertaraf etmek için özgürlüğünden vazgeçmeye meyyal olmasını oldukça güzel betimlemiştir. Hikâye aynı zamanda insanın bir yol göstericiye olan ihtiyacını, ona neyin doğru neyin yanlış olduğunu net bir şekilde söyleyen birileri olmadığında ortaya çıkacak muğlâk alanla baş edemeyişini anlatmaktadır. İnsanın belirsizlikten kendisini kurtaracak birilerinin eteğine yapışma eğilimi onu kilisenin güvenli kapısına savurmaktadır.

2.2. BABA-NIN-ADLARI

Belli bir döngüye bağlı da olsa siyasette çoğunlukla güçlü ve eril liderlerin tercih edilmesi olgusunu Lacan’ın psikanalitik teoriye hediye ettiği “Baba-nın-

⁷⁸ Dostoyevski, *Karmazov Kardeşler II*, s.155.

⁷⁹ Dostoyevski, *Karmazov Kardeşler II*, s.159.

adları” (*nom-du-pere*) terimiyle açıklamak isabetli olabilir. Terim ilk dönemlerde bugünkü hali gibi büyük harflerle ve birbirine tireyle bağlı kelimelerle yazılmıyordu. İlk dönemlerde Oedipus kompleksinde ensest tabusunu yerleştiren simgesel baba olarak babanın yasaklayıcı özelliğine vurgu için kullanılan terim psikanaliz için daha merkezi bir yerde görülmeye başlanınca bugünkü haliyle kullanılmaya başlanmıştır. Bu haliyle “baba” psikanalizin önemli kerteriz noktalarından biridir.

Baba konusu ve ilk baba miti Lacan üzerinden okunduğunda oğulların babayı öldürdükten sonra onu yeniden tesis etmeye iten sebeplerden biri kadın tarafından yutulma ve onun arzusunda yok olma korkusudur diyebiliriz. Oğul, kendini bu tehdide karşı savunma amacıyla babayı yeniden tesis etmeye girişmiştir.⁸⁰ Lacan, tüm bu varoluşsal kaygıların gözler önüne serdiği resmi, babanın simgesel işlevine duyulan ihtiyaca binaen “baba, oğulun bir semptomudur” diyerek yorumlamıştır.⁸¹

Her ne kadar Freud biyolojik baba ile babanın simgesel işlevini birleştirmeye çalışsa da Lacan’ın bahsettiği baba daha ziyade simgesel işleviyle ön plana çıkan bir kavramdır. Freud’un Oedipus kompleksinde anne ile çocuk arasındaki ikili ve adeta küresel ilişkiye üçüncü bir kişi olarak eklenen baba, anneyle çocuğu ayırır ve ensest yasağını evin içine sokar. Böylece çocuk anneyle bir olmanın yasak olması kuralıyla karşılaşır. Bu yasağın sonucu olarak da anneye duyduğu hisler sebebiyle suçlulukla tanışır. Bunun yanında bu ayrılmaya sebep olan babaya karşı duyduğu yıkıcı duygular da suçlulukla karışık bir öfkeye sebep olur. Anneye duyduğu hisler aynı zamanda çocuğun baba tarafından iğdiş edilme (kastasyon) endişesine sebep olur. Kaygıya sebep olan bir diğer şey de kayıptır: anneyle bir olma ihtimalinin kaybı. Zira Freud’a göre kaygı daima bir kayba bağlıdır.⁸² Öte yandan Lacan, Freud’un kurduğu bu şemayı başka bir düzleme taşımıştır. Bahsedilen baba Oedipus’daki biyolojik babadan ziyade simgesel

⁸⁰ Verhaeghe, “*Baba İşlevinin Çökmesi*”

⁸¹ Verhaeghe, “*Baba İşlevinin Çökmesi*”

⁸² Lacan, *Baba-nın-Adları*, s.37.

düzen içerisinde yerini bulan Babanın-Adı'dır ya da sonraki dönemde ileri sürdüğü üzere Baba-nın-Adları'dır.⁸³

Baba-nın-Adları gerçek babaya ya da baba imgesine bağımlı olmayan, simgesel düzene ait bir kavramdır. Bireyin ait olduğu düzenin tabi olduğu yasanın ve dilin kurucu kavramıdır. Lacan babanın; koyduğu yasaklar ve sınırlarla simgesel düzenin, Yasa düzeninin kurucu kavramı olduğuna işaret eder. Gerçek babanın kimliğinden, varlığından ya da yokluğundan bağımsız olarak Babanın Adı; çocuk için tanrının, devletin, kimi zaman bilimin, yasa koyucu ve yasaklayıcı otoritenin simgeselleştirilmesi anlamına gelir.⁸⁴

Lacan, simgesel düzeyde Babanın Adı'nı; Freud'un anne baba ve çocukta müttesekkil Oedipus yapısının en önemli özelliği olarak anlatır.⁸⁵ Oedipus kompleksinde bir tekil eksiklik durumu vardır. Tipik olarak Oedipus'ta baba, Lacan'ın deyişiyle çocuk için annenin kendisinden başka bir şeyi arzulamasının temsilidir. Bu temsil doğal olarak anne ile çocuk arasındaki o özel ve karşılıklı ilişkinin illüzyonunu bozar. Fakat bu bozma hali çocuğu annenin sevgi nesnesi olarak yani bir anlamda bir hiç olarak kalması durumundan kurtarır ve arzu için gerekli olan boşluğu oluşturur. Bu arzu anne/çocuk yapısından öteye taşır çocuğu.⁸⁶

Baba-nın-Adları, özneyi üstü çizilmiş özne haline getirir ve kendinde var olan bir özne olma halini daha en başından topyekûn bir imkansızlıkla kastrasyona uğratar.⁸⁷ Lacancı psikanalizde Baba-nın-Adları; bireyi, insanların çoğuyla aynı toplumsal yasakları gözetmeme anlamına gelen psikozdan koruma işlevi taşır ve anlamlandırmanın normal bir şekilde işlemlerini sağlayan kurucu gösteren olarak işlevini yerine getirir. Bu gösteren sayesinde özne bir kimliğe sahip olur böylece simgesel düzen içerisinde kendini konumlandırmayı başarır.⁸⁸

⁸³ Verhaeghe, "Baba İşlevinin Çökmesi"

⁸⁴ Slavoj Žižek, *Kırılğan Temas*, İstanbul: Metis Yayınları, 2006, s.304.

⁸⁵ Žižek, *Kırılğan Temas*, s.304.

⁸⁶ Anne Worthington, *Perversion Now*, İsviçre: The Palgrave Lacan Series, 2017, s.49-50.

⁸⁷ Žižek, *Kırılğan Temas*, s.304.

⁸⁸ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.52.

Psikotiğin gelişiminde bir yerlerde Baba-nın-Adları denilen toplumsal yasa dışarıda bırakılarak kastrasyon denen “hadım edilme” gerçekleşmemiştir.⁸⁹ Freud’un deyimiyle psikotikler, “toplumun parçası olmak için vazgeçilmesi gereken bir şeyden vazgeçmeyi kabul etmemişlerdir.” Babanın Adı’nın menedilmesi kişinin psikotik olmasıyla sonuçlanır.⁹⁰

Başta anneyle olan narsistik ilişki Babanın-Adı olarak adlandırılan dil, kültür ve yasayla bozulur. Anneyle bir olma hali aynı zamanda bir yokluk hiçlik halini de ifade eder. Çünkü bir özne olması gereken çocuk henüz annenin içindedir. Dil vasıtasıyla anneyle ayırım gerçekleşir ve dilin ördüğü bir çerçevede özne olma hali vuku bulur. Bu hem var olma hem de kaybı içinde barındıran paradoksal durum arzuyu doğurur. Arzu insanın nesne a sanarak ömrü boyunca peşinden koştuğu kayıbdır diyebiliriz.

Nesne a nedir? Anneyle bütün olma halinin bozulmasıyla, öznenin üzerinin çizilmesiyle oluşan kopuşu telafi etmek için kullandığımız şeydir. Cennetten düşen insanın, oraya geri dönme arzusunu tatmin etmek için bulduğu her türlü çözümdür diyebiliriz. Arzusu asla yerine gelmeyecek olan öznenin avuntusudur bir anlamda. Elde ettiği anda avucunda un ufak olan, anlamsızlaşan şeydir ama aynı zamanda yaşamak için sarıldığı hayaldir. Nesne a, kaygılı olduğunda öznenin düşen/eksilendir. “Arzunun nedeni diye tarif ettiğimle aynı nesnedir” der Lacan.⁹¹ Özne kaygılanınca nesne a yani arzusunun nedeni öznenin düşer öznenin eksilir. Edimin işlevi nesne a vasıtasıyla iş görmesi gereken şeyin, kaygının yerini almasına dayanır.⁹²

⁸⁹ Renata Salecl, *Seçme İkilemi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2016, s.62.

⁹⁰ “Suret’in Yeni Aile Sayısı için yazılan Editör’den”, Özgür Öğütçen, erişim Mart 2022. <https://ozgurogutcen.com/2017/04/19/67/#more-67>

⁹¹ Lacan, *Baba-nın-Adları*, s.63.

⁹² Lacan, *Baba-nın-Adları*, s.63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BÜYÜK ÖTEKİ’NİN YOKLUĞU VE PATERNALİST LİDERLER

Bu bölümde Lacan’ın Büyük Öteki (Öteki) kavramından hareketle paternalist liderlere rağbet gösterilmesinin nedeni araştırılacak. Öteki’nin eksikliğinde meydana gelen kaygı bu liderlerin tercih edilmesine olanak tanıyan etkenlerden biri olabilir mi sorusunun sorulduğu bu bölümde, Lacan’ın Öteki kavramının açıklanmasını takiben günümüzdeki paternalist liderlerin bazı söylemlerinin muhafazakâr yapıları gereği kaygıyı bertaraf etmekte palyatif birer çözüm olup olmadıkları konusu irdelenecektir.

3.1. BÜYÜK ÖTEKİ

Freud, *Musa ve Tektanrıcılık* kitabında Yahudilerin çağlar boyunca nasıl kimliklerini devam ettirerek kaldıkları hususunu incelerken, ulusu bir arada tutan şeyin Musa yani “büyük adam” olduğundan bahseder.⁹³ Bahsedilen büyük adam insanların hem kişiliklerini etkiler hem de onlara uğruna savaşacakları bir şey armağan eder ve şu veya bu şekilde kitleleri etkisi altına alır. Böyle kişiliklerin toplumları etkisi altına alabilme nedeni ise insanların kendisine hayranlık besleyecekleri, kendisine boyun eğecekleri ve egemenliği altına girecekleri birine ihtiyaç duymalarıdır. Bu noktada büyük adamın uyguladığı politikaların iyi veya kötücül olmasının sonucu etkilememesi de cabasıdır Freud’a göre.

Çoğu efsanede vuku bulan olaylara benzer şekilde Freud’un ilk baba mitinde de sınırsız özgürlüğe sahip bir ilk babadan ve bu babayı hem kahraman olarak görüp hem de alt etmek isteyen oğullardan bahsedilir.⁹⁴ Klanın tüm kadınlarına sahip olan bu baba oğulları tarafından öldürülür. Fakat oğullar hem kadın olanla baş edememeleri hem de suçluluk hissi neticesinde babayı diriltmeye çalışırlar. Sanki tüm tarih *Musa ve Tektanrıcılık*’ta anlatılan ilk babaya ait cinayetin telafisi üzerine kurulmuştur. Bu veya buna benzer bir ilksel olay

⁹³ Freud, *Hiz. Musa ve Tektanrıcılık*, s.145-146.

⁹⁴ Freud, *Hiz. Musa ve Tektanrıcılık*, s.110.

insanlığın genlerine işlemiş ve kolektif bilinçdışı vasıtasıyla bugünlere taşınmıştır.⁹⁵ Bu miras ailenin dinamiklerini belirlemektedir.

Freud *Kitle Psikolojisi* adlı çalışmasında bu minvalde kitleleri eşitlik isteyen kardeşler topluluğuna, liderleri ise babaya benzetmiştir. Bireylerin eşitlik isteğinin istisnası ise önderleri olacak kişidir. Önder olanın payına düşen eşitlik değil yönetmektir.⁹⁶ Zaten bir grubun oluşması için grup üyelerinin konumlarını kendisinden hareketle belirleyecekleri, grubun dışında olan bir lidere ihtiyaç vardır. Bu liderle birlikte topluluğu oluşturan bireylerin egosu birbirleriyle özdeşleşme neticesinde bir nevi eriyerek ortak bir benlik idealine doğru evrilecektir.⁹⁷

Anlatılan ilk çocukluktaki babanın yerini tutan liderlere olan rağbet yahut ilk babaya olan ihtiyaç Lacan'da yerini Baba-nın-Adları konumuna bırakmıştır. Freud'un babanın aile içindeki rolünün toplumsal hayatı düzenleyeceği yönündeki görüşünün aksine Baba-nın-Adları babanın işlevine gönderme yapan ve simgesel düzleme ait bir kavramdır. Babanın işlevi ise çocuğu simgesel düzleme lehimleyerek onun özne olmasına sebep olan şeydir.⁹⁸ Baba-nın-Adları'nın bizimle temasa geçtiği şey Büyük Öteki (Öteki)'dir.

Öteki, içine doğduğumuz toplum, cemaat yahut herhangi bir toplumsal birleşendir. Aynı zamanda o bileşenin kuralları, kurumları ve o bileşende kullanılan dildir. Bu haliyle bazen evrensel, bazen de içinde bulunulan toplumun dinamikleriyle şekillenmiş haldedir denebilir. Kendisi vasıtasıyla yapılanmış olan bilinçdışımızdır, simgesel düzendir. Simgesel ise Lacan'a göre ben'in özneleşebileceği dilsel, gramatik ve kültürel yapıdır.⁹⁹ Özne simgesel düzeni hazır bulur ve onun yasalarına uymak zorunda olduğunu Baba-nın-Adları vasıtasıyla öğrenir.¹⁰⁰ Öteki, Baba'nın yasasının tatbikinde öznenin muhatap olduğu şey

⁹⁵ Freud, *Hz. Musa ve Tektanrıcılık*, s.126.

⁹⁶ Freud, *Kitle Psikolojisi*, çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi, 2003, s.76.

⁹⁷ Verhaeghe, "*Baba İşlevinin Çökmesi*"

⁹⁸ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.52.

⁹⁹ Žižek, *Kırılğan Temas*, s.309.

¹⁰⁰ Žižek, *Kırılğan Temas*, s.308.

olmasına rağmen “öteki” gibi bir muhatap değil; kişinin içinde var olduğu simgesel sistemdeki göstergelerin toplamıdır diyebiliriz.

Öteki zaman zaman hayatın tutarsızlıkları içinde mantık hataları yaparak yaşamın keyfini çıkarmamıza olanak sağlayan bir sigortadır. Bir tiyatro gösterisinde izlediğimiz gösterinin kurmaca olduğunu bildiğimiz halde karakterler için endişelenebilir, şahit olduğumuz acıları karşısında ağlayabiliriz. Alenka Zupančič’e göre bunun sebebi Öteki’nin izlediğimiz şeyin kurmaca olduğuna dair bilgisine güvenip ona yaslanarak kısa bir süre de olsa kendimizi yalana teslim etmektir.¹⁰¹ İzlediğimiz şeyin kurmaca olduğu bilgisini bir tür emanet gibi Öteki’ye tevdi ederek bilginin koruma altında olduğundan emin oluruz. Ardından kendimizi keyif almak amacıyla kurmacanın kollarına bırakarak gördüklerimize ve duyduklarımıza gönül rahatlığıyla inanma şansı elde ederiz. Bu anlamda Öteki gerçeklerin teminatıdır diyebiliriz.

Öteki’nin bizler için ne anlama geldiği komedi ve tekinsiz kavramları üzerinden açıklanabilir. Zupančič komik ve tekinsiz arasındaki ince çizgiyi anlatmak için bir tiyatro oyunu izlerken bir ölüyü canlandıran aktörün aniden hapsi durumu örnek vermektedir. Ceset rolündeki aktörün yanlışlıkla hapsi bize komik gelirken aynı aktörün oyunun sonunda yerde yatmaya devam etmesi bizlere tekinsiz gelecektir. Bunun nedeni her şeyin bir oyun olduğuna dair Öteki’ye emanet ettiğimiz bilginin “Öteki’nin yapısında desteksiz kalması” durumudur.¹⁰²

Zupančič’in bahsettiği örneklerle benzer birçok durum, insan öznelliği, bilinçdışı ve diğer her şey bahsi geçen simge ve simgeselin yasası ile düzenlenir.¹⁰³ Sean Homer’ın bu ifadesinde geçen öznelliği şöyle açıklayabiliriz: Başlangıçta anneyle bütünleşik ilişki içinde olan bebek ayna evresinde dil ile karşılaşarak Lacan’a göre simgesel bir kastrasyona uğrar. Kastrasyon, Freud’un aktardığı haliyle basitçe hadım edilme tehdidi değil; oluş haline açıklık getiren bir

¹⁰¹ Alenka Zupančič, *Neden Psikanaliz*, İstanbul: Metis Yayınları, 2011, s.70.

¹⁰² Zupančič, *Neden Psikanaliz* s.71.

¹⁰³ Homer, *Jacques Lacan*, s.66.

terimdir Lacan'da. Böylelikle özne olma yolunda ilk adım atılmış olur. Yukarıda da ifade edildiği gibi bilinçdışının oluşumu simgesel yapı sayesinde. İnsanın içine doğduğu simgesel yapı içerisinde muhatabı olduğu Öteki ile karşılaşmasıyla birlikte kendine bir gösteren gibi yönelebilir. Bu yönelme hali onun kendine yabancılaşmasına sebep olur. Lacan'a göre bu yabancılaşma hali bilinçdışının önkoşuludur.¹⁰⁴

Bu yabancılaşma ile birlikte insan kendini dile getirdiğinde söylediği şey aslında Öteki'nin arzusudur.¹⁰⁵ Anneden aktarılan dille temasıyla birlikte çocuk karşılaştığı ilk Öteki olan annedeki arzuyu görür. Daha sonra annenin arzusunun annenin fallus eksikliğinden kaynaklandığını anlar.¹⁰⁶ Böylece çocuk "fallus"un bir arzu nesnesi olduğunu anlar. Öteki "fallus"u arzulamaktadır. Çocuk, Öteki'nin arzuladığı şeye sahip olmak yani "fallus"a sahip olmak ister. Böylece nesilden nesle aktarılan döngü tamamlanmış, zincire bir halka daha eklenmiştir diyebiliriz. Cinsiyeti fark etmeksizin herkes kendinde eksik olanı, yani "fallus"u arzulama yani Öteki'nin arzusunu arzulamaktadır.

"Öteki"nin yine Lacan'ın kullandığı "öteki" teriminden farkı, "Öteki"nin kendi iç dünyamızda asimile edemeyeceğimiz mutlak bir ötekilik olmasıdır.¹⁰⁷ Bu anlamda Öteki, dilin öznenen bağımsız işleyen yapılarıyla kaimdir ve konuşmayı öğrenmek istiyorsak eğer, öğrenmeye mecbur olduğumuz bir dildir. Öteki aynı zamanda öznenin konuşmaya başladığı yerdir. Tüm bunlardan öte, özne kendisinin toplumsal düzendeki konumunu Öteki vasıtasıyla inşa eder ve daha da önemlisi Öteki'nin, kendi simgesel himayesini özneye bahşetmiş olmasıdır.¹⁰⁸ Öte yandan öteki ise imgesel düzlemde kayıtlı bir kavramdır ve Öteki'nin aksine özdeşleşme yoluyla asimile edilebilir. Küçük öteki ile Büyük Öteki arasındaki ayrım analitik pratik için önemlidir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Lacan, *Fallusun Anlamı*, s.12.

¹⁰⁵ Lacan, *Fallusun Anlamı*, s.12.

¹⁰⁶ Lacan, *Fallusun Anlamı*, s.12.

¹⁰⁷ Homer, *Jacques Lacan*, s.100.

¹⁰⁸ Homer, *Jacques Lacan*, s.103.

¹⁰⁹ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.202.

Lacan’a göre Öteki olmasa bile varmış gibi işlemektedir; çünkü “insanların Öteki’ye olan inancı, hayatlarını anlama tarzları için elzemdir”.¹¹⁰ İnsanın haklarının kanunlarla mutlak bir şekilde korunacağına dair inancı, bir yerlerde hukukun çarklarının mükemmelen işlediğine dair inancı öyle olmasa bile varmış gibi işlediği sanılan Öteki inancına bir örnek olarak verilebilir. Bireyin kendisini tıp doktorlarına teslim etmesi ve tüm tıp literatürünün taşıyıcısı konumunda olan hekimlerin bedeni konusunda en iyi kararı verebileceğine olan inancı yine bu varsayıma örnek olarak verilebilir. İnsanlığın ortak mirasının aynı yönde ve daima ileriye, iyiye gittiği yönündeki inanç da aynı şekilde Öteki’ye işaret ediyor gibi durmaktadır.

Dilin işlevine olan inanç da aynı minvalde değerlendirilebilir. Zamanın ruhuna uygun olarak kullanılan dilin herkes tarafından aynı şekilde anlaşılacağı varsayımı da yukarıda bahsedilen türden bir varsayım olabilmektedir çoğu zaman. Mesela bundan otuz yıl önce azınlıkların kimlikleri üzerine yapılan konuşmaların, atıfların ya da söylemlerin toplumun her bireyi üzerinde aynı etkiyi bırakacağına dair varsayımın günümüzün politik doğruculuk ikliminde çürüdüğüne şahit olmaktayız. O yıllarda çekilen filmlerde, yayınlanan gazetelerde ve televizyondaki programlarda kullanılan dilin toplumun her kesiminde aynı şekilde anlaşılmadığını bugün belki de sosyal medya sayesinde daha net görebiliyoruz.

Öteki, bir anlamda “kendimizi olmak istediğimiz gibi gördüğümüz konumdur.”¹¹¹ “Bir eksiği olmadığı varsayılarak, eksiği gizli tutularak, tüm arzusunun mekânı olarak kurulur. Bu mekânı Babanın Adı, devlet, tanrı, yasa, kısacası özne için simgesel düzenin bütünlüğünü temsil eden herhangi bir şey doldurabilir.”¹¹² Öte yandan tıpkı özne gibi Öteki de aslında eksiktir. Tamamlanmış ve bu haliyle mitik bir Öteki mevcut değildir. Öznenin, Öteki’nin eksikliğini fark etmesi ise travmatik bir andır ve bu travmayla yaşamayı kolaylaştırmak, travmayı maskelemek için fantezi kullanılır.¹¹³ Lacan terapide de

¹¹⁰ Renata Salecl, *Seçme İkilemi*, İstanbul: Metis Yayınevi, 2016, s.55.

¹¹¹ Žižek, *Kırılğan Temas*, s.308.

¹¹² Homer, *Jacques Lacan*, s.308.

¹¹³ Homer, *Jacques Lacan*, s.158.

bu mantığın sürdürüldüğü iddiasından hareketle analizanın temel pozisyonunun bilginin bir reddi, bir bilmeme isteği olduğunu söyler.¹¹⁴ Üstelik bu bilgi reddi ve bilmeme isteği terapi odasıyla sınırlı kalan bir durum değildir.

Aynı tavır sanki siyasi otoriteyle ilişkimizde de geçerli gibi durmaktadır. Gerçekte ne olduğunu bilmek istemeyiz. Sadece korunmak ve hayatın belirsizliklerine karşı net bir tavır sergilenmesi yeterlidir bizim için. İnsanın bilgiyle arasına koyduğu bu perde sanki sadece kaygıyı bertaraf etmenin de ötesinde kendi varlığını temellendirmeye yönelik bir ölüm-kalım meselesidir. Peki bu durumda çağımızda Öteki'nin eksikliğinin olanca çıplaklığıyla gözler önüne serilmesiyle meydana gelen varoluşsal savrulmaya karşı kullanılan fantezilerden biri güçlü paternalist liderlerdir diyebilir miyiz? Bu noktada bahsi geçen liderlerin kendilerine atfedilen kudrete tam anlamıyla sahip olmaları bile gerekmez. Weber karizmatik otoriteyi tarif ederken liderde bir olağanüstülük bulunmasının gerekmediğini, toplumun bir liderin peşinden gitmesi için kendisine bir olağanüstülük atfedilmesinin yeterli olduğunu söyler.¹¹⁵

Günümüzde toplum içinde her ne kadar şüpheli tavrımızı ve belki de belirsizliğe karşı rahat olduğumuzu gözler önüne sersek de kendi özel alanımızda – ki buna oy verme kabini de dahil- inançlarımız ve dayatılan yasaklar tarafından ele geçirilen bir tarafımız olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır.¹¹⁶ İşte bu ele geçirilen taraf Öteki fantezisinin sanki en büyük sermayesidir.

Felsefeci Dany-Robert Dufour'a göre insanlık tarihi çeşitli Öteki imgelerinden ayrı olarak düşünülemez.¹¹⁷ Dufour'a göre özne daima kâh Tanrı kâh Kral şeklinde karşımıza çıkan Öteki'ye tabiidir. Bu tabiiyet giderek azalmakta ve bilhassa Batı'nın tarihinde özne ile Öteki arasındaki mesafe giderek küçülmektedir. Bireyin kendini referans aldığı an olarak Dufour, Aydınlanma'yı gösterir. “Öznenin kendi varoluşunu tasdiklemek için dışsal bir varlığa-Tanrı, toprak, kan- atıfta bulunmayı bıraktığı ve bir bakıma kendi kendisinin kökeni

¹¹⁴ Bruce Fink, *Lacancı Özne*, İstanbul: Encore Yayınları, 2020, s.33.

¹¹⁵ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* (1.Baskı), çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993, s.218.

¹¹⁶ Slavoj Žižek *Acı Çeken Tanrı Kıyameti Tersyüz Etmek*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013, s.27.

¹¹⁷ Salecl, *Seçme İkilemi*, s.61.

haline geldiği uğraktır bu.”¹¹⁸ Modernlikle birlikte Öteki’nde olan çoğalmanın sebebi Kilise’nin gücünün azalması ve bilimsel ilerlemenin artmasıyla ilişkili tutulmaktadır. İnsan ise bu minvalde “giderek daha merkezsizleşmiştir.”¹¹⁹ Modern devletin sekülerleştirilmiş teolojik kavramlara dayanmasına rağmen artık insan karşımızda bir yandan kendini yaratan biri (self-made men) olarak algılanmaya başlamıştır fakat bir yandan da eski otoritelere tabiiyetin getirdiği “güvenliği” de kaybetmiş gibi görünmektedir.¹²⁰

Günümüz insanı açısından değişen bir diğer konu da toplumsal cinsiyet rolleridir. Sperm bankaları, suni döllenme, cinsiyetsiz çocuk yetiştiren ebeveynler, eşcinsel evlilikler; modernite ile katı bir şekilde tarif edilen kadın ve erkek rollerini iyiden iyiye belirsizleştiriyormuş gibi durmaktadır.¹²¹

Ekonomik krizler de yaşadığımız zemini kararsızlaştıran ve Öteki’ye inancın sarsılmasına sebep olan etmenler arasında gösterilebilir. Freud’a göre dinin üç etkinliğinin altında yatan üç işlevi vardır. Bunlardan ilki evrenin kökeni ve nasıl oluştuğu hakkında bilgi verir. Bir nevi bilimin kendi araçlarıyla yapmaya çalıştığı şeyi yapar. İkinci işlevi insanların hayatın tehlikelerinden ve değişikliklerden duyduğu korkuları yatıştırmak; içinde bulunulan şartlar ne olursa olsun mutlu son güvencesiyle teselli vermektir. Üçüncü işlevi de kurallar, yasaklar ve sınırlar getirmektir.¹²² Marx ise bu üç eğilimin siyasal iktisatta da bulunduğunu söyler. Peki kapitalist ekonomiye eğer yeni bir tür dini olgu gözüyle bakarsak ekonomik kriz dönemlerinde bir kez daha Büyük Öteki’nin eksikliğiyle karşılaşacak olan bireyler açısından sorun sadece başa çıkılması gereken ekonomik sorunlar olmayacaktır. Tutarlılığına ve devamlılığına inandığı sistemin çöküşünü izlemek yeniden kaygının artmasına sebep olacak; kaygı da belki

¹¹⁸ Salecl, *Seçme İkilemi*, s.61.

¹¹⁹ Salecl, *Seçme İkilemi*, s.61.

¹²⁰ Slavoj Žižek, Eric Santner ve Kenneth Reinhard, *The Neighbor*, Chicago: University of Chicago Press, 2005, s.11

Renata Salecl, *Kaygı Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s.58.

¹²¹ Özgür Ögütçen, *Özne ve Zeitgeist*, Lacan Sempozyumu, 2018, <https://ozgurogutcen.com/2019/10/01/ozne-ve-zeitgeist/>.

¹²² Samo Tomšič, *Kapitalist Bilinçdışı: Freud’a Geri Dönüş*, İstanbul: Metis Yayınevi, 2017, s.118-119.

kuşatıcı bir paternalist liderin başa gelmesine olanak tanıyan etmenlerden biri olacaktır.

Öteki'nin buharlaşmasını telafi çabasının sadece bireyler tarafından değil devlet tarafından da yürütüldüğünü söyleyebiliriz. Bu eksiklikle kendini gösteren belirsizlikler kaygıyı; kaygı, bir fantezi olarak güçlü siyasi liderleri, bu liderler ise üstlerine biçilen kıyafetin gereği olarak yükselen ırkçı politikaları doğuruyor diyebilir miyiz? Bu noktada Carl Schmitt'in fikirlerine göz atmak yerinde olacaktır.

Carl Schmitt'in siyasi özneye bakışı Lacan'ın özneye bakışıyla paralellik arz etmektedir diyebiliriz.¹²³ Lacan simgesel düzen tarafından kurulan bir öznenin varlığından söz etmektedir. Öteki'nin bakışıyla oluşan bir özne ve Öteki'nin bakışına göre konumlanan bir kimlik söz konusudur. Schmitt'in siyasi teorisinde de benzer bir paradigmaya rastlamak mümkündür. Öteki'nin varoluşsal olarak bu derece vazgeçilmez bir konumda olması, var olmanın önkoşulu olması hali Schmitt'in teorisinde de mevcuttur. Siyaseti dost-düşman ekseninde yorumlanması, düşman olmadan “biz”in olamayacağı fikri dışsal olanın siyasi olana sebep-sonuç ilişkisiyle bağlanması fikrine yol açmaktadır. Siyasi olan ancak ötekilik ile mevcut olabilmektedir.¹²⁴ Bir diğer deyişle siyaset, bir varoluşun kendini dışarıda olandan ayırmasıyla başlar. Siyasi olan için içeride-dışarıda/ dost-düşman ayrımı şarttır. Schmitt'in bahsettiği ötekilik belirli, tek ve süreklilik arz eden bir şey olmaktan ziyade bir topluluğun kendini yani “biz” denen şeyi, Schmitt'in diliyle söylersek “dost” u nasıl tanımladığına göre sürekli değişen dinamik bir yapıdır.¹²⁵

Carl Schmitt 1922'de yazdığı *Political Theology*'de modern devlete dair tüm kavramların sekülerleştirilmiş teolojik kavramlar olduğunu söylemektedir. Bu noktada kiliseden kurtulan kitlelerin modern devletle birlikte dini bir oluşumu tekrar hayatlarına sokmalarının altında yatan nedenlerden birinin kaygı olma

¹²³ Efe Baştürk, “Otherness and Existence: Re-Reading Schmitt Through A Freudian-Lacanian”, *Political Psychology Humanitas*, 5/10 (2017), s.161-175.

¹²⁴ Efe Baştürk, “Otherness and Existence”, s.161-175.

¹²⁵ Efe Baştürk, “Otherness and Existence”, s.161-175.

ihtimali ortaya çıkmaktadır. Lider de kendi politik anlayışına bağlı olarak yönetimdeki tutumunu bu seküler devletin üzerine inşa edildiği teolojik kavramları desteklemek üzerine belirleyebilir. Burada liderin tutumundan kasıt savaş, afetler ve olağanüstü hallerde takınılan tavır ve dahası kerameti kendinden menkul korku atmosferindeki yönetici tutumudur.

Tıpkı Tanrı'nın mucizelerle doğa yasalarını askıya almasına benzer bir yetkiyle, teolojik kavramlarla kurulmuş modern devletin güçlü liderleri de Schmitt'in bahsettiği egemen birey gibi devlet yasalarını bertaraf etme yetkisine sahiptir.¹²⁶ Schmitt istisnalar söz konusu olduğunda egemen kişinin Tanrı benzeri bir yetkiyle acil durum ilan etmesinden dolayı yasal ile yasadışı kavramlarını birbirinden ayıran düzlemdeki geçirgenlikten bahseder.¹²⁷ Egemen, yasal ile yasadışını belirlemenin de ötesinde dost ve düşmanı, içerideki ve dışarıdakini, bizden olan ve bizden olmayanı da tayin etmektedir. Tüm bunları tayin ederken de “düşman”, “bizden olmayan” yahut “dışarıdaki” tanımlamalarının muhatabının illa kötücül olması, egemen ile politik ya da ekonomik bir rekabet içerisinde olması gerekmez. Bilakis kendisiyle politik yahut ekonomik olarak iş birliği yapmak daha avantajlı bile olabilir. Muhatabın düşman olarak tanımlanması için yabancı olması, “bize benzemiyor” olması yeterlidir. Bu tanımlamaların yine egemen tarafından belirlenecek bir “istisnai durum” ile değiştirilme olasılığı da daima mevcuttur.

Devlet bir yandan büyük bir boşluğu telafi etmeye çalışırken bir yandan da bu boşluğa dikkat çekenleri de şiddetle bastırıyor gibi durmaktadır. Bu anlamda devletin, siyasi olanın temellerinin bir şekilde denetime tabi tutulmasını ve Öteki'nin yokluğunda meydana gelen kültürel çatlakların ortaya çıkarılmasını isteyenlere yönelik şiddeti organize ettiğini söyleyebiliriz.¹²⁸

Peki yukarıda bahsedilen çatlağın oluşmasının sonuçları neden bu kadar önem taşımaktadır? Schmitt'e göre düşmansız bir dünya, kişinin düşmanlarla

¹²⁶ Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.11.

¹²⁷ Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.11.

¹²⁸ Willy Apollon ve Richard Felsdtein, *Lacan, Politics, Aesthetics*, New York: State University of New York, 1996, s.xii.

çevrili olduğu bir dünyaya nazaran çok daha tehlikelidir.¹²⁹ Düşmanın ortadan kaybolması, eşi benzeri görülmemiş bir şiddete, düşmanlığa ve nefrete sebep olacaktır.¹³⁰ Düşmanlık, savaş, çatışma, gaddarlık denen şeyin karşısında güven verici ve nihayetinde tüm yatıştırıcılığı ile şiddet, artık her şeyi daha tanımlanabilir kılacaktır.¹³¹ Fakat bu şiddet artık her taraftan her an kişinin kendisine yönelebilecek, belirsiz ve kestirilemez değil, devlet denen aygıtın tekelinde ve siyaset ile temellendirilerek uygulanan bir şey olarak karşımıza çıkar. Bu haliyle siyaset kaosun karşısında bir yere konumlandırılabilir. Zaten Schmitt’e geri dönecek olursak dost düşman ayrımı olmadan siyasetin olmayacağı fikriyle karşı karşıya kalırız. Bu noktada Lacan’ın psikanalitik kavramlarla içtimai düzeni yorumlaması bize bir ipucu sunar: toplum da tıpkı özne gibi karşıtlıklar üzerine kurulmuştur ve özünde bir eksikliği muhafaza etmektedir.¹³²

Bu varoluşsal eksiklikle başa çıkmak için bir anlamda tampon işlevini gören “düşman” kavramının kaybolmasının bile küresel bir psikoz için yeterli olabildiğini görürüz.¹³³ Dost ve düşman kavramları üzerinden yürütülen aynalama ilişkisi bir anlamda stabilite sağlamakta, “düşman”ın kaybı ise Lacan’ın bahsettiği “*trepied imaginairie*” (hayali tripod) yapısının çökmesine neden olmaktadır. Hayali tripod ise psikotiği yapay bir öznellik de olsa destekleyen bir yapıdır Lacan’a göre. Bu tripod İmgesel, Simgesel ve Gerçek (Real) olmak üzere insan olmaya dair üç düzlemden oluşur. İnsan yapılanması bu üç düzlemin kesişimi ile oluşur. Bu yapının çökmesi hezeyanlara, halüsinasyonlara ve paranoyaya sebep olmaktadır.¹³⁴

Soğuk Savaş sonrası biz ve onlar kavramının kalmadığı bir dünyada artık ister istemez stabil bir atmosferden de uzaklaşıldığı görüşü pek de yanlış sayılmaz.¹³⁵ Zira öteki olmadan kendini tanımlayamayan insan, bu dönemde kendi

¹²⁹ Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.17.

¹³⁰ Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.17.

¹³¹ Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.17.

¹³² Slavoj Žižek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınevi, 2015, s.143.

¹³³ Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.17.

¹³⁴ Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.17.

¹³⁵ Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.17.

varoluşunun sınırlarını tesis etmek gayesiyle sırtını yaslayacağı bir mesnetten mahrum kalmıştır.

3.2. ÖTEKİ'NDEKİ EKSİK

Lacan'ın düşüncesini anlamak için Öteki kavramının ne kadar önemli olduğunu daha önce bu yazıda aktarılan Zhuangzi paradoksu ile anlatmak mümkündür (bkz.Gerçek). Lacan *Psikanaliz'in Dört Kavramı*'nda özneye dair en temel sorulardan birini sorarken Zhuangzi'nin rüyasını aktarır ve özne tasavvurunu Öteki kavramı ile çerçeveler. Kendini rüyasında kelebek olarak gören Zhuangzi uyandığında belki de bir kelebeğin kendisini Zhuangzi olarak rüyasında gördüğünü düşünür. Lacan'a göre rüyayı gören kişi Zhuangzi'dir. Kanıtı ise şudur: Diyelim ki Zhuangzi bir kelebek. Kelebek iken aklına şu soruyu sormak gelmez: "Uyanık Zhuangzi'yken rüyasında kelebek olduğunu gören kelebek miyim?" Rüya da kimseye göre kelebek olmayan Zhuangzi uyandığında başkalarına göre Zhunagzi'dir.¹³⁶

Merleau-Ponty'nin aktardığı bu hikâyede önemli olan öznenin kendini bir bilinç halinde algılamasının mümkün olup olmamasıdır Lacan'a göre. Özne bazen rüyada rüya gördüğünün farkında olsa da bu "düşünüyorum öyleyse varım" türünde bir bilinç hali değildir. Lacan'a göre öznenin bilinç olmasının önkoşulu bakılan ve yansıtan olmasıdır. "Bakışın işlevinden bahsediyorum. Yani dünya sahnesinde seyredilen varlıkları, nitekim Maurice Merleau-Ponty de buna işaret ediyor. Bizi bilinç haline getiren şey, aynı zamanda bizi speculum mundi (dünyanın aynası) olarak tesis ediyor."¹³⁷ İşte bu bakan şey yahut kendimizi onun bakışı vasıtasıyla gördüğümüz şey Öteki'dir.

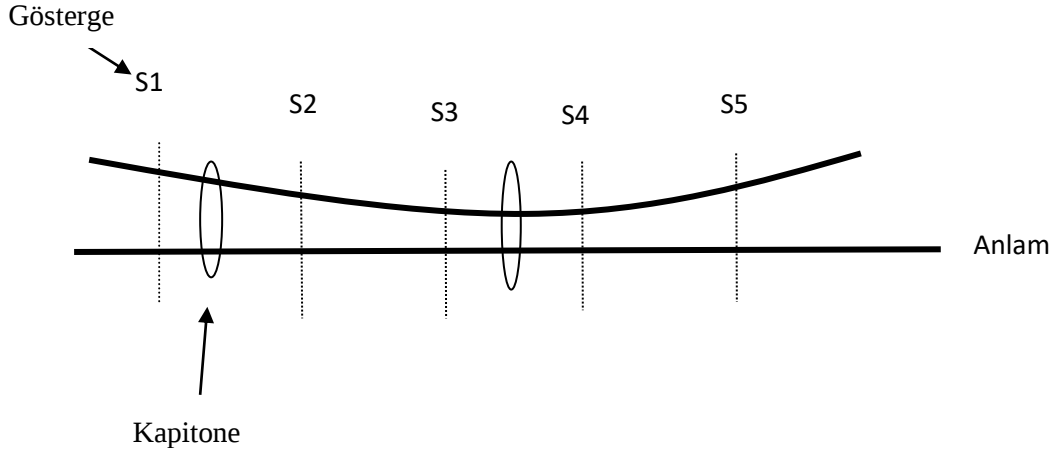
Lacan'a göre bakışla özneyi kuran öteki tam ve kusursuz değildir. Yaşamın ilk döneminde çocuk için ilk Öteki konumunu işgal eden annedir çünkü onun ağlamalarını, çıkardığı sesleri belirli birer mesaj olarak kabul eder. Yani anne çocuğun çıkardığı seslerden anlam üretmektedir. Lacancı psikanalizde bu,

¹³⁶ Lacan, *Psikanalizin Dört Temel Kavramı*, s.84-85.

¹³⁷ Lacan, *Psikanalizin Dört Kavramı*, s.83.

“lafa karışma” olarak Türkçe’ye çevirebileceğimiz *punctuation* terimiyle açıklanır. *Punctuation*, gösterenlerin sabit bir anlamda olduklarına dair bir illüzyon üretmemize yol açar. Bu illüzyon ile bizler belki hakikatten uzaklaşırız ama karşılığında “iletişim” denen şeyle ödüllendiriliriz. İlerleyen dönemde çocuğun Öteki’nin tam olmadığını keşfetmesiyle birlikte kastrasyon kompleksi başlar.¹³⁸

Punctuation’a bir diğer örnek de analist-analizan ilişkisinde görülür. Analizan kendi söylemi ile bir şeyler söylerken analistin beklenmeyen bir anda analizanın söylediklerinin aslında sarf ettiği kelimelerden ibaret olmadığını, söylediğini düşündüğü şeylerden çok daha fazlasını ifade ettiğini açığa çıkararak gösterenin anlama sabitlendiği yeri yeniler ya da tamamen bozar. Bu sabit yerlere Lacan “*point de capitone*” (kapitone noktası) demiştir.

Şekil 3.1 Gösterge ve Anlam (Evans, s.20’den uyarlanmıştır)

Saussure’a göre gösterge ve anlam birbirine lehimlenmiş bir halde adeta bir kâğıdın iki yüzü gibiyken Lacan için gösterge ve anlam ara sıra birbirine kapitonelerle sabitlense de çoğunlukla kaygan. Bu kayganlığa örnek olarak daima sabit olmayan bir zemin üzerinde ilerleyen “demokrasi” kavramını verebiliriz. Öte yandan kapitoneler bazı göstergeleri belli anlamlara sabitleyerek bizim psikotik

¹³⁸ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.136.

bir evrende olmamamızı sağlamaktadır. Lacan’a göre kapitonelerin olmayışı psikozun önemli emarelerinden biridir.

Dili ele aldığımızda onun mutlaklıktan uzak oluşu bizleri Lacan’ın “üstdil *métalangage* yoktur” sözüne götürür.¹³⁹ Bir dönem *métalangage* dilbilimciler tarafından bir dilin başka bir dil tarafından anlaşılmasını sağlayan diller üstü bir dil olarak araştırılıyordu. Lacan ise aşkın (transandantal) bir gösteren olamayacağını, bir dilin “hakikat hakkındaki hakikati” asla söyleyemeyeceğini savunmuştur. Lacan “Öteki’nin Öteki’si yoktur” derken de aynı şeyden bahsetmektedir. Öteki’yi öznenin söyleminin tutarlılığının garantörü olarak ele alamayız çünkü garantörün kendisi vadettiği teminattan yoksundur.¹⁴⁰

Lacan Öteki (*Autre*) konumundaki gösterenleri s(A) sembolü ile belirtirken Öteki’ndeki tamamlanmamışlığa dikkati çekmek için ise üzeri çizili s(*À*) sembolünü kullanır.¹⁴¹ “Bilgi ve Hakikat” adlı seminerinde s(*À*)’yı hakikati söylemenin olanaksızlığı olarak tarif eder. Ona göre bizler Öteki ile özdeşleşsek bile daima bir şeyler eksik kalacaktır çünkü Öteki eksiktir. Bu eksiklik özneyi arzuya tevdi ederken arzu da öznenin eksikliği gidermek için çabalamasına sebep olmaktadır. İşte bu eksikliği giderme arzusu özneyi bir nesne aramaya zorlar. Bu fantezi kaynaklı nesneye Lacan *object petit a* adını vermektedir.¹⁴² *Object petit a*’nın işlevi Öteki’ndeki eksikliği gizlemektir aslında. Öznenin ulaşamamakla malul olduğu fantezi nesnesi olan *object petit a*, ulaşıldığında “istediğim bu değil” diyerek kenara atılacak olan şeydir.

3.3. ÖTEKİ’NİN YOKLUĞUNDA KAYGI

Günümüzde kaygı bilhassa popüler psikolojide ve medyada yaygın olarak öznenin sahip olmaktan mutsuz olduğu, patolojik bir duygu olarak lanse edilse de; kaygıyı insanın ontolojik bir temeli olarak alan Kierkegaard’a göre kaygı, varoluş

¹³⁹ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.113.

¹⁴⁰ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.113.

¹⁴¹ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.136.

¹⁴² Jacques Lacan, *Yine/ Hâlâ*, İstanbul: Metis Yayınevi, 2019, s.111.

içindeki olasılıkla ilişkilidir.¹⁴³ Adem'in içinde varlığını sürdürecektir olan, yapabilmenin olasılığına ait bir duygudur.¹⁴⁴ Kaygıyla özgürlük arasındaki bu özel bağ, özgürlüğün beraberinde getirdiği “olasılığın olasılığı” yüzündendir.¹⁴⁵ Bu noktada Kierkegaard'un kaygı tanımıyla Freud'un *Totem ve Tabu*'da bahsettiği efsane arasında bir paralellik var gibi durmaktadır. *Totem ve Tabu*'da tüm kadınlara sahip ve onlarla sonsuz bir haz yaşadığı varsayılan baba oğulları tarafından öldürülür. Ardından oğullar kadını bir tehdit olarak görmüş ve büyük bir kaygıyla babayı tekrar diriltmenin yollarını aramışlardır.

Kaygının bir ciheti de sanki Kierkegaard'un bahsettiği olasılık ve olasılığın olasılığının peydah olmasıyla ilgilidir. Meydana gelen kaygının bir diğer yüzü ise Freud'un “tekinsiz” kavramıyla açıklanır. Freud 1919'da yazdığı “*Unheimlich*” (Tekinsiz) adlı makalesinde şöyle der: “Bir sır olarak gölgede kalması gerekirken, oradan peyda olan her şey *Unheimlich*'tir.”¹⁴⁶ Temsili olmayan bir kavram olan kaygıyı yatıştırmak için simgesele başvurmak bu anlamda akla ilk gelen yollardan biri olsa gerek. “Kendi evinde ev sahibi olmayan” benlik, kaygı hissinde sınırların sabitliğinin sarsılmaz olmadığını deneyimler.¹⁴⁷

“Bir sır olarak kalması gereken” denince akla ister istemez kadınlık da gelmekte. Sır olarak kalması gereken kadının tekinsizliği onun belirsizliğinden kaynaklanıyor gibi durmaktadır. Kadın, logosun köşeli yasasının haricinde kalan ve zihnin tebaası olanlar için hislerin, duyumların muğlaklığında adeta bir bataklıkta temsil etmektedir. Tabii ki burada kastedilen şey fizyolojik olarak kadın vücuduna sahip olmakla açıklanamaz. Lacan kadınlık ve erkekliği fallusla olan

¹⁴³ Salecl, *Kaygı Üzerine*, s.58.

¹⁴⁴ Søren Kierkegaard, *Kaygı Kavramı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006, s.38.

¹⁴⁵ Salecl, *Kaygı Üzerine*, s.58.

¹⁴⁶ Sigmund Freud, *L'inquietante etrangete et autres essais*. Folio essais, Paris, 2005, s.222. [aktaran: Ceylin Özcan, *Gerçeğin Eşiğindeki Kaygı, Psikanaliz Yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2018, s.95.]

¹⁴⁷ Ceylin Özcan, *Gerçeğin Eşiğindeki Kaygı, Psikanaliz Yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2018, s.96.

ilişkisi üzerinden tanımlar.¹⁴⁸ Erkek fallusla ilişkide olan iken yani yasa koyucu işlevi haizken kadın bir eksiklik üzerinden tanımlanır. “Kadın yoktur” önermesi kadının bir istisna olabileceği varsayımı üzerine söylenmiştir. Kadının olmaması, kadınlığın genel geçer bir tanımı olmamasına göndermedir. Böylece Lacan “x olan kadındır” söylemini elimizden alır. Geriye kadının bir istisna olduğu gerçeği kalır. İlla bir genelleme yapıp bir kümede toplanacaklarsa kadınlık için birer istisnalar kümesi diyebiliriz.

“Kadın olmak için var olmayan gösteren ile ilişkide olmak gerekir” ifadesi bizlere kadınlığa dair önemli bir ipucu vermektedir.¹⁴⁹ Burada gösteren ile kastedilen nedir peki? Önceki bölümlerde bahsedildiği üzere göstergeler gösteren ile gösterilenin birleşiminden oluşmaktadır. Her gösterge bir biçim aracılığıyla içeriğe gönderme yapar. İşte kadın bu biçimle eksik ilişkiye geçendir Lacan’a göre. Amorf yapısı itibarıyla kadının bir tarafı kategorize edilememekte, dolayısıyla aklın kanunlarıyla teşhis edilememektedir.

İnsanın adlandırılmayana karşı geliştirdiği temel duygulardan biri kaygı olduğu için insanoğlu yüzyıllar içerisinde şeylere isim bulmak, onları kategorize etmek gibi bir teamüle meyilli hale getirmiştir. Adlandırılmayanın, belirsizin oluşturduğu kaygı hissi kadınlar söz konusu olduğunda da aynı şekilde tecessüm etmiş gibi durmaktadır. Kadınlığa dair bu tekinsizlik hissinin yazının konusu olan eril ve güçlü lider profilinin siyasette neden daha çok tercih edildiğine dair bir cevap olabileceği düşünülebilir. Lacan’ın kadın-erkek ayrımını fizyolojik belirlenime göre yapmadığını, bu iki kavramı birer işlev veya konum üzerinden açıkladığını belirtmiştik. Lacan’ın kadını istisna olarak ele almasına karşın tarih boyunca çok rağbet görmüş bir formül hala geçerliliğini korumaktadır: Cicero’nun tabiriyle söylemek gerekirse “*exceptio probat regulam in casibus non exceptis*”. İstisnalar kaideyi bozmamakta ve yasa yerini daima korumaktadır.

¹⁴⁸ Evans, *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, s.159.

¹⁴⁹ Luis Izcovich, *Analizden Önce ve Sonra Aşk*, çev. Ceren Korulsan <http://psikanalizarastirmalari.com/analizden-once-ve-sonra-ask/> Erişim 2021.

Meseleye kadın-erkek ekseninden baktığımızda günümüz siyasetinde kadınların seçilmesine binaen kadın liderlerin geniş kitleler tarafından tercih edildiğini düşünmek konuyu anlamak açısından biraz sakil kalmaktadır. Zira kadın “dişilikten” feragat ettiği ölçüde toplumda kabul görmektedir. Hasılı seçilen liderin fizyolojik olarak kadın olması, toplumca belirlenmiş kadınlık kıyafetini giymiş olması ile bir tutulabilir. Bu kadınlık giysisi bir yanı belirsizliğe bakan kadını efradını cami, ağyarını mâni ederek bir kalıp içine sokmakta; onu sınırları belli ve tabiri caizse “ne idüğü” belli bir hale getirmektedir diyebiliriz. Kadına biçilen kıyafet toplumsal alanda annelik yahut cinsiyetsizlik iken bu kıyafete siyasi alanda erillik diyebiliriz. Kadın erkeklerin masasında, erkeklerin konuştuğu dille erkeklerin kurduğu oyunu oynayabilir hale gelmiştir. Böylece tekinsizlik yerini huzura, müphemlik yerini yakınsaklığa bırakacaktır.

Günümüz insanını kaygıya sevk eden bir diğer etmen de küreselleşmenin getirdiği belirsizlik ve istikrarsızlıkla baş edememe halidir denebilir. Küreselleşmeyi sürekli ve tek bir hareket olarak değil, dalgalar halinde analiz etmek daha mantıklı olacaktır. Fernand Braudel’a göre ilk küreselleşme dalgası İstanbul’un fethiyle başlamış denizcilik ve ateşli silahların bulunmasıyla, Amerika’nın keşfi sonrası ivme kazanmış ve Sanayi Devrimi’ne kadar sürmüştür.¹⁵⁰ Yeni Dünya’dan gelen tarım ürünleriyle birlikte küresel bir ekonomi oluşmuştur. İkinci dalga küreselleşmede ise demiryolu ve iletişim araçlarının tüm dünyada etkinlik kazanmasıyla oluşmuştur. Üçüncü dalga küreselleşme ise finans ve bilgi teknolojileri sayesinde kolaylaşan ekonomik işlemlerle meydana gelmiştir denebilir.¹⁵¹ Teknolojideki gelişmelerle birlikte insan gücüne olan ihtiyacın azalması çalışan kesimde ve halihazırda sürekli olarak göçe maruz kalan ülkelerdeki yerli halklarda ekonomik, sosyal ve demografik olarak sınıflandırabileceğimiz birtakım kaygılara yol açmıştır.

¹⁵⁰ Emrullah Ataseven, “Avrupa ve Sağ Kanat Milliyetçilik: Yeni Bir Sözleşme”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2020).

¹⁵¹ Ataseven, “Avrupa ve Sağ Kanat Milliyetçilik”

3.4. PATERNALİZM

Paternalizm bir kişi, kurum ya da devletin bireye, zaman zaman kendi arzusu hilafına da olsa onun menfaatlerinin gözetildiği gerekçesiyle müdahale etmesidir diyebiliriz. Paternalizmde tıpkı bir babanın ailesi ile olan ilişkisindeki konumunda olduğu gibi hiyerarşik bir ast-üst ilişkisinden bahsedebiliriz. Bu ilişkide bir taraf koruyan, kollayan, denetleyen, terbiye eden, seven iken diğer taraf korunan, tabi olan, sayan ve sevilen konumundadır. Paternalizm bu anlamda motivasyonunu yönetilen kişinin zarardan korunacağı, iyileşeceği iddiasından alır.¹⁵²

Gerald Dworkin’e göre bir müdahalenin patrernalistik sayılabilmesi için üç unsurun var olması gerekmektedir:

- Yapılan müdahale, müdahale edilen kişinin özgürlüğüne ya da özerkliğine mâni olmaktadır.
- Müdahale edilen kişinin rızası aranmıyordur.
- Müdahale sonucunda müdahale edilen kişinin refahının, iyilik halinin ya da sağlığının artması amaçlanıyordur.¹⁵³

Paternalizm için gerekli mezkûr üç şarttaki farklılıklara göre Dworkin paternalizmi beş farklı kategoride inceler. Bunlardan ilki “yumuşak paternalizm” olarak adlandırılır. Yumuşak paternalizmde kişiye içinde bulunduğu durumun farkında olmadığı için müdahale edilir. Kişi bir fiilin kendisine vereceği zararın farkındaysa müdahale edilmez. Öte yandan bir birey seçtiği eylemin zararlarını bilerek o eylemi yapmayı seçse dahi ona müdahale edilmesi gerektiğini savunan patrernalistik tavra “katı paternalizm” denmektedir. Uyuşturucuyla devlet eliyle mücadele bu kapsamda değerlendirilebilir.¹⁵⁴

¹⁵² Gerald Dworkin, *Paternalism*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/paternalism/>>.

¹⁵³ Dworkin, “*Paternalism*”

¹⁵⁴ Dworkin, “*Paternalism*”

Devletin uyguladığı paternalistik tavır “dar paternalizm” olarak adlandırılırken, kişi ve kurumlara yayılmış paternalistik tavırlar “geniş paternalizm” olarak adlandırılmaktadır. Bir diğer kategori olan “zayıf paternalizm”de kişiye müdahalenin ön koşulu kişinin seçtiği araçla gerçekleştirmek istediği amaç arasında bir uyumsuzluğun meydana gelmesidir. “Güçlü paternalizm” olarak adlandırılan tavırda ise kişilerin her halükârda amaçlarını ya da araçlarını yanlış seçecekleri varsayılarak her halükârda kişilere müdahale edilebileceği ileri sürülür. Daha rahat bir yolculuk için emniyet kemeri takmamaya müdahale edilmemesi zayıf paternalizme uygun bir tavidir. Bu noktada kişinin amacı rahat bir seyahattir ve seçtiği yahut seçmediği eylem bu amacıyla uyumludur. Öte yandan ne olursa olsun yolculuk esnasında emniyet kemeri takılmasını zorunlu hale getiren uygulamalar ise güçlü paternalizm adı altında ele alınabilir.

Paternalizm aynı zamanda “ahlaki paternalizm” ve “refah yanlısı paternalizm” olmak üzere de iki karşıt kategoride incelenmiştir. Ahlaki paternalizmde seçilen eylemler ahlaka uygun değilse eğer, refahı artırıp artırmadığına bakılmaksızın müdahaleyi gerektiren eylemler olarak ele alınır. Bunun tam tersi olarak refah yanlısı paternalizmde kişinin seçtiği eylemler eğer o kişinin refahını artırmaya yönelik ise söz konusu eylemlerin ahlaki değerlerle örtüşüp örtüşmemesinin bir önemi yoktur. Buna mukabil refah yanlısı paternalizmde refahın sağlanmadığı ya da engellendiği durumlarda müdahale edilir.

Babacan ya da pederşahi gibi isimlerle de adlandırılan paternalist yönetim anlayışında konvansiyonel bir örgüt hiyerarşisinin gerektirdiğinden çok daha karmaşık bir ilişkilene biçimiyle karşılaşırız.¹⁵⁵ Tarafların üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi yetmez; tarafların aile içi baba-çocuk ilişkisinin beraberinde getirdiği girift gereksinimleri de karşılaması gerekmektedir çoğu zaman.

¹⁵⁵ Onur Köksal, “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/15 (2011), s.101-122.

Paternalist bir lider yönettiği kişilere ebeveyn-çocuk ilişkisi ekseninde davranır, bir babanın çocuğuyla ilişkisindeki yaklaşımlara benzer bir yaklaşım sergiler. Bu durumun kolektivist toplumlarda daha sık görülmesinin nedenini bu toplumlardaki kültürün toplumsal örgütlenmeye ve siyasete yansımaları olarak yorumlayanlar da vardır.¹⁵⁶ Lider yönettiği kişilerin sadece siyasi ya da iş sahasındaki eylemlerini değil özel hayatını da düzenlemekte, başı sıkıştığında kendisine yardımcı olmaktadır. Buna mukabil çalışan da kendisine gösterdiği saygıyı eksik etmemeli ve lidere itaat etmelidir. Bu bir anlamda simbiyotik denebilecek ilişki biçimi için babacanlık ve hamilik anlamına gelen “paternalist” terimi kullanılmaktadır. Paternalizm söz konusu olduğunda literatürde iyi niyetli diktatörlük, meşrulaştırılmış otorite, stratejik esneklik gibi kavramlarla açıklandığı görülmektedir.¹⁵⁷

Literatüre bakıldığında paternalizmin birçok kavramla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu kavramlardan biri kolektivizmdir.¹⁵⁸ Ortaklaşa davranma temayülünün hâkim olduğu kolektivist toplumlarda bireyler ait olduğu toplulukla o topluluğun dışındakileri mümkün olduğunca birbirinden ayrı tutmaktadırlar. Diğerlerinden farklılaşan gruplar üyelerini korumakta karşılığında da üyelerden sadakat ve uyum beklemektedirler. Bireyci toplumların aksine kolektivist toplumlarda bireylerin bağımsızlığı ön planda değildir.¹⁵⁹

Paternalizmle ilişkilendirilen bir diğer nokta toplumun erillik/dişillik vasıflarından hangisine sahip olduğu konusudur. Girişimcilik, kazancın ön planda olması ve materyalist bakış açısının makbul olduğu toplumlar eril olarak vasıflandırılırken insan ilişkileri, yaşam standartlarının öncelenmesi, yaşamın değerli kabul edilmesi gibi temayüller dişil kültürün işaretleri olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Köksal, “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm”, s.101-122.

¹⁵⁷ Köksal, “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm”, s.101-122.

¹⁵⁸ Köksal, “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm”, s.101-122.

¹⁵⁹ Köksal, “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm”, s.101-122.

¹⁶⁰ Köksal, “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm”, s.101-122.

Toplumda bireyler arası güç mesafesi paternalizm ile ilişkilendirilen diğer bir olgudur. Güç mesafesinin fazla olduğu toplumlarda güç toplumda eşit olarak dağıtmaktan çok uzaktır. Gücü en az elinden tutan bireyler çoğunlukla durumu kabullenmişlerdir. Böyle toplumlarda haklılığın gerektirdiği şey doğruluktan ziyade güçtür.¹⁶¹

Günlük hayatta örneğini görebileceğimiz birçok paternalist uygulama sayabiliriz. Emniyet kemeri kullanmamanın cezai müeyyideye tabi olması ya da uyuşturucu kullanımının yasaklanması gibi uygulamalar, kişinin kendi iyiliği için akılcı davranmadığı düşünülen durumlarda bir üst otorite tarafından müdahale edilmesinin norm haline geldiği uygulamalardan bazılarıdır. Sadece yaptırım olarak değil kişinin birinci dereceden kendini ilgilendiren konularda bilgi sahibi olamaması da bir tür paternalist uygulamadır. Örnek olarak psikiyatride doktorlar arasında gidip gelen dosyalara hastanın çoğu zaman erişimi yoktur. Bazı durumlarda ise kişinin yanlış olanı yapmasına fiziksel olarak müdahale edilerek doğru olan davranışı yapması sağlanır. Meyilli ve virajlı yollarda asfaltı pürüzlü hale getirmek yahut arabanın hızını azaltmak amacıyla yollara kasis döşemek bu uygulamalara örnek olarak verilebilir.

Kişiyi zarardan korumak, paternalist uygulamalarda önemli bir motivasyondur. Kişiyi dışarıdan gelecek zararlara karşı koruma söz konusu olduğu gibi kişiyi kendi kendine vereceği zarardan korumak da paternalizm için elzemdir. Bireyin iradesini onun iyiliğini söz konusu ederek hiçe saymak paternalist uygulamaları çetrefilli hale getirmektedir. Bireyin özerkliğinin savunulmasına karşı paternalizmin en büyük savı insanları ikinci bir kişiye zarar vermekten korumak ne kadar mantıklıysa kendisine zarar vermekten korumanın da o kadar mantıklı olduğu şeklindedir. Fakat bu yaklaşım kişiyi korurken aynı zamanda bireyin özlük haklarını suistimale açık hale getirmektedir.

¹⁶¹ Köksal, “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm”, s.101-122.

Bireyi kendine rağmen kendinden koruma fikrinin dayanak noktalarından biri kişinin bilgiyle olan ilişkisindeki noksanlıktır.¹⁶² Bilgiye erişimi sınırlı olan ya da inisiyatif aldığı konuda gerekli asgari bilgiye sahip olmayan bireyin doğru tercihi yapma olasılığının az olduğu tespitinden hareketle paternalist uygulamalarda kişinin kendisi için verdiği kararlara bilirkişilerin müdahalesi sıklıkla görülmektedir. Buna en iyi örnek tıp dünyasında görülen kişinin ilaç kullanma kararının hekimlere ait olması durumudur diyebiliriz.

Bireyleri kendinden koruma fikrinin ikinci dayanak noktası da insanın her zaman ve her koşulda rasyonel bir varlık olamadığı ve vereceği tüm kararlarda akıl ilkelerine tabi olamayacağı varsayımıdır. Bir kararı verebilmek için gerekli tüm bilgilere sahip olsa dahi kişi kendisi hakkında en doğru kararı her zaman veremeyebilir. Buna örnek olarak bilgiye ulaşımında tüm zamanlardan daha şanslı olan modern insan verilebilir. Birçok insan bir dakika içinde sigaranın zararları konusunda yüzlerce makaleye, çalışmaya ulaşma şansına sahip olsalar da hatta birçok hekim bu çalışmalara tamamen vakıf olsalar da sigara içmeyi seçebilmektedir.

Bireylerin zaman zaman bilgiye ulaşımının kısıtlanması ya da engellenmesi de paternalist uygulamalar arasında sayılabilir. Toplumun selameti için devlet görevlilerinin bazı operasyonları vatandaşlarından gizlemeleri bu tarz uygulamalara örnek teşkil eder. Devlet sırrı olarak adlandırılan bu operasyonlar çoğu zaman toplum yararına da olsalar şeffaflık ve hesap verilebilirlik açısından sorun arz etmekte ve yetkileri suistimale açık hale getirmektedirler.

Paternalist uygulamalar bazen bilgiye ulaşıp ulaşılmamasından ziyade bilgi aktarılırken kullanılan ifadeler üzerinden seçeneklerimizi kontrol altına alma eğilimi gösterebilirler. “Kemoterapi alan hastaların %80’i iyileşiyor.” ifadesi ile “Kemoterapi alan hastaların %20’sinde tedavi başarısız oluyor.” ifadesi aynı anlama gelmektedir ama bu iki ifadeden olumlu olanıyla karşılaşan bir hastanın

¹⁶² Sarah Conly, *Against Autonomy; Justifying coercive paternalism*, New York: Cambridge University Press, 2013, s.18.

kemoterapi seçeneğini seçmesi daha olasıdır. Bu noktada paternalist uygulamaların manipülasyona açık uygulamalar olduğu görülmektedir.¹⁶³

Paternalizm kökeninde bulunan “aile” kavramı sebebiyle genelde feodal yahut patriarkal düzeni devam ettiren toplumlarda kabul görmektedir. Devletin halkını koruması ve ona bakması beklenir.¹⁶⁴ Aynı ilişki ağı günümüz dünyasında da varlığını sürdürmüş ve siyasi liderlerin toplumla olan ilişkilerine de sirayet etmiştir. Bilhassa Japonya, Çin, Kore ve Hindistan gibi Asya ülkelerinin kültürlerinde önemli bir yer tutan paternalist yönetim anlayışı Konfüçyüs öğretilerine dayandırılmaktadır.¹⁶⁵

3.5. GÜNÜMÜZÜN PATERNALİST LİDERLERİ VE ÖTEKİ

Renata Salecl *Seçme İkilemi* adlı kitabında “Büyük Öteki algısı dünyanın rasyonel kurallarca döndüğüne, öngörülebilir olduğuna, dünyayı bir arada tutan büyük bir tasavvur olduğuna inanmaktır.” der. Eğer böyleyse günümüzde bu belirsizliği bertaraf eden ve sınırları tüm varlığıyla hissettiren algıya ne olmuştur?¹⁶⁶ Psikanalist Miller ve Laurent’e göre artık bir Büyük Öteki yok. Miller ve Laurent bu duruma örnek olarak etik komisyonlarının artmasını gösteriyorlar. Bu teoriye göre bilimsel ilerleme neticesinde cevaplanması gereken o kadar çok soruyla karşı karşıyayız ki bu cevaplar için herhangi bir otoriteye güvenimiz kalmadı. Büyük Öteki’nin evrildiği bu tutarsız yapıyı telafi için bulduğumuz çözüm: “geçici, parça başı yapılar” olarak etik komisyonları. Ne var ki bu komisyonlarla kurulan yeni yapı kendi tutarsızlıklarını da beraberinde getirerek, üzerine bastığımız zemini sabitlemek yerine daha da hareketli hale getiriyor adeta.¹⁶⁷ Büyük Öteki’nin “Kendi başımıza taşıyamayacağımız bir şeyi bizim için ayakta tutan ve böylece oluşmamızı sağlayan bir şey” olduğunu farz

¹⁶³ Dworkin, “Paternalism”

¹⁶⁴ Zeynep Aycan, “Paternalizm: Yönetim ve Liderlik Anlayışına İlişkin Üç Görgül Çalışma”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2001), s.2.

¹⁶⁵ Aycan, “Paternalizm: Yönetim ve Liderlik”, s.2.

¹⁶⁶ Charles Melman, *L’homme sans gravité: jouir à tout prix*, Paris: Gallimard, 2002 [akt. Salecl, *Seçme İkilemi*, s.60.]

¹⁶⁷ Jacques-Alain Miller ve Eric Laurent, *The Other Who Does not Exist and His Ethical Committees*, *Almanac of Psychoanalysis*, 1 (1998), s.15-35. [akt. Salecl, *Seçme İkilemi*, s.60.]

edersek, onun eksikliğini siyasette otoriter yapılarla telafi etme yoluna gitmenin palyatif de olsa bir çözüm olarak karşımıza çıktığını görürüz.¹⁶⁸ Žižek’in belirttiği gibi politik fetişler aslında hiçbir şeyin eksik olmadığı, her şeyin tam olduğu Öteki’nin yokluğunun bir sonucudur.¹⁶⁹

Alenka Zupančič ise Öteki’nin yok olmadığını, olamayacağını fakat günümüzde artık insanların ötekiye büyük Öteki rolünü atfetmekten giderek daha fazla imtina ettiklerini söylemektedir. Zupančič’e göre Öteki’nin üzerimizde bir hükmü kalmadığı görüşü bütünüyle doğru değil. Bunun yerine Öteki’nin üzerimizdeki etkisinin artık “küçük” öteki vasıtasıyla olmadığını söylemek daha yerinde olacaktır. Günümüz insanı toplumsal bağlardan azade olarak bireyselleşen bir hayat yaşasa da Zupančič’in yorumuyla Öteki’yi kurtarmaya çalışıyor gibi durmaktadır. Bundan böyle Öteki’nin kudreti alelade insanlarda cisimleştirilmeyecektir. Çünkü insan denen varlık zayıf, bazen de tutarsız olabilmektedir.¹⁷⁰

Ötekini küçük ötekiyle temsil etmek Ötekinin tam, üstü çizilmemiş ve her şeyi bilen olarak varsayıldığı durumuna halel getirebilir. Öteki artık “bir yer olarak korunmaktadır.”¹⁷¹ Bu korunaklı yer ya da boşluk küçük ötekinin Öteki’yi lekelemesini engeller ama aynı zamanda dilediğimizde küçük ötekileri koyup çektiğimiz bir yer olarak da varlığını sürdürür. Bu ayrım Öteki’nin aşkınlığının garantisidir denebilir. Zupančič’e göre günümüz insanı âtıl, kirlenmemiş ve el değmemiş Öteki’yi mutlak olarak koruma paniğiyle hareket etmektedir.

(esasen “bizim” ekonomik düzenimiz olan) simgesel düzen, içinde istediğimiz her şeyi değiştirebileceğimiz, farklı olasılıklarla ve sonsuz varyasyonlarla oynayabileceğimiz bir oyun bahçesi gibi görünüyor, ama bu sosyo-ekonomik yapının can alıcı parametrelerine ilişkin hiçbir gücümüz yok... aynı zamanda nedenin, nesne-nedenin ve dolayısıyla herhangi bir somut özgürlük biçiminin de radikal bir biçimde dışlanmasıdır bu. Başka bir deyişle özgürlük, nedenle

¹⁶⁸ Salecl, *Seçme İkilemi*, s.61.

¹⁶⁹ Apollon ve Felsdtein, “Lacan, Politics, Aesthetics”, s.xii.

¹⁷⁰ Zupančič, *Neden Psikanaliz*, s.59.

¹⁷¹ Zupančič, *Neden Psikanaliz*, s.59.

ilişisini kaybedip soyut bir “seçme özgürlüğü” biçimi haline gelmekte, bu da özneyi sahici sayılan eğilim ve tercihlerin kabı olmak gibi sonucu kuşkulu bir statüye itmektedir.¹⁷²

Meselenin bir diğer yönü de siyasette liderlerin markalaşmasıdır. Fairclough’ya göre sağ ve sol ideolojiler arasındaki farkların önemsizleşmesi, ideolojiler arasındaki sınırların bulanık hale gelmesiyle birlikte lidere atfedilen önem arttı ve liderler söz konusu olduğunda siyasi markalaşma yoluna gidildi. Liderlerin üzerine yapılan bu vurgu siyasetin kişiselleştirilmesine sebep oldu.¹⁷³ Bu kişiselleştirme ise seçmenin siyasi liderlere belki de hiç olmadığı kadar öznel yaklaşmasına sebep oldu. Böylece liderlerin babacan, karizmatik vb. özelliklere sahip olmaları önem arz etmeye başladı denebilir.

1997 yılında yayınlanan bir çalışmada Avrupa Birliği üyesi 16 ülkede toplam 49801 katılımcının 1994-1997 arasındaki ulusal seçimler için katıldıkları ankette liderin karizmasının seçilme oranını etkilediği, İngiltere ve Hollanda gibi bu özelliğe sahip olmayan liderlerin olduğu ülkelerde temsil ettikleri partinin oy oranının düşük olduğu gösterilmiştir.¹⁷⁴

Günümüzde ise Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde birliğe karşı geliştirilen ve giderek artan bir hoşnutsuzluk hâkim. Eskiden marjinal olarak nitelendirilebilecek sağcı söyleme sahip siyasal akımlar yavaşça merkeze doğru kayma eğilimi göstermekte. Avrupa’da nüfusu azalmış Yahudi nüfusa yönelik söylemler yerini büyük ölçüde Müslüman nüfusa yönelik tepkiye bırakmış durumda. Avrupa medeniyeti kapsamında hemen her devlet kendi tarihini, geleneklerini, dinini kutsayan, bunun yanı sıra modern bireyciliği eleştirip aile kavramını ön plana çıkaran akımlar giderek güç kazanmakta.¹⁷⁵

Örnek olarak Hollanda’da Özgürlük Partisi başkanı Geert Wilders “Avrupa’nın en büyük sorunu, sadece bugün değil on yıllardan beri, kültürel

¹⁷² Zupančič, *Neden Psikanaliz*, s.60.

¹⁷³ Norman Fairclough, *Language and Globalization*, London: Routledge, 2006, s.92.

¹⁷⁴ Marcel Lubbers, Mérove Gijssberts ve ark., “Extreme right-wing voting in Western Europe”, *European Journal of Political Research*, 41 (2002), s.345-378.

¹⁷⁵ Ataseven, “Avrupa ve Sağ Kanat Milliyetçilik”, s.140-154.

göreliliktir. Bu yüzden bugün Avrupalılar neyle gurur duymaları gerektiğini ve aslında kim olduklarını bilmiyor.” diyerek çok kültürlü yapıyı reddederek daha homojen bir Avrupa isteğini belirtmekte ve İslam karşıtı söylemleriyle sıkça gündeme gelmekte.

Avrupa’daki 13 ülkeden Danimarka’daki DFP ve Fransa’daki FN haricindeki partiler *Männerparteien* olarak adlandırılan “erkek partileri”, çünkü bu partilerdeki liderlerin tamamı ve üyelerinin çoğu erkek. İnsanların bu partilere oy vermesine neden olarak ise akademide ve medyada onların “modernizasyonun kaybedenleri” (losers of modernisation) olmaları gösteriliyor. Bu kaybedenler çoğunlukla küreselleşmenin getirdiği güvensizlikle başa çıkamayan kitleler.¹⁷⁶

Siyasetteki otoriter yapılara bir örnek Polonya’nın 2017’de seçilen başbakanı Morawiecki’nin kurduğu hükümet. Vatansever Refah paketi parlamentodan güvenoyu alan Morawiecki’ye göre artık Orta Avrupa’yı eşcinsel hakları savunucularının sosyal deneylerinden korumanın zamanı gelmiş. Bu korumanın bir kültür savaşı ile yapılabileceğini söyleyen başbakan, bu savaşı kazanacaklarını söylüyor. “Bu savaşı aile kazanacak. Polonyalı olmak normal olmaktır” diyor.¹⁷⁷

“Güçlü, paternalist, otoriter lider” denince akla gelecek ilk isimlerden biri şüphesiz Rusya Federasyonu başkanı Vladimir Putin. Putin de geleneksel çizgisinden ödün vermeyen kararlı ve 20 küsur yıldır iş başında bir lider. 2019’un temmuz ayında liberal muhaliflerden 1300 kişinin göz altına alınması hükümetin otoriter yapısına bir işaret olarak yorumlanabilir.¹⁷⁸ Putin’in Financial Times’a verdiği bir röportajda Avrupa ve Amerika’da popülizmin yükselişini överek ve çok kültürlülük gibi fikirlerin artık "savunulabilir" olmadığını iddia ettiği

¹⁷⁶ Cas Mudde, “Who’s afraid of the European Radical Right?”, *Dissent*, 58/4 (2011), s.7-11.

¹⁷⁷ Marek Strzelecki ve Adrian Krajewski, “Polish Premier Wins Confidence Vote on Vow to Boost Welfare”, *Bloomberg*, Kasım 19, 2019. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-11-19/premier-vows-to-turn-poland-into-welfare-state-win-culture-war>.

¹⁷⁸ “Rusya’da liberal muhalefetin eyleminde 1.300 kişi gözaltına alındı”, Clara Weiss, erişim Kasım, 2019, <https://www.wsws.org/tr/articles/2019/07/31/russ-j31.html>.

bilinmektedir.¹⁷⁹ Putin ayrıca ülkenin 83 bölgesine güvendiği siyasetçileri vali olarak atayarak, bölgesel seçimlerin önünü kesmek suretiyle kontrolü eline aldı.

3.6. TÜRKİYE’DEKİ PATERNALİST LİDERLER

Sosyal kimlik teorisine göre birey toplumda üzerine biçilen rolü benimser ve bunun üzerine bir benlik inşa etmeye çalışır. Bu pencereden bireyin hareketlerindeki saiklere baktığımızda toplum-birey ekseninde gidip gelen diyalektik bir süreçten bahsetmek mümkündür. Bu süreç toplumun birer ferdi olan siyasi liderler söz konusu olduğunda da istisnaya mahal vermeyecek şekilde işlemeye devam eder. Böylece siyasi liderler onlara biçilen rolleri benimserken kitleler de o rolün gereğini en iyi yerine getiren liderlere meyleder. 2010 yılında Türk liderlik profili üzerine yayınlanan bir çalışmada sosyal kimlik teorisi çerçevesinde Türk liderlik tipinin paternalist ve hami özellikleriyle ön plana çıktığı gösterilmiştir.¹⁸⁰ Lider ile yönetilen kitle arasında baba-oğul ilişkisine benzer bir örüntünün olması, liderin babacan bir tavırla otoritesini tesis etmesi, gücü merkezde toplayan bir idari anlayışı benimsemesiyle karakterizedir.¹⁸¹

Bu durum sadece siyasi sahaya sınırlı kalmamış, iş dünyasına da sirayet etmiştir. Osmanlı Devleti’nden miras kalan patrimonial devlet anlayışı ve sivil toplumun yeterince güçlü olmaması durumu yeni kurulan cumhuriyette de devam etmiş ve devlet tekelinde bir örgütlenme süregelmiştir.¹⁸² Devletin iş hayatında böylesine önemli bir mevzide olması, yeni fabrikaların devlet tarafından açılarak sanayileşmeye giden bir yola girilmesi, girişimlerin teşvikten de öte bizzat devlet eli ile yaratılması etkileri günümüze kadar ulaşan bir yönetim anlayışına yol açmıştır.¹⁸³ Buna anlayışa göre sanayicilerin bir gözü daima devlete bakar ve ondan koruma ve kollanma talebine devam eder.

¹⁷⁹ “Putin Financial Times’a konuştu: Liberalizm hükümsüz hale geldi”, BBC News, erişim Haziran, 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48796575>

¹⁸⁰ Ela Özkan-Canbolat, Aydın Beraha, Emine Çeliksoy ve ark., “Türk Liderlik Profili: Türk Siyasi Liderleri Üzerine Niteliksel Bir Çalışma”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2/2 (2010).

¹⁸¹ Özkan-Canbolat, Beraha, Çeliksoy ve ark., “Türk Liderlik Profili”.

¹⁸² Özkan-Canbolat, Beraha, Çeliksoy ve ark., “Türk Liderlik Profili”.

¹⁸³ Özkan-Canbolat, Beraha, Çeliksoy ve ark., “Türk Liderlik Profili”.

Günümüzde Lacan'ın tabiriyle baba işlevinin azalması dünya genelinde ve bilhassa Türkiye gibi toplulukçu kültürlerde siyaset üzerinden bu işlevin telafisine yol açmış olabilir. Bu noktada paternalist liderlerin tatlı-sert yaklaşımlarının geleneksel olarak ailenin reisi konumundaki babanın koruyup kollamasına benzer bir güven ortamı sağladığı tezi savunulabilir.

Seçmenlerin oy verdikleri siyasi liderleri baba yerine koymaları, onlara yaslanmaları ve siyasi liderin yol göstermesine duyulan ihtiyaç çeşitli söylemlerle halkla yapılan röportajlarda, günlük hayattaki siyasi konuşmalarda sıkça karşımıza çıkan temalardır. Lidere duyulan saygı ve bağlılık bir noktada babaya duyulan bağlılıkla paralellik arz etmektedir. Bu noktada Sezai Türk'ün şu sözleri konuyu özetlemek için oldukça faydalıdır: “Kültürümüzde ataerkillikle başlayan, büyüğe saygı ile devam eden otoriter bir bakış açısı baskın bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Bu yüzden Türk insanı kendisine rehberlik edecek bir nevi babalık yapacak bir lider arzusunu taşımaktadır.”¹⁸⁴ Kendisine karşı saygıda kusur edilmeyecek bir lider arayışına sahip olan, bunun karşılığında liderden de toplumun babası olmasını bekleyen Türk seçmeni, lideri her türlü derdine çare olacak biri gibi görme eğilimi içerisinde. Bu minvalde siyasi bir lideri olağanüstü yetkilerle donatmakta bir beis görülmez. Bu avantajlı gibi görünen konum aslında lidere daha fazla sorumluluk yükler ve lider yüksek beklentileri karşılamak gibi bir görevle karşı karşıya kalır. Bu anlamda “babalık” Türkiye'deki yöneticiler için liderlik açısından önemli bir kavramdır.¹⁸⁵ Göka, Türklerin savaştı bir kültürden gelmelerinden dolayı otorite ve itaati yeterince içselleştirmediklerinden bahseder. İçselleşmemiş otoritenin savaştı zihniyetle beraber problemlere yol açacağını belirtir. Yönetimde otoriteye karşı oluşabilecek problemleri bertaraf etmede “babalık” kozu liderin hareket sahasını genişletmesine olanak tanır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Oğuz Göksu, “Siyasal İktidar İnşasında Lider Olgusu: Lider Tipolojileri Bağlamında Recep Tayyip Erdoğan İncelemesi”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018, s. 560

¹⁸⁵ “*Recep Tayyip Erdoğan'ın Liderlik Psikolojisi*”, Erol Göka, <https://www.aktuelpsikoloji.com/recep-tayyip-erdoganin-liderlik-psikolojisi-1156yy.htm>

¹⁸⁶ “*Recep Tayyip Erdoğan'ın Liderlik Psikolojisi*”.

Türkiye kültüründe liderden çok fazla şey talep edilmekte, onun toplumda baba rolünü üstlenmesi ve sorunlara çare olması beklenmektedir. Liderle yönetilen arasındaki bu rol farklılığının liderin de davranış ve değerler sistemini etkilediği iddia edilmektedir.¹⁸⁷ Buna göre Türkiye gibi toplulukçu ve hiyerarşik aile yapısına sahip toplumlarda aile içindeki baba evlat arasındaki güç, koruyup kollama gibi ilişki paternleri iş hayatına ve farklı örgüt formlarına da yansımaktadır. Böylece bu örgütleri yöneten liderler de kendilerine verili bu sosyal kimlik etrafında davranışlarını ve kendilerine bakışlarını şekillendirmektedirler. Bu paternalist yapı ve yukarıda bahsettiğim günümüz dünyasının kaygıyı tetikleyen şartları sebebiyle Türkiye’de kendiyi ve yaptıklarıyla övünen, kendini eşsiz ve alternatifsiz gören siyasi lider profili ortaya çıkmaktadır. Günümüzde Öteki’nin tezahürünün giderek silikleşmesi Türkiye’de halihazırda paternalist liderlere olan meyli daha da artırıyor gibi durmaktadır.

3.6.1. Mustafa Kemal Atatürk

Atatürk dönemi olarak da adlandırılan 1923-1938 tarihleri arasındaki dönem, Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerinin atıldığı ve sonraki yönetimleri, halkın siyasi liderlerle kuracağı ilişkiyi kısacası siyasi kültürü etkileyecek önemli bir dönemdi. Kurulan yeni devletin şekillenmesinde belirleyici tek irade olan Mustafa Kemal Atatürk kendisi ile yeni cumhuriyetin bütünleşmesine sebep olmuştur diyebiliriz. Dönemin siyasi şartlarının da etkisiyle tek adam olarak ülkeyi yöneten Atatürk, Türk modernleşmesini devlet politikası haline getirerek siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda halkın gündelik yaşamına varana kadar bir dizi reform yapmıştır.

Atatürk’ün önderliğinde kazanılan Kurtuluş Savaşı ve sonrasında yeni kurulan cumhuriyet ile birlikte kendisinin tek başına ülkeyi yönetmesi onu kısa sürede devletin hamisi, milletin babası konumuna getirmişti. Bu haliyle oluşan Atatürk imgesi Lacan’ın Büyük Öteki kavramını giderek artan bir şekilde karşılar

¹⁸⁷ Özkan-Canbolat, Beraha, Çeliksoy ve ark., “Türk Liderlik Profili”.

hale gelmiştir diyebiliriz. Dönemin ruhunu anlamak bakımından Şevket Süreyya Aydemir'in yazdığı şu satırlar önemlidir:

“...Çünkü zaferden sonra Mustafa Kemal, hatta kendi iradesi ile olmasa bile, insanüstü bir varlık haline gelmişti. Biraz şartların gelişmesi, olayların akışı, biraz da kendini doğuran çevrenin ruh yapısı, böyle bir insanüstünü ister istemez yaratacaktı. Çünkü en az iki asırdan beri gerileyen, aşağılık duyguları içinde bunalan, asırlardan beri Kahraman bekleyen bu çevre, kazandığı zaferden sonra onun ayaklarını ister istemez topraktan kesecek, onu ilahlaştıracaktı. Bulutların ortasında, buluttan bir tahta oturtacak onu putlaştıracak, ona tapacaktı. Bundan halkın, yerden göğe kadar hakkı vardır...”¹⁸⁸

Öteki Lacan'ın tabiriyle “kendimizi olmak istediğimiz gibi gördüğümüz bir konum”¹⁸⁹ ise eğer Atatürk bir eksiği olmadığı farz edilen ya da belki eksiği gizli tutulan bir konuma getirilmiştir. Özne kendisindeki eksiği mit haline getirdiği kahraman ile telafi etmeye çalışmaktadır. Gerçekte ise tıpkı özne gibi bu örnekte Öteki konumunda gördüğümüz Atatürk de eksiktir.

Atatürk'ün halkın gözündeki imajının “baba”, “kurtarıcı” gibi kavramlara denk düşmesine en büyük delillerden biri şüphesiz 21 Haziran 1934'te kabul edilen Soyadı Kanunuyla birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisine “Türk'ün babası” anlamına gelen Atatürk soyadını vermesidir denebilir. Dahası bu soyadının Mustafa Kemal haricinde başka birine verilmesi de yasaklanmıştır. Kız kardeşi Makbule Hanım'ın “Atadan” soyadını alması da buna işarettir.¹⁹⁰

Atatürk'ün halkla olan baba-oğul ilişkisi şüphesiz tek taraflı değildi. Atatürk'ün de konuşmalarından kendisinin de bu rolü üstlendiğini görebiliriz. Mesela Atatürk'ün 15 Mart 1937'de Romanya Dışişleri Bakanı Antonesco onuruna verdiği bir ziyafette söylediği sözler bu açıdan mühimdir:

¹⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1884-1938)* [Cilt:1], 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 271.

¹⁸⁹ Žižek, *Kırılğan Temas*, s.308.

¹⁹⁰ Atatürk Ansiklopedisi Soyadı Kanunu Maddesi, Oğuz Aytepe, erişim Mayıs 2022, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/soyadi-kanunu/>

“Milletler gam ve keder bilmemelidir. Şeflerin vazifesi, hayâ neşe ve şevkle karşılamak hususunda milletlerine yol göstermektir. Bütün insanlığın varlığını kendi şahıslarında gören adamlar mutsuzdur. Herhangi bir şahsın, yaşadıkça memnun ve mesut olması için lazım gelen şey, kendisi için değil kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır. Hayatta tam zevk ve mutluluk ancak gelecek nesillerin şerefi, varlığı, mutluluğu için çalışmakla bulunabilir.”¹⁹¹

Bu ziyafette söyledikleri aslında Atatürk’ün de kendisini milletin babası olarak gördüğünün kanıtı olarak okunabilir. Daha da önemlisi konuşmaya bakıldığında Atatürk’ün bir siyasi liderin baba rolünü üstlenmesini bir tür norm olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Atatürk’ün milletin babası olduğuna dair imge ölümünden sonra artarak devam etmiştir. Vefatının ardından Erciyes Dergisi’nde yayınlanan “Derin Yasımız Var” başlıklı bir yazı, dalları bugünlere uzanan bir düşünce silsilesinin ufak bir örneği niteliğini taşımaktadır:

“Öksüz ve Atasız kalan on sekiz milyon Türkün: Bugün kalbi acılı, yaralı. Yalnız acılı ve sızılı değil can evinden vurulan bir kuş gibi derin yara olmuştur. Bütün bir cihanın dilediği, onun hayatı, onun sağlığı, yüreklere ölüm, kalplere durgunluk, yüreklere uyuşukluk, ciğerlere onulmaz yaralar açmıştır. Onun ölümüne on sekiz milyon Türk ağlıyor. Kâinat ağlıyor. Yetim kalan Türk ulusu; kadınıyla, erkeğiyle, çoluğuyla, çocuğuyla, yaşlısıyla ağlıyor, hep ağlıyor...”¹⁹²

Atatürk’ün vefatının ardından basında yayınlanan birçok yazıda halkın yetim kalmasından, bir babayı yitirmenin derin acısından sıkça bahsedilmektedir. Yazılarda işlenen yasın yanı sıra Atatürk’ün mirasının korunacağına dair vaatlerin

¹⁹¹ Özlem Akpınar İyi, “1937 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Devrimi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012, s.18.

¹⁹² İbrahim Çakır, “Atatürk’ün Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2007, s.104.

de ön planda olduğu söylenebilir. Falih Rıfkı Atay'ın 11 Kasım 1938 tarihinde kaleme aldığı yazısında şöyle denmekteydi:

“Bırakınız, son kanlı damlalarına kadar, göz yaşlarınızı onun yasında tüketiniz....Bir tanrı veya karhan mı, bir baba, dost veya kardeş mi, onunla ne kaybediyorduk? Hayır... Onsuz nemiz kalacaktı? Boş sözü bırakalım: Atatürk ölmüştür, hakikat bu! Müthiş olan bu! On yedi milyon bir günde, bir babadan öksüz kaldık. En mesut Türkler, Atatürk yaşarken ölmüş olanlardır. Ömrümüzün ve Türk tarihinin en acı yasını tutmak talihsizliği bize düştü. Halk, en büyük Türk kahramanını; ordu, en büyük Türk Başbuğunu; tarih, en büyük Türk'ü ve asrımız en büyük insanını kaybetti...Ama onsuz kaldık... Onsuz... Fakat ona bin kere verdiğimiz bir tek namus sözüyle kaldık: eserini ve davasını korumak ve yükseltmek! Bizler için hayatın bir manası varsa, bu yemini yerine getirmek için yaşamaktır. Bugün ona ağlayıp yanmak için bir tek kalbiz; yarın onun eserini ve davasını müdafaa etmek için bir tek irade gibi kaynaşacağız.”¹⁹³

Dönemin edebiyatına bakıldığında Atatürk hakkındaki şiirlerde Atatürk'ün baba imgesiyle işlenmesine sık rastlanır. Ayrıca bu baba imgesinin Freud'un Kitle Psikolojisi adlı çalışmasında bahsettiğine benzer bir işlev gördüğünü söyleyebiliriz.¹⁹⁴ Kardeşleri eşitleyen, kardeşlerin benliğini eriterek ortak bir benlik hasıl olmasını sağlayan bu baba aynı zamanda “içerideki biz” ve “dışarıdaki onlar” ayrımını da tesis etmektedir. Ökten bu konu hakkındaki görüşünü şöyle ifade etmiştir: “Koruyup kollayan baba figürü, Atatürk'ün çocuklarla ilişkisinin vurgulanmasıyla beslendiği gibi, o dönemde İtalya ile bir anlaşmazlık söz konusu olduğunda ‘Çizmeyi ayağıma giydirmesinler’ metaforunda olduğu gibi, düşman bir ‘dışarıya’, tehdit eden ötekilere gerekli

¹⁹³ Çakır, “Atatürk'ün Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları”, s.86.

¹⁹⁴ Freud, Kitle Psikolojisi, çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi, 2003, s.76.

*karşılığı veren güçlü bir babanın meydan okuması temasıyla sık sık karşımıza çıkmıştır.”*¹⁹⁵

Mehmet Kaplan ve Necat Birinci'nin derlediği *Atatürk Şiirleri Antolojisi* kitabında yer alan Arif Hikmet Par'a ait bir şiirin mısralarına baktığımızda toplumsal bilinç dışında Atatürk ile kurulan ebeveyn-çocuk ilişkisinin bir başka boyutunu görmek mümkündür. “*Mustafa Kemal öl dese ölürdü. / Yedisinden yetmişine millet.*”¹⁹⁶ Bu mısralarda bir çocuğun babasına olan minnet duyguları ve bağlılık milletin şahsında Atatürk'e sunulmaktadır. Okullarda öğretilen bu ve benzeri şiirlerde halkın Atatürk'ü kendisini borçlu hissettiği bir baba yerine koyması sıkça işlenen temalardandır. Bu borca binaen ona olan minnet ve bağlılık şiirlerde vurgulanır.

“Her belâyı önler arda atardı

Dermandı her darda hemen yeterdi

*Babamızdı elimizden tutardı*¹⁹⁷

Vefatının ardından Atatürk her derde derman olan ve güzel şeylerin varlık sebebi olarak şiirlerde işlenirken bir yandan da babanın hatırasına layık olma endişesindeki yetim/öksüz evlat imgesi edebiyatta sıkça yer almıştır.¹⁹⁸ Zaman zaman bu layık olma çabası şiirlerde hatıradan ziyade her şeyi gören, duyan, iletişime geçilebilen biri olarak bizzat milletin babası olarak addedilen Atatürk'e yönelmiştir diyebiliriz. Böylece Atatürk dimağlarda giderek soyutlaşan ve yolundan gidenleri aydınlatan, “ışık” ve “aydınlık” gibi kelimelerle sık sık anılan bir mefhum haline gelmiştir. Gözleri gökyüzüyle aynı renkte olan bu adam yavaş

¹⁹⁵ Nazlı Ökten, “Ölümsüz Bir Ölüm, Sonsuz Bir Yas: Türkiye’de 10 Kasım.” Hatırladıklarıyla Unuttuklarıyla: Türkiye’nin Toplumsal Hafızası, der. Esra Özyürek. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.336.

¹⁹⁶ Mehmet Kaplan ve Necat Birinci, “Atatürk Şiirleri Antolojisi”, 1986, s.309. [akt. Özcan Kaya, “Atatürk Şiirleri ve Atatürk Şiirleri Antolojileri: Tür, İçerik, İmgelem”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2015, s.103.]

¹⁹⁷ Kaplan ve Birinci, “Atatürk Şiirleri Antolojisi”, s.104.

¹⁹⁸ Kaya, “Atatürk Şiirleri”.

yavaş göklerdeki yerini almaya başlayacaktır. Bu haliyle her şeyi gören ve denetleyen bir baba/tanrı şeklini alacaktır:

“Bu vatanın üstünde baştan başa

Mavi gökyüzünde Atatürk’ün gözleri

Dağlardan denizlerden kopup gelen

Rüzgârlarda Atatürk’ün sözleri

Zor görsek, dara düşsek, ağlasak

Atatürk’üm yalnız komaz bizleri” ¹⁹⁹

Atatürk’ün her şeyi gören ve duyan imgesi sonraları giderek artan bir şekilde çeşitli görsel temsillerle ülkenin hemen her yerinde sıradan vatandaşın kendi Türklük imgesinin inşasında da rol oynamıştır diyebiliriz. Bu anlamda Atatürk heykelleri ya da resimleri kendimizi onun bakışı vasıtasıyla kurduğumuz Öteki temsiline birer örnek teşkil etmektedir. Bu bakış Lacan’a göre bizi bilinç haline getiren şeydir.²⁰⁰

Halkın kendisini Atatürk’e borçlu hissetmesi ve edinilen tüm kazanımları ondan bilmelerinin nedenini anlamanın en iyi yolu Atatürk’ün üstlendiği yahut Atatürk’ün toplumsal bilinçaltında oluşan ebeveyn rolüdür denebilir. Antropolog Nüket Sirman’a göre Türk köylerinde yaşlıların genç kuşaklara toprak bırakarak rollerini sürdürmeye çabalamaları ebeveynin otoritesini sağlama alma yollarından biridir. Çocukların hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli tüm kaynak ebeveynler olduğunda, çocukların her zaman onlara borçlu olduğu düşünülür. Buna ek olarak Ana-Babalık hakkı ve süt hakkı ebeveynlerin evlatlarına verdikleri ve karşılığı mümkün olmayan fedakarlıkların neticesi olarak görülür. Tüm bu fedakarlığa mukabil ebeveynler yaşlandıklarında evlatlarından saygı görür ve ihtiyaçlarının karşılanması hakkını elde ederler. Fakat yaşlılıklarında bakılmaları

¹⁹⁹ Kaplan ve Birinci, “Atatürk Şiirleri Antolojisi”, s.105.

²⁰⁰ Lacan, *Psikanalizin Dört Kavramı*, s.83.

bile evlatları üzerindeki haklarının ödendiği anlamına gelmez.²⁰¹ Bu anlamda bilhassa milliyetçi söylemde Atatürk yurttaşların sonsuza dek kendilerini borçlu hissetmeleri gereken başka bir ebeveyn, özellikle de bir babadır denebilir.²⁰²

3.6.2. Adnan Menderes

Adnan Menderes 1931-1960 yılları arasında aktif siyaset yapmış, 1945 yılında arkadaşlarıyla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilerek Demokrat Parti'yi (DP) kuran Türk siyasetine damga vurmuş bir siyasetçidir. Menderes kurucusu olduğu Demokrat Parti üzerinde parti üyelerinin tüm çok sesliliğine rağmen olağanüstü bir güç ve otoriteye sahipti. 1950 seçimlerinin sonrasında başbakan seçilmesiyle beraber parti içindeki nüfuzu giderek arttı ve Menderes lehine oluşan hiyerarşik yapı kendi karşıtlarının partiden ayrılmalarına ya da ihraç edilmelerine sebep oldu. Karşıtlarının ve partiden ayrılanların girdikleri yeni politik oluşumlar Menderes'in üstün liderlik yeteneğiyle rekabet edememiş ve belirgin bir başarıya ulaşamamışlardı. Menderes'in partideki gücü, sadece hiyerarşik yetkilerine dayanmıyordu. Aynı zamanda bu gücün sadece DP'nin kuvvetli seçmen kitlesinden kaynaklanmadığını söylemek yanlış olmaz. Menderes'e gücünü veren şey halkın kendisinden beklediği baba rolü ve kendisinin liderlik yeteneğiydi. Bu yetenek sayesinde birçok başarılı lider gibi o da geniş kitleler tarafından kendinden bekleneni kavrayabilmiş ve bu beklentinin sonucu olarak kendisiyle astları arasında duygusal bir bağ oluşmasına özen göstermişti. Bu anlamda Menderes'in paternal tavrı kişilerin kendisine gösterdikleri duygusal sadakatin ortaya çıkmasında etkili olmuştur denebilir. Menderes'in siyaseti kişiselleştirme eğilimi, halkın kurtarıcısı olan baba temsili 1950'den 1960 yılına kadar süren DP ve hükümet liderliğinde de net olarak görülmüştür.²⁰³ 1950-54 arası dönemde iktisadi başarılarıyla halkın desteğini

²⁰¹ Kaya, "Atatürk Şiirleri", s.105.

²⁰² Esra Özyürek, *Modernlik Nostalgisi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011, s.147. [akt. Kaya, "Atatürk Şiirleri".]

²⁰³ Sabri Sayarı ve Metin Heper, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s.91.

almıştır.²⁰⁴ Bu verilen destek yine de Adnan Menderes ve diğer DP liderlerini eleştirilere karşı son derece tahammülsüz bir tavır sergilemekten alıkoymamıştı.²⁰⁵

Menderes'in halkın gözündeki imajını, Menderes'in onlar için neyi temsil ettiğini anlamak için iktidar olduğu dönemde kendisine yazılan mektuplarda halkın kendisine hitap şekline bakılabilir. Mektupların hitap bölümlerinde yazılan “*Muhterem Büyüğümüz*”, “*Koruyucumuz*”, “*Velinimetimiz*”, “*Asil Milletin Önderi*”, “*Babamız*” gibi kelimelerin kullanılmasını ayrıca mektup başlarında ve sonlarında devletin yöneticilerine sevgi, saygı, bağlılık sözlerinin yer almasını halkın Menderes'i bir baba gibi gördüğünün bir işareti olarak algılamak mümkündür.²⁰⁶ Menderes'in baba imajından hareketle, halkın idarenin mali gücünün her türlü isteği karşılayacak derecede yeterli olduğuna inandığını, çeşitli yollarla dilek ve isteklerini lidere yansıtmış olmakla devletin tüm kurumlarının bu isteklerden haberdar olacağını ve istenilenlerin hızlı bir şekilde yerine getirileceği düşüncesine sahip olduğu kanısına varılabilir.²⁰⁷

*“...siyasal liderlik modeli baba figürü. Halk liderde baba olmayı aramaktadır. Atatürk ve İnönü ve sonra Menderes Baba rolünü oynadı. Menderes zengin baba vs. ama yine babaydı. Darbenin getirdiği cumhurbaşkanına bu millet Cemal Ağa dedi. Ağa lakabını taktı. Hem medya hem halk.”*²⁰⁸

Menderes'in liderlik üslubuna bakıldığında en göze çarpan taraflar şüphesiz koruyup kollayıcı bir tavır ve seçmenle kurduğu baba-oğul ilişkisidir. 1950 sonrası dönem Türk siyasal yaşamındaki siyasal, ekonomik ve uluslararası alanda yaşanan konjonktürel gelişmelere bağlı olarak Menderes'in, babacan tavırlar ile Türk siyasetinde liderliğini pekiştirmiş olduğu söylenebilir.²⁰⁹

²⁰⁴ Sayarı ve Heper, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, s.90.

²⁰⁵ Yücel Özden, “Türkiye’de Siyasetin Kişiselleşmesi: Recep Tayyip Erdoğan Örneği”, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2021 s.85.

²⁰⁶ Rukiye Artar, “Adnan Menderes’e Yazılan Vatandaş Mektupları”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2015, s.193.

²⁰⁷ Artar, “Adnan Menderes’e Yazılan Vatandaş Mektupları”, s.193.

²⁰⁸ Göksu, “Siyasal İktidar İnşasında Lider Olgusu”, s.560.

²⁰⁹ Özden, “Türkiye’de Siyasetin Kişiselleşmesi”, s.89.

Adnan Menderes'in iktidarının ilk döneminde ülkeye para girmesi için borçlanması, iktidarının ikinci döneminde ülkenin ekonomik olarak darboğaza girmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun sonucunda halkın kendine olan desteğini kaybetmeye başlayan Menderes daha baskıcı politikalara başvurmuş ve dini konuları daha fazla gündeme getirmeye başlamıştır. 1959 yılında Menderes'in bindiği Londra'ya giden uçağın Gatwick yakınlarında düşmesiyle uçaktaki 14 kişinin hayatını kaybetmesine rağmen Menderes'in sağ kurtulması, halk arasında ilahi bir mesaj olarak algılanmış ve dönemin iktidar yanlısı bazı medya kuruluşlarında Menderes'in evliya olduğundan bahsedilmeye başlanmıştır.²¹⁰ Menderes'in dindar çevrelerce günümüzde bile kabul gören bu imajı onun kusurlardan azade ve eksiksiz bir Öteki gibi algılanmasına yol açmıştır.

Adnan Menderes'in 1960 askeri darbesinin ardından yargılanarak idam edilmesi ister istemez akla Freud'un ilksel baba figürünü getirmektedir. Bugün bile "ülkenin gördüğü en çapkın başbakan" manşetleriyle anılan Menderes'in tıpkı ilksel baba gibi güce ve kadınlara erişiminin olması ve idamına giden süreç arasında nedensel bir ilişki olup olmadığı sorusu belki psikanalitik bir okumayla cevaplanabilir. Söz konusu yargılamaların tarafsızlık ilkesine uymadığı ve hukuksuz olduğuna dair kanaatin toplum vicdanını halen sızlattığı bilinmektedir. Freud'un bahsettiği ilk babanın öldürülmesini müteakip oğulların çektiği vicdan azabıyla birlikte babayı yeniden tesis etmeleri gibi Menderes'in imgesi de tarihsel bağlamından koparılıp idealize edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda bilhassa sağ muhafazakâr kesimdeki Menderes imgesi Lacan'ın "bilginin reddi" ve "bilmeme isteği" olarak tarif ettiği durumla birebir örtüşmektedir.²¹¹

²¹⁰ Bülent Ecevit, "Evliyalık Meselesi", *Ulus Gazetesi*, No 13044, 1959, s.5. erişim Ocak 2023, <https://ecevityazilari.org/items/show/1105>

²¹¹ Bruce Fink, *Lacancı Özne*, İstanbul: Encore Yayınları, 2020, s.33.

3.6.3. Süleyman Demirel

Süleyman Demirel 1965-1993 yılları arasında yedi farklı hükûmette başbakanlık görevinde bulunmuş, Recep Tayyip Erdoğan'dan sonra Türkiye'de en uzun süre başbakanlık görevinde kalmış, görevde kaldığı sürece ülkenin politik serüvenine yön vermiş ve devletle özdeşleşmiş bir siyasetçidir. 1964-1980 yılları arasında Adalet Partisi, 1987-1993 yılları arasında ise Doğru Yol Partisi genel başkanı olarak görev almış; 1993-2000 yılları arasında Türkiye'nin 9. cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Görev yaptığı süre boyunca halkın içinden biri olarak çizdiği liderlik imajı sayesinde kendisine takıldığı düşünülen “baba” lakabı meşhurdur.

Demirel ve genel başkanı olduğu Adalet Partisi, 1960 yılında Demokrat Parti hükûmetine karşı yapılan darbenin akabinde siyasal yapı ve kurumların yeniden şekillenmesiyle birlikte, Demokrat Parti mirasını sahiplenmiştir. Bu mirasta sağ cenahta Menderes'ten sonra liderlik makamının boşalmasının, Demirel'in sağ seçmenin beklentilerine en yakın isim olmasının rolü büyüktür. Bu anlamda Demirel'in popülarlığı bir parça da halkın iktidara getirmesine rağmen idam edilen Menderes'ten kalan siyasi lider mirasına konmuş olmasında aranmalıdır. Böylelikle seçmen nezdinde uzunca süre popülarlığını koruyan Demirel'in uzunca süre siyasette kalması, bazı imgesel yüklemeler yapılmasına da neden olmuştur. Demirel'in aldığı bu miras ideolojik olduğu kadar lider ile seçmen arasında kurulan kişiselleşmiş, özdeşleşmeye dayalı ilişki ve lider imajı konusunda da geçerlidir. Böylece Adalet Partisi de tıpkı Demokrat Parti gibi liderinin şahsı ile özdeşleşmiş ve bu durum tüm siyasal alana yansımıştır.²¹²

Bu noktada Süleyman Demirel'e gösterilen teveccühün arkasında Demokrat Parti'ye yönelik açılan davalarda halkın tam olarak adaletin tesis edilmediğine dair duyduğu inancın olduğu söylenebilir. Halk, tutarlılığına ve adaleti tesis edeceğine inanılan bir Öteki temsili olarak devletin, ordunun ve yargının böyle büyük ve toplum genelinde yankı bulmuş bir dava silsilesinde

²¹² Özden, “Türkiye’de Siyasetin Kişiselleşmesi”, s.89.

tökezlemesi durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum halk nezdinde Öteki'nin eksiksiz oluşuna dair arzu yatırımının Süleyman Demirel'e yapılmış olması ihtimalini ortaya çıkarmış olabilir. Demirel'in partisinin adının Adalet olması, bilhassa sağ muhafazakâr kesimin adaletin yeniden tesis edileceğine yönelik beklentisine Demirel tarafından verilen bir cevap olarak okunabilir.

Demirel'in yakın çevresiyle dayanışma içinde olması ve yakınlarına yardım etmesi; bunun yanında seçkinlerle yakın bir ilişki kurarken, aynı zamanda halka dayalı söylem geliştirmesi ve halkla yakın ilişki kurması insanların kendisine “baba” diye hitap etmesine sebep olmuştur.²¹³ Bunun yanında Demirel'in üstlendiği adalet misyonu da onun baba lakabı almasında etkili olmuştur denebilir. Demirel başbakanlık yaparken altı kez görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıca ordu tarafından iki kez görevden alınan tek liderdir. Bununla birlikte, Türkiye'nin yaşamış olduğu demokrasi krizlerinde ve demokrasiye dönüş süreçlerinde kilit role sahip bir lider olmuştur.²¹⁴ Tekrar siyasete dönüşü, “Kurtar bizi baba” ifadesiyle kampanyaya dönüştürülmüştür. Baba ifadesi birden fazla anlam içermekle beraber Demirel özelinde genel olarak “kurtarıcı” anlamında kullanıldığı söylenebilir.²¹⁵ “Baba” lakabı bu anlamda halkın askeri darbelere direnebilecek bir kahraman beklentisini göstermiştir denebilir. Bu beklenti ise çoğu zaman görüldüğü kadar zararsız olmayan sonuçlara yol açabilmektedir. Genelde modernleşme krizi sonrası ortaya çıkan kahraman, kurtarıcı, karizmatik liderler başta birer çözüm gibi görünseler de kurumsal iktidarın yerine geçerek kişisel iktidara zemin hazırlamaktadır. Hazırlanan bu zemin ise demokrasi üzerinde yeni vesayetlerin oluşmasına sebep olmaktadır denebilir.²¹⁶

²¹³ Emre Toros, *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2011, s.48.

²¹⁴ Sayarı ve Heper, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, s.101-120.

²¹⁵ Ahmet Toraman, “Sanatçı ve Siyasetçi Ölümünün Sosyolojik Açıdan Karşılaştırılması: Neşet Ertaş ve Süleyman Demirel Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, 2017, s.53.

²¹⁶ Özden, “Türkiye’de Siyasetin Kişiselleşmesi”, s.90.

Demirel'e baba lakabının verilmesinin nedenine dair bir diğerk görüş ise kendisinin halkın refahıyla ilgilenen bir yönetici imajı çizmesi yönündedir.²¹⁷ Öte yandan Demirel'in baba lakabını alma nedenini onun şefkatli, ağırbaşlı ve olgun olması şeklinde yorumlayanlar da vardır.²¹⁸ Çağdaş görüntüsüne karşın bilhassa siyasi kariyerinin ilk yıllarında Anadolu şivesiyle konuşan, Türk siyasal hayatında söyleme dayanan bir siyaset gütmüş ve bunu bir ölçüde normalleştirmiştir. "Düdüdür, bugün bugündür" minvalindeki siyasi manevraları günümüzde dahi kendisinin popülist siyasetin aktörlerinden biri olarak anılmasına yol açmıştır. Türk siyasi söyleminde çoğu zaman üvey evlat muamelesi gören köylüye "benim köylüm" demiş ve köyden kente göç süreci içinde gecekonduda unutulduğunu söyleyen işçiye veya işsize "benim işçim" şeklinde seslenerek, başlarda "Çoban Sülü" olan lakabının "baba" olarak değişmesini sağlamıştır.²¹⁹

Lacan'ın toplumun tıpkı özne gibi karşıtlıklar üzerine kurulmuş olduğu ve özünde bir eksikliği barındırdığı fikrinden hareketle Demirel'in baba rolünü ifa ederken takındığı tavrın analiz edilmesi mümkündür. Söz konusu karşıtlık bizler ve onlar şeklinde bir ayrıştırmayı ve evlatların babanın koruyucu işlevinde huzur bulmalarını sağlamaktadır denebilir. Demirel'in bizler ve onlar karşıtlığındaki "onlar" için uygun gördüğü grup sol düşünceyi benimsemiş kesimlerdi. 1965 seçimlerinde sınıf mücadelesi içerisinde olan bu "sapık düşünceli gruplara" karşı birleşmenin elzem olduğunu söylemesi seçimde karşılığını buldu.²²⁰

Demirel'in 1980 sonrası giderek devlet ile bütünleşen imgesi hayattayken onun sık sık "devlet adamı" olarak anılmasına yol açmıştır. Kendisine yönelik vefatının ardından çıkan haberlerde de gerçek bir "devlet adamı" olduğundan söz edilmiştir. AKP hükümetine yakınlığıyla bilinen Yeni Şafak gazetesinde ise bu bütünleşik imgeye eleştirel bir yaklaşımla kendisinin "müesses nizam" ile olan

²¹⁷ Metin Heper, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açından*, çev. Kadriye Göksel, İstanbul: Doğan Kitap, 2011, s.43.

²¹⁸ Abdullah Uraz, *Baba-Demirel'in Büyük Türkiye Kavgası-Demokrasi ve Kalkınma*, Ankara: Desen Yayınları, 1993, s.3.

²¹⁹ Nuran Yıldız, *Türkiye'de Siyasetin Yeni Biçimi, Liderler, İmajlar, Medya*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002, s.120.

²²⁰ Caner Alkış "1960'lı Yıllarda Milliyetçi Dergilerde Antikomünizm", Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2021, s.33

yakın ilişkisi aktarılmıştır.²²¹ Bu, akıllara ister istemez Freud'un ilk baba mitindeki babanın oğullar tarafından öldürölüp ardından yeniden diriltilmeye çalışılmasını getirmektedir.²²² Öteki yok olmamakta, başka bir lider imgesiyle tekrar dirilmektedir. Eleştirilen eski müesses nizam yerini başka bir liderle oluşturulacak yenisine bırakmakta, oğullar ölen babayı yeniden tesis etmektedir.

3.6.4. Recep Tayyip Erdoğan

Recep Tayyip Erdoğan 2000'li yılların başında Necmettin Erbakan liderliğindeki Millî Görüş hareketinden ayrılıp Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurmuş ve ardından partisiyle birlikte tek başına iktidara gelmiştir. Türk siyasal sisteminde yetki alanını sürekli artırarak en son referandumla yürürlüğe koyduğu başkanlık sistemiyle birlikte ülke siyasetine tek başına yön vermeye devam etmiştir. Türk siyasetinde en fazla tartışılan liderlerden birisi olan Erdoğan kişisel özellikleri ile gündeme gelen ve bu haliyle siyaseti kişiselleştiren, kendi şahsiyle, yürüttüğü siyasetin birbirinden ayrılmasına olanak tanımayan liderlerdendir.

İdeolojilerin siyaset sahnesinde giderek zayıflamasıyla birlikte siyasi partiler arka planda kalırken lider odaklı siyaset anlayışının giderek daha etkin bir hal alması Erdoğan örneğinde de görülebilir.²²³ Televizyonun lider odaklı siyasetin giderek yaygınlaşmasında etkin olduğu bilinmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte sosyal medyanın geniş kitleler tarafından kullanılır hale gelmesi bu sürece katkıda bulunmuş, siyasetin kişiselleşmesi ve seçmenin siyasi liderlerle daha dolaysız bir ilişki kurması mümkün hale gelmiştir. Siyaset böylece devlet aygıtının resmi manevraları için kullanılan bir şey olmaktan çıkmış, insanların günlük yaşamına taşınmıştır.²²⁴

²²¹ Toraman, "Sanatçı ve Siyasetçi Ölümlerinin Sosyolojik Açıdan Karşılaştırılması: Neşet Ertaş ve Süleyman Demirel Örneği" s.55.

²²² Verhaeghe, *Baba İşlevinin Çökmesi ve Bunun Toplumsal Cinsiyet Rollerinde Etkisi*

²²³ Özden, "Türkiye'de Siyasetin Kişiselleşmesi", s.1.

²²⁴ Özden, "Türkiye'de Siyasetin Kişiselleşmesi", s.19.

Siyasetin kişiselleşmesi zaten Osmanlı'dan tevarüs edilen siyaset geleneğimiz içerisinde çok yabancı olduğumuz bir kavram değildir. Erdoğan'a iktidarı boyunca defalarca padişah benzetmesi yapıldığını bilmekteyiz. Bu benzetme Erdoğan'ın liderlik imajına ek olarak benimsediği yönetim anlayışının da bir tezahürüdür diyebiliriz. Osmanlı Devleti'nde halkın Sultan ile devleti ayırt edememesinin, padişahın kişiliğinin kurumsallaşmasının devlet ile Sultan arasında sınırların erimesine sebep olduğu söylenegeldir. Böylece Sultan devlet olurken devlet de insani özellikler edinerek "baba" imgesine sahip olur.²²⁵

Erdoğan'ın kendisine oy veren-vermeyen herkesle kurduğu bu şahsi ilişki onun seçmenle olan dinamiklerine aile kavramının kolayca yerleşmesine olanak sağlamaktadır. Sosyal medyada kendisini eleştiren kitle onu ülkedeki her sorunun müsebbibi olarak görürken, kendisine oy veren kitle ise o olmadan ülkenin batacağını söylemektedir. Bu noktada kendisine oy veren kitlenin büyük bir bölümünün ülke yönetimindeki, ekonomik ve sosyal hayattaki olumsuzlukların farkında olmalarına rağmen "babalar hem sever hem döver" deyimine benzer bir tarzda meydana gelen sorunları yine kendisinin düzelterceğini söylemesi; seçmeniyle kurduğu baba-oğul ilişkisini gözler önüne sermektedir. Bu baba-oğul ilişkisindeki Erdoğan ile seçmeni arasındaki dinamik seneler önce 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından dile getirilmiştir. Daha bireyci bir siyaset benimsemiş olan Özal cumhurbaşkanlığı dönemindeki bir söyleminde "*Bir kısım insanımız, devleti baba olarak görmeye devam ediyor. Çok yanlış. Modern bir ülkede artık devlet, baba olarak görülüyor. Bu iş geçmiştir. Çünkü baba olarak gördüğünüz zaman benim bir tabirim var, eline bir gün sopayı alır sizi döver; bir şey diyemezsiniz.*" diyerek meseleyi özetlemiştir.²²⁶

Ailenin "reisi" olan babanın devletteki temsilcisi olarak Erdoğan'a "reis" lakabının yakıştırılması tesadüf değildir. Halihazırda üslubu, kullandığı retorik ve söylemleri ile güçlü, kendinden emin ve eril bir lider profiline sahiptir denebilir. Erdoğan'ın siyaset sahnesine çıktığı günlerdeki ekonomik ve siyasal kriz ortamı

²²⁵ Mahcupyan, Etyen., Kırılğan Çiçekler ve Tepedeki Dikenlik, *Serbestiyet*, erişim 14 Ağustos 2022, <https://serbestiyet.com/featured/kirilgan-cicekler-ve-tepedeki-dikenlik-53636/>

²²⁶ Vahap Uluç, "Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12/23 (2014), s.117.

kendisine “kurtarıcı, karizmatik lider” sıfatlarını bahşetmiş; kendisinin kişisel özellikleri, üslubu, mimik ve jestleri ise bu sıfatların pekişmesini sağlamıştır. “Kurtarıcıya olan ihtiyaç” kökeni tarihe uzanan bununla birlikte toplumsal bilinçaltında hala varlığını sürdüren bir mittir denebilir. Bu noktada Türkiye’deki AKP seçmeninin büyük bölümünün Erdoğan’a baba rolünü atfettiğini söyleyebiliriz.²²⁷ Erdoğan’ın toplumsal bilinçaltında bir baba figürünü temsil ettiği, konuyla ilgili yapılacak araştırmada kolayca önümüze çıkmaktadır.

“Gerçekten de Osmanlı siyasal kültüründe protest/kabadayı ve kurtarıcı karizma modeli önemli işlevler üstlenmiştir. Bu modelin içeriğinde dinsel bir unsur olarak bazen velilik ya da babalık da bulunmaktadır... Siyasal antropoloji açısından okursak, ezilen toplumsal kitleler merkezi ya da yerel politik güçlere mesajlarını etkili biçimde iletebilmek için kurtarıcı protest karizma modellerini seçiyorlar... Kuşkusuz, bu lider kültü etrafında genellikle ‘baba’ ya da ‘delikanlı’ imgeleri geliştirilerek güçlü ama haklı, sert ama adil söylemler oluşmuştur.”²²⁸

Erdoğan’ın temsil ettiği baba figürüne bakıldığında, seçmenin gözündeki Erdoğan imgesinin Freud’un *Totem ve Tabu*’da bahsettiği oğulları tarafından öldürülen ilksel baba mitiyle örtüştüğü söylenebilir. Kendisini destekleyip desteklememesi fark etmeksizin halkla (olumlu ya da olumsuz) duygusal bir bağ kuran Recep Tayyip Erdoğan’ın halk ile babaya duyulan hislere benzer bir sevgi-nefret ilişkisi içinde olduğu söylenebilir. Bu anlamda Erdoğan’ın seçmenle duygusal bağı, farklı kategorilerde, farklı yapılar göstermektedir. Kendisini destekleyen cenahta belki bir rol model, onun gibi olma isteği uyandıran, güçlü, erkek, fütursuz ve ödünsüz olma duygusu uyandırmaktadır. Aynı zamanda bir zamanlar ezilen kesimin içinden çıkmış biri olarak “bizden biri”nin muktedir olabilme ihtimalini hatırlatır. Halkta tüm bu imgeleri uyandırmasını Erdoğan’ın söylemlerinde daha çok alt beyine hitap eden ve duygulara yönelik uyarıcıları tercih etmesinin payı büyüktür.²²⁹

²²⁷ Göka, “Recep Tayyip Erdoğan’ın Liderlik Psikolojisi”.

²²⁸ Ergün Yıldırım, “AKP: Bir politik tasarımın sosyolojik teslimiyeti”, *Birikim Dergisi*, Kasım-Aralık 2002, s.67.

²²⁹ Göksu, “Siyasal İktidar İnşasında Lider Olgusu”.

Erdoğan'ın iktidarı boyunca hakkında medyada yer alan olumsuz haberlere ve yolsuzluk iddialarına rağmen uzun yıllar liderliğini devam ettirmesinin nedenlerinden birini Lacan'ın tabiriyle “bilmeme isteği” şeklinde okuyabilir miyiz? Lacan'a göre öznenin, Öteki'nin eksikliğini fark etmesi travmatik bir andır ve bu travmayla yaşamayı kolaylaştırmak, travmayı maskelemek için fantezi kullanılır.²³⁰ Bu anlamda öznenin temel pozisyonunun bilginin reddi olduğu söylenebilir.²³¹ Günümüzde devlet ihalelerinin sorgulanmasına halkın belli bir kesiminin verdiği tepki, sorgulayanların vatan hainliği ile etiketlenmesi akla ister istemez hata yapmasından korkulan Öteki imgesini getirmektedir.

Erdoğan'ın iktidarını sağlamlaştıran etmenlerden biri olarak Schmitt'in istisnalar söz konusu olduğunda egemen kişinin Tanrı benzeri bir yetkiyle acil durum ilan etmesi durumunu örnek göstermek mümkündür.²³² Böyle bir durumda yasal ile yasadışı kavramlarını birbirinden ayıran düzlemdeki geçirgenlik “dost” ve “düşman”ın tayin edilmesine zemin hazırlar. Bu ayrım ise kardeşlere korunup kollanacaklarının teminatı olarak “baba”yı işaret eder ve böylece baba imgesine sahip kişi iktidarını devam ettirir.

Erdoğan'ın kutuplaştırıcı siyaseti bu anlamda Lacan için elzem olan bir işlevi yerine getirmektedir. Özne gibi toplum da karşıtlıklar üzerine kurulmuştur ve özündeki eksiklikle başa çıkabilmek için bir tampona ihtiyaç vardır.²³³ “Düşman” bu anlamda tampon işlevi görmekte ve “düşman” olanın kaybı toplumsal bir psikoz ihtimalini doğurmaktadır.²³⁴ Dost ve düşman kavramları üzerinden yürütülen aynalama ilişkisi bir anlamda stabilite sağlamakta, “düşman”ın kaybı ise yapının çökmesine neden olmaktadır.

²³⁰ Homer, *Jacques Lacan*, s.158.

²³¹ Homer, *Jacques Lacan*, s.44.

²³² Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.11.

²³³ Slavoj Žižek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınevi, 2015, s.143.

²³⁴ Žižek, Santner ve Reinhard, *The Neighbor*, s.17.

SONUÇ

Kimliklerin, ana akım söylemlerin, nesiller arası düşünce ve kültür farkının hızla arttığı dünyada belirsizlik tüm ihtişamı ve korkutuculuğuyla her zamankinden daha fazla hayatımızda yer etmeye başladı. Freud'un bahsettiği babanın korumasına duyulan ihtiyaca mukabil yine Freud'un anne-çocuk ilişkisi için kullandığı okyanusvâri ve sınırsızlık ifadeleri ister istemez günümüz kapitalizminin önümüze serdiği dünyayı akla getirmektedir. Dev bir küresel ağ ile birbirine bağlanmış ve belki de bir önceki yüzyılda yaşasaydık asla şahit olmayacağımız hayatlar, özel yaşamın teşhiri, sınırsız seçenekler, eskiden Kafka'nın Şatosu ile tecessüm eden ulaşılamaz devlet büyüklerine sosyal ağlarla direkt ulaşabilme imkânı, ana akım denebilecek her söylemin, dinlerin ve bilimsel bulguların aksini ispatlayacak bilgiye kolayca ulaşabilmemiz sayesinde bunların hemen erimeye mahkûm olması gibi artık bize sıradan gelen olgular bundan bir asır öncesinde belki ancak tahayyül edilebilirdi. Bugün elli yıl öncesinde çok güvendiğimiz konvansiyonel tıbbın bile kendi içinde birbiriyle çelişen parçalara ayrılmış olmasını görmek, kendisi için en sağlıklı olanın ne olduğuna karar verecek olan birey açısından kaygı verici olsa gerek.

Ufalan kimlikler ve aileden koparak giderek yalnızlaşan insan bir yerlerde Babanın Yasası'nı da kaybetmiş gibi durmakta. Bir sorun çıksa da bizim için bir yerlerde bu sorunu halledeceğine inandığımız, konusunda uzman olduğunu varsaydığımız Büyük Öteki'ne de artık rastlayamıyoruz. Örnek olarak bir doktor bize hangi tedavi türünü seçmek istediğimizi sorduğunda artık kararı tamamen kendisine bırakacağımız homojen bir tıp literatürüne hâkim bir hekimin olamayacağını yani bir Büyük Öteki olmadığını, kendimizden mesul olduğumuzu fark ediyoruz. Uzmanı olmadığımız konularda bile bize bırakılan karar verme yetisi kaygıyı da beraberinde getiriyor. Modernizmin din yerine ikame ettiği bilim için de aynı şey söz konusu. Vakti zamanında genel geçer olduğuna inanılan

kaidelerin giderek azalmasıyla baş gösteren etik komisyonlar buna en iyi örneği teşkil etmekte.

Bu bahsi geçen belirsizliklerin getirdiği kaygıyı bir baba figürü ile telafi etmek babacan liderlerin desteklenme nedenlerinden biri olabilir mi? Bu öyle bir baba ki size rahatsızlık veren ötekileri kapının dışına atabilsin, içerisinde boğulup gittiğiniz seçenekler dünyasında kararlı duruşuyla tereddütsüz hareket edebilsin ve kaygı verici bir süreç olan öz eleştiridense dışarıdaki düşmanları eleştirerek kaygıyı objesiyle buluşturmak suretiyle korkuya dönüştürebilsin.

Tanrı, kilise yahut bilimin artık arkamızı yaslayamayacağımız, bizim yerine karar vermesini bekleyemeyeceğimiz birer kavrama dönüşmesi, yani Öteki'nin tabiri caizse aramızdan ayrılmasıyla baş gösteren varoluşsal sarsıntıları kendilerinden emin, müphem olana kuşkuyla bakan ve onu ortadan kaldırmaya çalışan güçlü babacan liderlerle gidermeye çalışmak her ne kadar palyatif bir çözüm gibi dursa da günümüz seçmeni için başvurulmuş bir çözüm yolu gibi durmaktadır.

Bu tezin amacı siyasi analizlerde sıkça karşımıza çıkan “karizmatik lider” denen şeye bir de Lacancı psikanalizin kavramlarıyla bakarak bahsi geçen liderin “baba” yahut Öteki'ne tekabül edip etmediği konusunu irdelemektir. Rağbet gören bir liderin seçilmesine etki eden faktörleri sadece psikanalizle açıklamak elbette mümkün değildir fakat söz konusu faktörlerden bazılarını seçmenlerin bilinçdışı süreçlerinde aramanın faydalı olacağı kanaatindeyim. Bu amaçla Türk halkının Mustafa Kemal Atatürk'e ve Türk seçmeninin Adnan Menderes, Süleyman Demirel ve Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik algısını ulaşabildiğim kaynaklar nispetinde baba imgesi üzerinden incelemeye çalıştım.

Söz konusu incelemeyi yaparken gördüğüm ortak nokta bahsi geçen dört liderin de halkın tutarlılığına ve devamlılığına inandıkları sistemin çöküş zamanlarında destekçileri tarafından birer kahraman addedilerek iktidara gelmeleri durumudur. Liderlerin tamamının halkla baba-çocuk ilişkisi içinde bulunmaları bu durumun siyasi tarihimizi “babayı öldürme” ve “babanın tekrar

dirilmesi” gibi tekrarlayan psikanalitik temalar üzerinden okumamıza olanak vermektedir. Siyasi aktörler değişmekte ama koruyup kollayan ve eksikliğini görmek istemediğimiz baba imgesi bir aktörden diğerine devrediliyor gibi durmaktadır. Gerek incelenen dönemlerdeki halkın söylemleri gerekse bugün siyasi liderleri destekleyen halkın söylemleri büyük ölçüde bir liderin babacan bir tavır takınmasının seçilmesini etkileyebileceği yönündedir. Konunun daha iyi araştırılması için kapsamlı bir saha çalışmasına ihtiyaç olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Akpınar, Özlem. “1937 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Devrimi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Alkış, Caner. “1960’lı Yıllarda Milliyetçi Dergilerde Antikomünizm”, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2021.

Apollon, Willy ve Felsdtein, Richard. *Lacan, Politics, Aesthetics*, New York: State University of New York, 1996.

Artar, Rukiye. “Adnan Menderes’e Yazılan Vatandaş Mektupları”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2015.

Ataseven, Emrullah. “Avrupa ve Sağ Kanat Milliyetçilik: Yeni Bir Sözleşme”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2020).

Aycan, Zeynep. “Paternalizm: Yönetim ve Liderlik Anlayışına İlişkin Üç Görgül Çalışma”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2001):2.

Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam (1884-1938) [Cilt:1]*, 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

Aytepe, Oğuz., *Atatürk Ansiklopedisi Soyadı Kanunu Maddesi*, son güncelleme 2022, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/soyadi-kanunu/>

Baştürk, Efe. “Otherness And Existence: Re-Reading Schmitt Through A Freudian-Lacanian Political Psychology”, *Humanitas*, 5/10 (2017): 161-175.

BBC, News, “Putin Financial Times'a konuştu: Liberalizm hükümsüz hale geldi”, Son güncelleme 28 Haziran 2019 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48796575>

Cain, E. William; Finke, Laurie A. ve ark. The Norton Anthology of Theory and Criticism (Third Edition), *Ferdinand de Saussure*, ABD: W.W.Norton & Company, 2018.

Conly, Sarah. *Against Autonomy; Justifying Coercive Paternalism*, New York: Cambridge University Press, 2013.

Çakır, İbrahim. “Atatürk’ün Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2007.

Çetin, Halis. *Türk Toplum Sözleşmesi: Siyasetin Sosyolojik Temelleri*, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2004.

Dostoyevski, Fyodr Mihailoviç, *Karmazov Kardeşler II*, çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul: MEB Yayınları, 2001.

Dworkin, Gerald, “Paternalism”, ed. Edward N. Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Fall 2020 Edition), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/paternalism/> Erişim Eylül 2021.

Erdem, Nilüfer. “Baba İşlevi” içinde *Freud’un Kuramında Baba İşlevi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.

Evans, Dylan. *An Introductory Dictionary to Lacanian Psychoanalysis*. Londra: Routledge, 2006.

Evans, Dylan. *Lacancı Psikanalize Giriş Sözlüğü*, İstanbul: Isık Yayınları, 2019.

Fairclough, Norman. *Language and Globalization*. London: Routledge. 2006.

Fink, Bruce. *Lacancı Özne*, İstanbul: Encore Yayınları, 2020.

Freud, Sigmund. *Hız. Musa ve Tektanrıcılık* (3. Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi, 2015.

Freud, Sigmund. *L'inquietante etrangete et autres essais*. Folio essais, Paris, 2005.

Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*, çev. Elif Yıldırım, İstanbul: Oda Yayınları, 2018.

Freud, Sigmund. *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. H. Barışcan, İstanbul: Metis Yayınevi, 1999.

Göka, Erol. *Recep Tayyip Erdoğan'ın Liderlik Psikolojisi*
<https://www.aktuelpsikoloji.com/recep-tayyip-erdoganin-liderlik-psikolojisi-1156yy.htm> Erişim Eylül 2022.

Göksu, Oğuz. “Siyasal İktidar İnşasında Lider Olgusu: Lider Tipolojileri Bağlamında Recep Tayyip Erdoğan İncelemesi”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.

Hegel, G.W.F. *Tinin Görüngübilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1986.

Heper, Metin, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açidan*, çev. Kadriye Göksel, İstanbul: Doğan Kitap, 2011.

Homer, Sean. *Jacques Lacan*, çev. Abdurrahman Aydın, Ankara: Phoenix Yayınları, 2016.

Izcovich, Luis. *Analizden Önce ve Sonra Aşk*, çev. Ceren Korulsan
<http://psikanalizarastirmalari.com/analizden-once-ve-sonra-ask/> Erişim Eylül 2022.

İzmir, Mutluhan. *Öznenin Diyalektiği*. Ankara: İmge Kitabevi, 2019.

Kaplan, Mehmet ve Birinci, Necat. “Atatürk Şiirleri Antolojisi”, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.

Kaya, Özcan. “Atatürk Şiirleri ve Atatürk Şiirleri Antolojileri: Tür, İçerik, İmgelem”, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2015.

Kierkegaard, Søren. *Eugen Diederichs Verlag*, Düsseldorf, 1956.

Kierkegaard, Søren. *Kaygı Kavramı*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006.

Köksal, Onur. “Bir Kültürel Liderlik Paradoksu: Paternalizm”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/15 (2011): 101-122.

Lacan, Jacques, “Çalınan Mektup Üzerine Seminer” içinde *Çalınan Poe, Lacan ve Derrida: Psikanalitik Deveküşü Diyalektiği*, çev. Mukadder Erkan ve Ali Utku, İstanbul: Ketebe, 2020.

Lacan, Jacques. *Yine/ Hâlâ*, çev. Murat Erşen, İstanbul: Metis Yayınları, 2019.

Lacan, Jacques. *Baba-nın-Adları*, İstanbul: Monokl Yayınları, 2017.

Lacan, Jacques. *Écrits: A Selection*, çev. A. Sheridan, Londra: Routledge Classics, 2001.

Lacan, Jacques. *Fallusun Anlamı*, çev. Saffet Murat Tura, İstanbul: Afa Yayınları, 1994.

Lacan, Jacques. *Psikanalizin 4 Temel Kavramı*, İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

Lubbers, Marcel, Gijssberts, Mérove ve ark., “Extreme right-wing voting in Western Europe”, *European Journal of Political Research*, 41 (2002): 345-378.

Mahçupyan, Etyen. “Kırılğan Çiçekler ve Tepedeki Dikenlik”, *Serbestiyet* <https://serbestiyet.com/featured/kirilgan-cicekler-ve-tepedeki-dikenlik-53636/> Erişim Temmuz 2022.

Melman, Charles. *L'homme sans gravité: jouir  tout prix*, Paris: Gallimard, 2002.

Miller, Jacques- Alain ve Laurent,Eric. "The Other Who Does not Exist and His Ethical Committees", *Almanac of Psychoanalysis*, 1 (1998): 15-35.

Mudde, Cas. "Who's afraid of the European Radical Right?", *Dissent*, 58/4 (2011): 7-11.

        ,       . "       ve Zeitgeist", *Lacan Sempozyumu*, <https://ozgurogutcen.com/2019/10/01/ozne-ve-zeitgeist/> Erişim Mayıs 2021.

        ,       . "Suret'in Yeni Aile Sayısı için yazılan Editör'den", <https://ozgurogutcen.com/2017/04/19/67/#more-67> Erişim Mart 2022.

      , Nazlı. "         Bir       , Sonsuz Bir Yas: Türkiye'de 10 Kasım." içinde *Hatırladıklarıyla Unuttuklarıyla: Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, der. Esra   zy  rek, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

      , Ceylin. *Gerçeğin Eşiğindeki Kaygı*, İstanbul: Bağlam Yayınevi, 2018.

      , Yücel. "Türkiye'de Siyasetin Ki  şiselle  mesi: Recep Tayyip Erdoğan   rne  i", Doktora Tezi, İnönü   niversitesi, 2021.

      -Canbolat, Ela, Beraha, Aydın.,   eliksoy, Emine ve ark., "Türk Liderlik Profili: Türk Siyasi Liderleri   zerine Niteliksel Bir   alı  ma", *Sosyal ve Be  er   Bilimler Dergisi*, 2/2 (2010).

Özyürek, Esra. *Modernlik Nostaljisi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.

Salecl,Renata. *Kaygı   zerine*, İstanbul: Metis Yayınevi, 2004.

Salecl,Renata. *Seçme İkilemi*. İstanbul: Metis Yayınevi, 2016.

Sayarı, Sabri ve Heper, Metin. *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Strzelecki, Marek ve Krajewski, Adrian. “Polish Premier Wins Confidence Vote on Vow to Boost Welfare”, *Bloomberg*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-11-19/premier-vows-to-turn-poland-into-welfare-state-win-culture-war> Erişim Kasım 2019.

Tomšič, Samo. *Kapitalist Bilinçdışı: Freud'a Geri Dönüş*. İstanbul: Metis Yayınevi, 2017.

Toraman, Ahmet. “Sanatçı ve Siyasetçi Ölümlerinin Sosyolojik Açıdan Karşılaştırılması: Neşet Ertaş ve Süleyman Demirel Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, 2017.

Toros, Emre. *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2011.

Uçar, Selin ve Faruk Gençöz, “Lacanyen Psikanaliz”, *Psikanalizde Bilinçdışı* (1. Baskı), editör T. Gençöz, Ankara: Türkiye Klinikleri, 2019.

Uluç, Vahap. “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12/23 (2014): 107-140.

Uraz, Abdullah. *Baba-Demirel'in Büyük Türkiye Kavgası-Demokrasi ve Kalkınma*, Ankara: Desen Yayınları, 1993.

Verhaeghe, Paul. *Baba İşlevinin Çökmesi ve Bunun Toplumsal Cinsiyet Rollerini Üzerindeki Etkisi*, çev. Özgür Ögütçen <https://ozgurogutcen.com/2017/04/19/46/> Erişim Mayıs 2021.

Weiss, Clara. “Rusya'da liberal muhalefetin eyleminde 1.300 kişi gözaltına alındı”, *World Socialist Web Site*, <https://www.wsws.org/tr/articles/2019/07/31/russ-j31.html> Erişim Kasım 2019.

Worthington, Anne. *Perversion Now*. İsviçre: The Palgrave Lacan Series, 2017.

Yıldırım, Ergün. “AKP: Bir politik tasarının sosyolojik teslimiyeti”, *Birikim Dergisi*, Kasım-Aralık 2002: 163–164.

Yıldız, Nuran. *Türkiye’de Siyasetin Yeni Biçimi Liderler İmajlar Medya*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002.

Žižek, Slavoj, Santner, Eric L. ve Reinhard, Kenneth. *The Neighbor*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.

Žižek, Slavoj. *Acı Çeken Tanrı Kıyameti Tersyüz Etmek*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2013.

Žižek, Slavoj. *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınevi, 2015.

Žižek, Slavoj. *Kırılgan Temas*, İstanbul: Metis Yayınevi, 2006.

Zupančič, Alenka. *Neden Psikanaliz*, İstanbul: Metis Yayınları, 2011.